

RELATIIVISUUDEN YLISTYS

KIRJOITUKSIA TIETEEN JA TIETEIDEN HISTORIASTA

Toimittaneet Leila Koivunen ja Janne Tunturi

RELATIIVISUUDEN YLISTYS

RELATIIVISUUDEN YLISTYS

KIRJOITUKSIA TIETEEN JA TIETEIDEN HISTORIASTA

Toimittaneet Leila Koivunen ja Janne Tunturi

Histories 3
Yleinen historia
Turun yliopisto

© 2013 kirjoittajat

Painopaikka: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy, Turku

Taitto: Virpi Luoma, Johanna Skurnik, Mari Tanninen, Kia Vainiomäki

Kannen taitto: Antti-Jussi Nygård

Kannen kuva: Jan van Kessel II: Butterflies, Insects, and Currants (noin 1650–1655),

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, Getty’s Open Content Program

Histories 3

Yleinen historia

Turun yliopisto

ISBN 978-951-29-5597-8

ISBN 978-951-29-5598-5 (verkko)

ISSN 1798-6508

<i>Janne Tunturi & Leila Koivunen</i> Historia, tiede, tieteen historia	7
MAAILMAN HAHMOTTAMINEN: TILA JA AIKA	
<i>Johanna Skurnik</i> Sandford Flemingin yleismaailmallisen aikajärjestelmäehdotuksen (1879) vastaanotto	19
<i>Meri Fager</i> Modernin sivilisaation ulkopuoliset? Antiikki ja barbaarit François Guizot'n sivilisaatioluennossa (1828)	41
<i>Janne Tunturi</i> "Mitä nuo ovat?" Etäisyyden metafora Paestumin temppeleiden kuvauksissa 1750–1820	61
TIETEENTEON KÄYTÄNNÖT	
<i>Kia Vainiomäki</i> Kipsinvalajia ja haudanryöstäjiä. Kraniologisen kokoelman rakentaminen 1800-luvun tieteellisen kirjeenvaihdon esittämänä	83
<i>Virpi Luoma</i> Pyrkimys totuudenmukaiseen matkakirjoittamiseen. Sotilaspastori Sven Agrellin havainnot Konstantinopolissa vuosina 1709–1713	97
<i>Veli Virmajoki</i> Laajennettu tieteenhistoria. Lähtökohdat, metodologia ja mahdollisuudet	113
TIEDE, ASIANTUNTIJUUS JA YHTEISKUNTA	
<i>Anniina Miettunen</i> <i>Medisiinari</i> ja lääketieteen tehtävät vuonna 1968. Edistyksen äänitorvi vai vasemmistopropagandan levittäjä?	127
<i>Marjaana Penttinen</i> Piste janalla, pisara meressä. Historian opiskelijoiden käsityksiä ajasta ja historiasta	141
<i>Mari Tanninen</i> Halun ja järjen taistelukentillä. Sosiaalihygieenisen seksuaalimoraalin vaatimukset Max von Gruberin luennossa <i>Die Prostitution vom Standpunkte der Sozialhygiene aus betrachtet</i> (1900)	153
Kirjoittajat	169

HISTORIA, TIEDE, TIETEEN HISTORIA

Janne Tunturi & Leila Koivunen

Tämän teoksen artikkelit on kirjoitettu vuosina 2012–2013, jolloin vietettiin tieteen historian tutkimuksen merkivuotta. Monissa seminaareissa muisteltiin 50 vuotta aikaisemmin julkaistua Thomas Kuhnin teosta *The Structure of Scientific Revolutions* (1962). Kuhnin laaja teos perustui väitteelle, jonka mukaan tieteen historiassa vuorottelivat pitkät normaalin tieteen kaudet ja ne mullistavat vallankumousten ajanjaksot, joista tunnetuin oli tapahtunut 1600-luvulla aurinkokeskeisen maailmankuvan levittäytyessä eurooppalaisten tietoisuuteen.

Kuhnin teos rakentui paradigman käsitteen ympärille. Hänen mukaansa paradigma on artikuloimaton, kaikkialle yltävä ajatus todellisuuden luonteesta, jota tiede seuraa. Kunakin aikana on voimassa yksi paradigma, josta aikalaiset eivät kuitenkaan ole täysin tietoisia. Kuhn nimittää normaalitieteeksi sellaista tieteenteon vaihetta, jolloin tiede noudattaa vallitsevan paradigman oletuksia, täyttää aukkoja ja ratkaisee kysymyksiä, jotka tukevat paradigmaa. Kuhnin mukaan tällaisen tieteellisen jatkuvuuden lisäksi on hetkiä, jolloin koko paradigma kyseenalaistuu ja joutuu uhatuksi. Tällöin todellisuuden perustavat elementit eivät näytä enää itsestään selviltä, tieteen järjestelmä mullistuu ja aiemmat näkyttömät periaatteet vaihtuvat uusiin.¹

Julkaisuajankohdan näkökulmasta katsottuna Kuhnin voimakkain väite oli se, että tieteen kehitys ei ollut jatkuvaa siirtymistä kohti totuutta. Kuhn saikin paljon kritiikkiä tutkijoilta, joiden mielestä hän kyseenalaisti luonnontieteiden objektiivisuuden ja edistymisen. Kuhnin mukaan vallankumoukset veivät tiedettä eteenpäin, mutta koska jokainen kulttuuri eli oman paradigmansa hallitsemassa maailmassa, kukaan ei pystynyt arvioimaan, mikä oli se tieteen totuus, jota kohti kuljettiin. Vallallaoleva tiede ei välttämättä ollut aina oikeassa eikä tieteen historiaa voinut tulkita luonnollisena ja suoraviivaisena liikkeenä sitä kohti.

Kuhnin esittämät ajatukset liittyivät jo satoja vuosia jatkuneeseen keskusteluun. Kysymys luonnontieteiden luonteesta oli hallinnut tieteenfilosofiaa jo 1600-luvun lopussa, jolloin luonnontieteiden nopea nousu haastoi teksteihin perustuneen tutkimuksen. Kirjailija-filosofi Bernard de Fontenelle esitti tuolloin, että tieteen kehitys oli useimmiten kumulatiivista. Tieteenalat eivät olleet riippuvaisia yksittäisen ihmisen kyvykkyydestä, vaan ne olivat luoneet oman järjestelmänsä, jossa tieto lisääntyi ja kasaantui kokeiden ja päättelyjen avulla. Sen sijaan tämän järjestelmän ulkopuoliset tietämisen tavat, kuten runous ja kaunopuheisuus, olivat edelleen sidottuja harjoittajiensa kyvykkyyteen. Siksi ne eivät edistyneet kumulatiivisesti.²

Fontenellen esimerkki osoittaa, ettei Kuhnin ajattelussa kaikki ollut uutta, vaan se perustui pidempiaikaiselle tavalle hahmottaa tieteen historia kumulatiivisuuden käsitteen avulla. Fontenellen hahmottelema tieteenkäsitelmä vastasi Kuhnin normalitiedettä: kumulatiivisesti etenevää pienten löytöjen karttumista suureksi ja jatkuvasti tarkentuvaksi lopputulokseksi. Vallankumo-

ukset puolestaan näyttäytyivät irtautumisina Fontenelen kumulatiivisen tieteen virrasta. Ajatus tieteen edistymisestä – joko ilman katkoksia ja vallankumouksia tai niiden kanssa – hallitsi siis perinteistä tieteen historiaa. Kuhninkin esittämä tulkinta näyttäytyy kertomuksena tieteen edistyksestä – ainakin 1960-luvun paradigman näkökulmasta tarkasteltuna.

Ennen Kuhnin teosta länsimaista ajattelua hallitsi käsitys tieteellisten totuuksien varmuudesta sekä vähäinen mielenkiinto teorian muodostumiseen. Tieteen ajateltiin kehittyvän automaattisesti kohti nykyistä tilaansa. Monet vanhoivat empiiristen kokeiden nimeen, mutta ranskalainen filosofi Alexander Koyré uskoi, että länsimaista ajattelua alusta alkaen hallinneet piirteet johtivat lopulta Galileo Galileon ansiosta tieteellisen totuuden löytämiseen. Samanlainen, mutta laajempi maailmankuva hahmottuu ehkä yllättäen Bertolt Brechtin näytelmästä Galileon elämä (*Das Leben Galileos*, 1943). Siinä tieteen sankari kamppailee kertoakseen totuuden ihmisille. Häntä vastustava valtakoneisto, katolinen kirkko, puolestaan tekee parhaansa, jotta totuus ei leviäisi. Galileo – yhteiskunnallisia vääryyksiä havainnoineen Brechtin omakuva – taistelee totuuden puolesta. Galileolaisen tieteen totuus on itsestään selvää, jos asioita pystyy tarkastelemaan ilman pelkoa ja vallankäyttöä. Näytelmän Galileo toteaa:

...joka ei tiedä totuutta, on pelkkä typerys, mutta joka tietää sen ja sanoo sen valheeksi, on rikollinen.³

Luonnontieteen vallankumous ennakoï myös yhteiskunnan muutoksia. Tieteen ja historian voimat kulkevat samaan suuntaan kohti Brechtin oman ajan sosialismia

ja varmaan tietoon perustuvaa luonnontiedettä. Tätä ennakoï Galileon löydöistä huolestunut ”pieni munkki”:

Mitä omaiseni sanoisivat, jos kertoisin heille, että he asuvat pienellä lohkarilla, joka tyhyydessä lakkaamalla kiertää toista taivaankappaletta, lohkarilla, joka on yksi lukemattomien joukossa ja melko merkityksetön? Miksi silloin kannattaa olla enää kärsivällinen ja alistua kurjuuteen?⁴

Tieteen voittokulku näyttää yhdistyvän yhteiskunnalliseen kehitykseen. Siksi Brechtin tulkinta Galileosta kuuluu tieteen ja historian kaksoisalttarille, johon ranskalainen filosofi Michel Serres on viitannut. Serres’n mukaan tieteen historian tutkiminen on haasteellista, koska sen tekijän täytyisi pystyä unohtamaan ajatukset tieteen itsestään selvästä kehityksestä, jota nerot ohjaavat. Serres väittääkin, että tieteestä on tullut samanlainen aikaan inkarnoitunut selittävä tekijä kuin mitä henki oli aikaisemmin. Serres ajatteleekin tieteen historian tarvitsevan uuden lähestymistavan. Sen pitää alkaa kriittisyydestä, jonka tehtävänä on horjuttaa uskoa tieteesseen ja historian edistykseen.⁵

Serres on esittänyt samaan periaatteeseen nojavia ratkaisuja tieteen historian uudistamiseksi. Vuonna 1996 hän kirjoitti johdantona tieteen historiaa esittelevään teokseen siitä, miten tiede voidaan nähdä verkostona, jonka polut risteävät muodostaen erilaisia kohtauspaikkoja, jotka muuntuvat yhdeksi tai useammaksi uudeksi reitiksi. Hän kirjoittaa näiden reittien muodostamista kartoista, joita täytyy aina välillä muuttaa, koska polut vaihtuvat ajan kuluessa. ”Huomenna emme matkusta A:sta B:hen samaa reittiä kuin eilen”, hän toteaa. Serres’n mukaan yksi kartta tuskin riittää tieteen ja sen historian hahmottamiseksi. Hän viittaa ranska-

laisen filosofin Gilles Deleuzen päällekkäisten karttojen käsitteeseen. Niissä näkyvät erilaisissa mittakaavoissa tieteen ”tiet, rautatiet, meri- ja lentoreitit, puhelin- ja sähköverkot, kartat satelliittien lentoradoista ja niin edelleen, jotta voimme päättää, millä välineellä liikumme ja paljonko aikaa käytämme johtuen keinoistamme, aikomuksistamme ja matkatavaroistamme.”⁶

Serres’n vuolas kuvaus pyrkii rikkomaan ajatuksen, jonka mukaan tieteen historiaa pitäisi tarkastella suorana linjana, vaikkapa pisteestä A pisteeseen B. Hän kirjoittaakin, että tieteenalat muuttuvat, yhdistyvät ja katoavat eli ovat hyvin vaikeasti ennakoitavissa. Ne muodostavat aina uusia suhteita ja uusia polkuja tieteen historian päällekkäisissä kartoissa. Serres kuitenkin väittää, että kaikki ei muutu. Tieteiden jatkuvasti muuttuvassa historiassa kaksi asiaa toistuvat yhä uudestaan: ”lähentyminen” ja ”kahdentuminen”. Ne toteutuvat ensinnäkin silloin, kun kaksi erilaista käsitystä maailmasta ja sen tutkimisesta alkavat muistuttaa toisiaan ja saattavat yhdessä muodostaa uuden kokonaisuuden ja toiseksi silloin, kun yksi yhtenäisenä pidetty tieteenala hajoaa tai jakautuu.⁷

Serresin jaottelu muistuttaa Kuhnin tieteellistä valankumousta, sillä hänen mukaansa muutostilanteille on ominaista uusien kysymysten esittäminen ja uusien päätösten tekeminen – tai tekemättä jättäminen. Ne eivät kuitenkaan ole ainutkertaisia, tieteellisten vallankumousten kaltaisia mullistuksia. Lähentymistä ja kahdentumista tapahtuu koko ajan.⁸ Serres’nkin lähestymistapaa näyttäisi siis hallitsevan käsitys muutoksesta, vaikkei se olekaan kronologisuutta ja ainutkertaisuutta korostava kuten Kuhnilla. Serres’n hahmottelemalla muutoksella ei myöskään ole selvää suuntaa.

Serres’n tulkinta perustuu ajatuksiin verkosta, risteymistä ja rihmastoista, joita hän on kehittänyt osittain Deleuzen filosofian innoittamana. Tämä kronologisuutta ja syy- ja seuraussuhteiden yksinkertaisuutta kritisoi-va ajattelu oli omiaan johtamaan Serres’n nimenomaan tieteen historian pariin. Tiede saattaa näyttää käsitteenä selkeältä, mutta mitä enemmän sitä tarkastelee, sitä vaikeammaksi sen hahmottaminen tulee. Kuten Serres toteaa, tieteen saavutukset ja käsitykset näyttävät olevan läsnä kaikkialla, mutta ”tiede” itse, jos sitä tarkastelee kokonaisuutena, tuntuu katoavan jäljettömiin.⁹

Siksi Serres onkin pyrkinyt käsittelemään pikemminkin tieteiden kuin tieteen historiaa. Hän näkee tieteet keinona selvittää ja ymmärtää todellisuutta, mutta ne eivät kuitenkaan muodosta mitään pysyviä järjestelmiä. Tieteen kokonaista historiaa on vaikea kirjoittaa serres’läisestä näkökulmasta, sillä tieteiden keskeiset periaatteet muuttuvat eivätkä edes saman aikakauden tieteet pohjaudu samanlaisiin teoreettisiin oletuksiin. Myös tieteenalat syntyvät ja katoavat. Serres’n mukaan tieteen historiaa voi tarkastella tämän vuoksi kaaoksena, järjestäytymättömyytenä, katkoksina ja hyytymisinä. Siksi Serres ajattelee, ettei historiankirjoituksen tapa hahmottaa tieteen historiaa esimerkiksi omista kertomuksen, selittämisen ja ajallisuuden näkökulmistaan ole riittävä.¹⁰

Serres’n tapa haastaa perinteinen tieteen historia ei ole ainoa tapa kirjoittaa tieteiden menneisyydestä tällä hetkellä. Patricia Faran teos *Science: A Four Thousand Year History* (2009) tarkastelee tiedettä ja tieteiden historiaa samoja piirteitä sisältävänä prosessina, joka jäsentyy kokonaisuudeksi tiettyjen perusilmiöiden ja -käsitteiden avulla. Fara jaottelee esityksensä kuuteen

lukuun, joihin hänen mielestään tiivistyvät tiedettä ja sen historiaa koskevat keskeiset ilmiöt. Tieteen alkua ja sen syitä koskevaan pääluvun jälkeen seuraavat luvut tieteen historiasta kulttuurisena välittymisenä ja kohtaamisena, kokeina, instituutioina, lakeina, näkymättömien perusteiden etsimisenä sekä viimein päätöksinä eli tieteen vaikutusten pohtimisena. Koska käsitteet ovat niin laajoja, kaikenlainen tieteen historiaa sopii yhteen kirjaan ja näiden kuuden otsikon alle. Samaan aikaan Fara kuitenkin näyttää varoittavan sellaisesta tieteen historiasta, joka pitäisi tiedettä itsestään selvänä käsitteenä. Häntä kiinnostavat myös eri puolilla maailmaa syntyneet havainnointimenetelmät ja niiden yhteydet.¹¹

Eri kulttuureja yhdistävää havainnoinnin ja selittämisen perinnettä jäljittää suoremmin Pamela H. Smith artikkelissaan *Science* (2011), jossa hän rikkoo perinteistä, länsimaissa syntyvien ja muotoutuvien tieteenalojen ympärille kietoutuvaa kerrontaa. Smithin tavassa hahmottaa tieteen historiaa yhdistyvät esimerkiksi antiikin Kreikka, Kiina ja islamilainen maailma, sillä hän näkee, että eri ihmisyyhteisöjä yhdisti samankaltainen pyrkimys selittää ihmistä, luontoa ja ympäröivää maailmankaikkeutta.¹² Toisaalta tieteen historian kirjoittaminen ei liity vain kysymyksiin tieteen universaaliudesta, kehityksestä ja yhteisesti jaetuista periaatteista. Suomen kielen sana *tiede* kattaa kaiken akateemisen tutkimuksen ja sen edeltäjiksi tulkitut tiedon hankinnan ja esittämisen muodot. Englannin ja Ranskan kielen *science* puolestaan viittaa nykyisin nimenomaan luonnontieteisiin. *Science*-sanana näkökulmasta humanistiset ja yhteiskuntatieteet puuttuvat kirjoitetusta tieteen historiasta kokonaan. Kuhnin teoriassa niillä voi olla oma paikkansa,

mutta esimerkiksi Faran kokonaiskatsauksessa ne eivät esiinny. Humanististen ja luonnontieteiden historian kirjoittaminen yhtäaikaaisesti ja samassa teoksessa on poikkeuksellista ainakin 1600-luvun jälkeisenä ajanjaksona. Kuitenkin itse *science*-termi viittasi englannin kielessä 1800-luvun puoliväliin asti kaikkeen luotettavaan tietoon.¹³

Ajatus kahdesta tieteestä, *The two cultures*, syntyi englantilaisen kemistin ja kirjailijan C. P. Snow'n 1950-luvun lopulla pitämistä luennoista ja artikkeleista. Käytännössä erottelua ei ole ollut helppo tehdä, sillä hyvin monessa humanistisessa tieteessä käytetään luonnontieteen tutkimustapoja. Snow'n ajattelu kuitenkin heijasteli ja heijastaa tieteiden hahmottamiseen ja tieteen historiaan syvälle juurtunutta perinnettä nähdä humanistinen ja luonnontieteellinen tutkimus erillisinä, joskus miltei toistensa vastakohtina. Viime aikoina on puhuttu jopa kolmesta tieteestä, sillä kehityspsykologi Jerome Kagan on vaatinut, että luonnontieteellisen, yhteiskuntatieteellisen ja humanistisen tutkimuksen eroja ei saisi piilottaa. Hänen mukaansa ne tutkivat eri asioita ja tekevät sen eri keinoin.¹⁴ Yliopistot ovat tarjonneet niille yhteisen instituution, mutta muuten on oleellista kysyä, mikä niitä yhdistäisi.

Historia, voisi vastata historiantutkija. Kaikki länsimaiset nykytieteet, kuten myös muut tavat selvittää todellisuutta ovat syntyneet ja vaikuttaneet tietynä aikana ja tietyissä kulttuureissa. Ne kuuluvat tähän päivään, mutta niitä voi tulkita myös vaiheiden ja muutosten näkökulmasta. Tieteenalat ja koko tieteen käsitteen voi nähdä syntyneen historiallisina, aikaan ja paikkaan sidottuina ilmiöinä. Niiden voi myös nähdä kehittyneen lähes väistämättömästi kohti nykyhetken tiedettä. Mo-

lemmissä tapauksissa tieteiden historialla on merkitys-tä, sillä se tarjoaa perusteluja niiden nykyiselle luonteelle.

Historiantutkimus tekee mahdolliseksi tarkastella tieteitä myös limittäisenä ilmiönä. Menneisyydestä on joskus helpompi huomata sellaisia yhdistäviä tekijöitä, joita omassa ajassa ei havaitse. Siksi historiantutkimuksen mielekkäisyys ei synny vain menneisyyden tuntemisesta tai sen vaikutuksen tunnustamisesta, vaan se auttaa hahmottamaan uusia tapoja tarkastella nykyhetkeä. Monet johdannossa käsitellyt tieteen historian merkitekitekset ovat esimerkkejä myös tästä. Niistä puuttuu kuitenkin humanistinen tutkimus miltei kokonaan.

Uusin tieteen historian tutkimus on näyttänyt, miten ihmis- ja luonnontieteellistä tutkimusta voi tarkastella yhdessä. Joel Isaacin Kuhnin ajattelua kontekstoiva teos *Working Knowledge* (2012) analysoi Harvardin yliopistossa 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla käytyä keskustelua, jossa pyrittiin pääsemään eroon Immanuel Kantin transendentalismista pohtimalla yhteiskunta- ja humanististen tieteiden epistemologiaa luonnontieteiden innoittamasta näkökulmasta. Yhteen paikkaan keskittyvä ja tieteiden välistä vuorovaikutusta jäljittävä teos kirjoittaa Kuhnin teoksen historian sitä kontekstuaalisoiden. Juuri ”kolmen tieteen” leikkauspisteestä avautuu uusi näkemys 1900-luvun puolivälin tieteellisestä ajattelusta.

Tieteen historia voi jopa osoittaa, kuinka runous ja astrologia saattavat jakaa saman maailmankuvan. Frédérique Ait-Touatin tutkimus *Fictions of the Cosmos* (2011) lähtee liikkeelle usein esitetystä väitteestä, että 1600-luvulla kirjallisuutta ja luonnontiedettä ei välttämättä luokiteltu erilleen. Ait-Touati kuitenkin jatkaa tätä

ajatusta esittämällä, kuinka kirjallisuus tarjosi väylän tehdä tunnetuksi uudet teoriat maasta, aurinkokunnasta ja avaruudesta. Hän esittää myös, miten kirjallisuudessa kehitettiin ajan luonnontieteestä tuttujen metodien rinnalle omia tieteellisiä toimintamalleja kuten hypoteesi, konjektuuri ja ajatuskokeet. Ajan kirjailijat ajattelivat, että jokaisella mallilla oli oma todennäköisyytensä suhteessa mitattavaan maailmaan. Näin kirjallisuus heijasteli luonnontieteellistä ajattelua pohtimalla tiedon luonnetta todennäköisyyksien avulla. Toisaalta se vaikutti luonnontieteisiin osoittaessaan todennäköisyyksien eri tasot.

Myös *Relatiivisuuden ylistys* perustuu ajatukselle siitä, että parhaassa tieteen historiassa oppialat sekoituvat eikä tiedettä eroteta liikaa muusta ihmisen toiminnasta.

* * *

Tämä teos on saanut alkunsa Turun yliopiston yleisen historian oppiaineessa helmikuussa 2012 toimintansa aloittaneesta opintopiiristä, jonka nimi asetettiin alun perin uteliaan kysymyksen muotoon: *Voisiko tämä olla tieteen historiaa? Tiede ja tieteentekijät tutkimuskohteina*. Opintopiiri keräsi yhteen tieteen historian kysymyksistä monipuolisesti kiinnostuneen opintojensa loppuvaiheessa olevan ja eri tieteenaloja edustavan osallistujajoukon, jonka keskuudessa syntyi pian idea yhteisestä kirjoitusprojektista. Nyt käsillä oleva teos kuvastaa omalta osaltaan tieteen historian kentällä käytyä keskustelua ja tutkimuskohteiden uudelleenmäärittelyä. Nykyinen tutkimus ei välttämättä ajattele tieteen historiaa yhtenä kokonaisuutena eikä monesti ole kiinnostunut yksittäisen tieteenalan historian selvittämisestä. Se pohtii tiedon luonnetta, tieteen merki-

tyksen muutoksia sekä tiedettä inhimillisen toiminnan muotona, jonka vaikutus on kasvanut jatkuvasti. Tämän teoksen artikkelit kumpuavat kirjoittajiensa omista intresseistä, mutta nivoutuvat samalla kolmen nykytutkimuksessa vahvasti esillä olevan aihealueen ympärille.

Teoksen ensimmäisen osan kirjoitukset keskittyvät maailman hahmottamisen kysymyksiin tieteen historiassa ajallisuuden ja tilallisuuden näkökulmista. Kysymys ajasta ja tilasta hallitsee monissa kulttuureissa esitetyjä käsityksiä todellisuudesta. Toisaalta, kuten antropologi Johannes Fabian on esittänyt klassikko-teoksessaan *Time and the Other* (1983), tiede saattaa myös määrittää ja arvottaa maantieteellisesti kaukaisia ja vieraita kulttuureja sijoittamalla ne tutkijan omasta ajasta ja kulttuurista poikkeavaan, menneeseen aikaan. Myös kysymykset tiedon globaaleista muotoutumisprosesseista ja ylijarjaisesta liikkuvuudesta sekä toisaalta paikallisesta mukautumisesta ovat nykytutkimuksessa keskeisiä.¹⁵ Teoksen ensimmäisessä artikkelissa Johanna Skurnik käsittelee maapallon pituuspiireihin kytkeytyvän globaalien aikajärjestelmän luomista koskevia ehdotuksia 1870-luvun lopulla sekä sitä, millaisia kansainvälisiä neuvotteluprosesseja uuden järjestelmän muodostamiseksi länsimaisissa tiedepiireissä käynnistettiin. Meri Fager puolestaan tarkastelee 1800-luvun alussa Ranskassa syntynyttä uudenlaista historiankirjoitusta ja sen taustalla ollutta, vallankumousten aikaan varttunutta historioitsijasukupolvea. Artikkelin tutkimuskohteena on erityisesti François Guizot ja tämän eurooppalaista – tai pikemminkin ranskalaista – siviilisaatiota koskeneet pohdinnat, joiden lähtökohdiksi asetettiin usein menneiden aikojen vieraat ja barbaariset kansat. Janne Tunturin artikkelin tutkimuskohteina ovat

1750–1820-luvuilla kirjoitetut Paestumin temppeleiden kuvaukset. Artikkelissa tarkastellaan, miten aiempaa sanallista ja kuvallista ilmaisua vailla olevista ja vallitseviin antiikkikäsitteisiin sopimattomista temppeleistä tuotettiin kuvauksia muun muassa tieteen käyttöön. Tunturi havainnoi artikkelissaan erityisesti sitä, miten antiikin ja oman ajan välistä eroa rakennettiin ja ilmaistiin kuvallisesti ja sanallisesti.

Teoksen toisen osion artikkelit tarkastelevat tieteen käytäntöjä. Tiedon tuottamisen konkreettiset käytännöt, tieteen toimintatavat ja rutiinit ovat jo pitkään olleet itsenäisiä tieteen historian tarkastelukohteita. Esimerkiksi Steven Shapin on useissa tutkimuksissaan lähestynyt tietämistä ja tiedettä praktisena ja sosiaalisena aktiviteettina, johon nivoutui keskeisenä elementtinä myös tieteen tekijöiden luotettavuus ja heidän välillään vallitseva luottamus.¹⁶ Myös Lorraine Dastonin ja Elizabeth Lunbeckin toimittama *Histories of Scientific Observation* (2011) nostaa etualalle tieteellisten havainnointi- ja raportointikäytäntöjen historian. Teoksen toisen osion aloittaa Kia Vainiomäki, joka käsittelee artikkelissaan 1800-luvun kallotutkijoiden tapoja kartuttaa aineistokokoelmia. Tarkastelun kohteena on kahden kallotutkijan välinen, kirjeenvaihdon kautta tapahtunut yhteydenpito – tieteen käytäntö sekin. Virpi Luoman artikkeli puolestaan selvittää, miten 1700-luvun alun matkakuvaukset ilmensivät aikansa empirismia ja pyrkimystä totuudenmukaisuuteen. Luoma tarkastelee näitä teemoja erityisesti ruotsalaisen sotilaspastori Sven Agrellin Konstantinopolia koskevien kirjallisten kuvausten kautta. Veli Virmajoen artikkelissa siirrytään analysoimaan erilaisia käsityksiä tieteestä, sen olemuksesta, tutkimuskohteesta sekä sitä kautta

niiden vaikutuksesta määrittävästä tieteen historiasta. Virmajoki muistuttaa, miten tutkijat tekevät jatkuvasti – ja usein tiedostamattomasti – hyvin konkreettisia tutkimuksen lähtökohtia koskevia valintoja, jotka vaikuttavat kuitenkin olennaisesti siihen, millaisiin johtopäätöksiin he voivat edetä.

Tieteen historian tutkimuksessa on enenevästi korostettu sitä, miten tiede ei synny omassa tieteellisessä umpiossaan tai kontekstissaan vaan tiiviissä vuorovaikutuksessa ympäröivään yhteiskuntaan.¹⁷ Esimerkiksi Pamela M. Smith on korostanut, miten tieteen ”löydöt” ovat miltei poikkeuksetta kollektiivisten prosessien, tieteellisen yhteistyön ja kollegiaalisuuden tulosta.¹⁸ Teoksen viimeinen osa keskittyy asiantuntijuuteen ja sen yhteiskunnallisiin ulottuvuuksiin. Anniina Miettusen artikkeli käsittelee 1960-luvun poliittisen radikalisoitumisen vaikutuksia suomalaisten lääketieteen opiskelijoiden keskuudessa. Esimerkkinään lääketieteen ja sen harjoittajien poliittisista ja yhteiskunnallisista kytköksistä hän tutkii *Medisiinari*-lehden linjanmuutoksia. Marjaana Penttisen artikkeli tarkastelee puolestaan asiantuntijuuden kehittymistä ja kulttuurisesti jaetun arkitiedon muuntumista akateemiseksi tiedoksi. Penttisen tutkimuskohteena ovat historianopiskelijoiden käsitykset ajasta ja sen kuvaamisesta. Asiantuntijuudesta ja tieteellisen tiedon suhteesta yhteiskunnalliseen keskusteluun on kyse myös Mari Tannisen artikkelissa. Tanninen tarkastelee, miten Wienin yliopiston hygienian instituutin johtaja, professori Max von Gruber osallistui sukupuolimoraalia ja prostituution sääntelyä koskevaan keskusteluun vuonna 1900.

Tämä teos on saanut nimensä runosta Relatiivisuuden ylistys, joka avaa P. Mustapään synkän *Linnustaja*-

kokoelman (1952). Runot eroista ja katoamisista voi tulkitä avauksen ansiosta ironisiksi tai leikkisiksi, sillä:

Lauluja totisia
on turha kirjoittaa.

Jos runon otsikko kuvaa hyvin kirjamme sanomaa – tieteen historia on relatiivisuuden aluetta – sen säkeet kertovat myös historiantutkimuksen vaikeimmista kysymyksistä:

Vaan viisas, hänpä tietää:
on sana sana vain –
ajatus, aate, tunne on totta puolittain.

Tiedepiirin keskusteluja on hetkittäin varjostanut ajatus siitä, ettemme pysty muotoilemaan tieteen historialle pysyvää ja kaikille sopivaa määritelmää. Se on ollut monista vapauttavaa. Tämä teos dokumentoi näitä keskusteluja ja yhtä vaihetta jokaisen kirjoittajan ajattelussa. Tämän lisäksi se avaa lukijalle uusia polkuja, päällekkäisiä karttoja ja pääosin relatiivisia näkökulmia tieteiden historiaan.

Viitteet

- 1 Kuhn 1962. Ks. myös Okasha 2002.
- 2 Tunturi 2002, 133–134. Ks. myös Smith 2011, 292.
- 3 Brecht 1982, 79.
- 4 Brecht 1982, 73.
- 5 Serres 1996, 5–6. Tästä ja monista muista hyvistä kirjallisuusvinkeistä haluamme kiittää Johanna Skurnikia.
- 6 Serres 1996, 6.
- 7 Serres 1996, 7.
- 8 Serres 1996, 7.
- 9 Serres 1996, 9–10.
- 10 Serres 2012; Serres 1996, 6–7.
- 11 Fara 2009, xiii.
- 12 Smith 2011, 276–279.
- 13 Ks. esim. Fara 2009, 226.
- 14 Kagan 2009, erit. 1–50.
- 15 Secord 2004; Raj 2013.
- 16 Shapin 1994; Shapin 2010.
- 17 Esim. Shapin 1996, 9–10.
- 18 Smith 2011, 272–274.

Lähdeluettelo

- Ait-Touati, Frédérique: *Fictions of the Cosmos. Science and Literature in the Seventeenth Century*. Transl. Susan Emanuel. University of Chicago Press, Chicago, London 2011.
- Brecht, Bertolt: *Galilein elämä: näytelmä*. Suom. Ritva Arvelo. Otava, Helsinki 1982.
- Fabian, Johannes: *Time and the Other. How Anthropology Makes Its Object*. Columbia University Press, New York 1983.
- Fara, Patricia: *Science: A Four Thousand Year History*. Oxford University Press, Oxford, New York 2009.
- Histories of Scientific Observation*. Eds. Lorraine Daston & Elizabeth Lunbeck. The University of Chicago Press, Chicago 2011.
- Isaac, Joel: *Working Knowledge. Making the Human Sciences from Parsons to Kuhn*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2012.
- Kagan, Jerome: *The Three Cultures. Natural Sciences, Social Sciences and the Humanities in the 21st century*. Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Kuhn, T. S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Okasha, Samir: *Philosophy of Science. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2002.
- Mustapää, P.: *Linnustaja: runoja*. WSOY, Porvoo 1952.
- Raj, Kapil: Beyond Postcolonialism... and Postpositivism. Circulation and the Global History of Science. *Isis* 2013, volume 104, 337–347.
- Secord, James A.: Knowledge in Transit. *Isis* 2004, volume 95, 654–672.
- Serres, Michel: Differences: Chaos in the history of the sciences. *Environment and Planning D: Society and Space* 2012, volume 30, 369–380.
- Serres, Michel: Introduction. *A History of Scientific Thought. Elements of a History of Science*. Blackwell, Oxford 1995.
- Shapin, Steven: Never Pure. Historical Studies of Science as if it Was Produced by People with Bodies, Situated in Time, Space, Culture, and Society, and Struggling for Credibility and Authority. Johns Hopkins University Press, Baltimore 2010.

Shapin, Steven: *The Scientific Revolution*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1996.

Shapin, Steven: *A Social History of Truth. Civility and Science in Seventeenth-Century England*. The University of Chicago Press, Chicago 1994.

Smith, Pamela H.: Science. *A Concise Companion to History*. Ed. Ulinka Rublack. Oxford University Press, Oxford 2011, 271–297.

Tunturi, Janne: Pitääkö keskiaikaa tulkita? Antikistit, modernistit ja historian aikakaudet 1688–1793. *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2002, 132–150.

**MAAILMAN HAHMOTTAMINEN:
TILA JA AIKA**

SANDFORD FLEMINGIN YLEISMAAILMALLISEN AIKAJÄRJESTELMÄEHDOTUKSEN (1879) VASTAANOTTO

Johanna Skurnik

Ajan ja paikan määrittämiseen liittyvät kysymykset olivat viikkaan keskustelun kohde 1800-luvun loppupuolella paitsi kansallisesti myös kansainvälisesti. Huomiota kiinnitettiin tarpeeseen valita maailmalle yhteinen piituuspiiri, nollameridiaani, ja koordinoida lukuisia käytössä olleita paikallisia aikajärjestelmiä. Oman avauksensa keskusteluun teki 1870-luvun lopulla Kanadassa vaikuttanut insinööri ja maanmittari Sandford Fleming (1827–1915). Skotlannista Kanadaan vuonna 1845 muuttaneen ja maanmittarin koulutuksella pitkän uran rautatiejärjestelmän rakentamisen parissa tehneen Flemingin pääasiallinen kiinnostuksen kohde oli yleismaailmallisen aikajärjestelmän luominen, sillä hän suhtautui kriittisesti useiden rinnakkaisten aikajärjestelmien olemassaoloon. Flemingin mukaan lukuisten paikallisten aikajärjestelmien sijasta käyttöön tuli ottaa universaalisti koordinoitu aikajärjestelmä, joka palvelisi nopeutuneen kommunikaation maailmaa parhaiten.

Kirjoituksissaan Fleming ehdotti, että nollameridiaaniksi tulisi valita Beringinsalmen läpi kulkeva Greenwichin vastameridiaani. Siten vältettäisiin kansalliset kiistat, joita jo käytössä olevista meridiaaneista valitessa olisivat läsnä. Vastameridiaani toimisi perustana

yleismaailmalliselle ajalle, josta Fleming puhui myös maapallon aikana ja kosmisena aikana. Yleismaailmallinen aika määrittäisi universaalien päivän ja loisi perustan standardoiduille paikallisille aikajärjestelmille. Maailma tuli siis jakaa 24 paikallisen ajan lohkokoon, joiden perustana nollameridiaani toimisi.¹ Samalla otettaisiin käyttöön 24-tuntinen vuorokausi ja hylättäisiin kahdesta kahdentoista tunnin jaksosta rakentuva päivä.² Flemingin ajatuksissa oli paljon yhteistä muiden samaan aikaan aikajärjestelmää ja nollameridiaania käsitelleiden kirjoitusten kanssa. Beringinsalmen ehdottaminen nollameridiaaniksi tai vuorokauden yhtenäistäminen eivät olleet ideoina uusia, mutta Flemingin vision yleismaailmallisuus oli uutta.

Tavoitteensa saavuttamiseksi Fleming toimitti yhteistyössä kanadalaisen tieteellisen yhdistyksen, Canadian Instituten (CI), kanssa kirjoituksensa Eurooppaan. Pamfletiksi *Papers on Time-Reckoning and the Selection of a Prime Meridian to be Common to all Nations* sidotut tekstit, jotka oli alun perin julkaistu CI:n julkaisussa alkuvuonna 1879, lähetettiin eri tieteellisten tahojen kommentoitavaksi kolmeen otteeseen vuosien 1879 ja 1880 aikana.³ Pamfletit toimitettiin Kanadan kenraalikuvernöörin avustuksella astronomien ja tieteellisten yhdistysten kaltaisille asiantuntijatahoille ja eri valtioiden edustajille Lontoossa. Myöhemmin pamfletteja lähetettiin laajasti Eurooppaan eri tieteellisten yhdistysten ja niiden asiantuntijoiden kommentoitaviksi.⁴

Flemingin kirjoitusten postitus Eurooppaan oli yritys edistää kansainvälistä keskustelua yhteisen nollameridiaanin valitsemiseksi. CI ja Fleming halusivat kuulla erityisesti asiantuntijoiden näkemykset ehdotuksista ja selvittää, miten ehdotukseen suhtauduttiin. Kanadan

kenraalikuvernöörin ja siirtomaaministeriön käyttäminen väylinä asian edistämiseksi osoittaa CI:n pyrkineen asiassa tehokkuuteen ja virallisuuteen.⁵ Fleming toivoi lukijoiden ottavan kantaa erityisesti esitykseen nollameridiaanin paikasta: pidettiinkö sitä hyvänä ja jos ei, millaisia vaihtoehtoja oli?⁶ Pamflettien postittamisen ohella Fleming pyrki vaikuttamaan meridiaanin valinnasta ja aikajärjestelmän uudistamisesta käytyyn keskustelun osallistumalla kansainvälisiin konferensseihin. Käyttämällä hyväkseen jo olemassa olleita verkostojaan ja verkostoitumalla uusien tahojen kanssa Fleming aktiivisesti edisti ehdotustensa näkyvyyttä ja vaikutti niiden vastaanottoon.

Flemingin ja CI:n hanke tuotti tulosta, sillä keskustelua yleismaailmallisesta ajasta ja nollameridiaanin paikasta syntyi ja Flemingin ehdotusta kommentoitiin. Tässä artikkelissa tutkin Flemingin määrätietoisien hankkeen saamaa vastaanottoa tieteellisten ideoiden ja ajatusten kommunikaation ja liikkumisen näkökulmista. Lähestyn teemaa kahdesta näkökulmasta. Ensimmäiseksi analysoin postitettujen pamflettien saamaa välitöntä vastaanottoa. Toiseksi kiinnitän huomiota ehdotusten kommunikoinnin muotoon: Fleming sekä kirjoitti että esitelmöi uudistusehdotuksistaan. Näiden kahden näkökulman kautta suuntaan huomioni tieteellisten ideoiden esittämisen ja vastaanoton prosesseihin. Analyysini perustuu CI:n vuonna 1885 julkaiseman kokoelman *Universal or Cosmic Time* sisältämiin kirjoituksiin ja konferensseista saatavilla olevaan materiaaliin.

CI auttoi Flemingiä tuomaan esiin näkemyksiään aikana, jolloin keskustelua käytiin lukuisten nollameridiaanien aiheuttamista epäkäytännöllisyyksistä laivaliikenteelle, junamatkustamiselle, kaupalle ja viestinnälle

Atlantin molemmin puolin. Eri kartoissa nollameridiaani saattoi vaihdella, sillä toisin kuin leveyspiirillä, pituuspiirillä ei ole selkeää aloituskohtaa. Yhteisen nollameridiaanin valinta ei ollut yksiselitteistä. Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa tehdyt ratkaisuehdotukset, Flemingin ehdotus mukaan lukien, kiersivät eri tahojen välillä synnyttäen paikoin kiivastakin keskustelua. Nämä laajemmat aikajärjestelmien uudistamisen ja yhdenmuikaistamisen prosessit, kuten Pohjois-Amerikassa 1882 toteutettu aikareformi, vuonna 1884 Washingtonissa järjestetty mediaanikonferenssi ja muut kansainväliset päätökset, ovat olleet keskeinen lähtökohta Flemingin ehdotusten tarkastelulle.⁷ Mario Creetin ja Ian R. Bartkyn tutkimukset Flemingin toimijuudesta ja vuorovaikutussuhteista eri tahojen kanssa ovat osoittaneet, että Fleming oli keskeinen henkilö näissä prosesseissa, joiden tuloksena nollameridiaanista ja aikajärjestelmän uudistamisesta keskusteltiin kansainvälisesti ja tehtiin lopulta päätös Washingtonissa.⁸

Lähtökohtani Flemingin ehdotusten vastaanoton tutkimukseen on tarkastella esitettyjä kommentteja ja tehtyjä päätöksiä ilmauksina prosesseista, joissa Flemingin ajatuksia on tulkittu ja arvioitu. Flemingin ehdotuksista annetut kommentit kertovat eri toimijoiden tekstuaalisista tiloista. Tekstuaalisen tilan käsitteellä viitataan analyttiseen välineeseen, jonka David N. Livingstone on nostonut esille tarkastellessaan tieteellisten ajatusten liikkumista lukemisen historian näkökulmasta. Livingstonen mukaan tekstit ja niiden lukeminen tulee nähdä ensisijaisesti luovina tapahtumina: lukiessaan lukija tulkitsee ja tulkinnessaan muotoilee ajatuksiaan. Olennaista on hahmottaa lukijan ympäristön erityispiirteet, sillä tulkitseminen ja muotoileminen

tapahtuvat paikallisen tekstuaalisen tilan puitteissa. Livingstone argumentoi, että näin voidaan hahmottaa tekstien lukemisen kulttuurimaantiedettä. Keskeistä on huomioida, että tekstuaalinen tila ei sisällä olettamusta tekstien samanlaisesta lukemisesta tai tulkitsemisestä. Se pikemminkin auttaa suuntaamaan katseen paikallisten tekijöiden merkitykseen lukemisten tapojen tutkimuksessa ja mahdollistaa siten tieteellisten ajatusten vastaanoton maantieteen hahmottamisen.⁹

Flemingin ideoista esitetyt näkemykset olivat osa laajemmin hahmotettavissa olevaa neuvotteluprosessia tavoista käsittää ja esittää aika ja paikka. Eviatar Zerubavel on esittänyt, että kansainvälisesti jaetut standardoidut aikavyöhykkeet luomaan pyrkinessä prosessissa oli kyse ajallisen viittaamisen sosiaalisesta perustasta käydystä neuvottelusta.¹⁰ Vastaavasti myös Mario Creel on korostanut, että kansainvälisen sopimuksen syntyminen universaalista ajasta edellytti, että ajan käsittämisestä ja käyttämisestä oli syntynyt laajasti jaettu ymmärrys.¹¹ Tässä artikkelissa lähestyn neuvotteluprosessia ajan ja paikan käsittämisestä paikantamalla, Innes M. Keighrenin ilmaisua lainatakseni, silmukoita älyllisessä topografiassa,¹² joiden puitteissa Flemingin ehdotuksia arvioitiin. Käytetyn aineiston puitteissa mahdollisuudet paikantaa näitä silmukoita ovat rajalliset, mutta riittävät Flemingin ideoiden vastaanoton keskeisten piirteiden hahmottamiseen.

Flemingin uudistusehdotukset eivät sinänsä olleet ainutlaatuisia, sillä 1800-luvun kuluessa nollameridiinin valinnasta ja aikajärjestelmiin liittyvistä kysymyksistä oli esitetty lukuisia kannanottoja ja ehdotuksia. Erityisesti 1870-luvun aikana kysymystä meridiaanista oli käsitelty maantieteellisissä konferensseissa Ant-

werpenissa ja Pariisissa, ja aiheesta oli julkaistu artikkeleita. Vuosikymmenen loppupuolella keskustelu oli kuitenkin hieman laantunut.¹³ Pohjois-Amerikassa taas aikajärjestelmän uudistaminen oli noussut akuutisti kiinnostavaksi 1860–1870-luvulla Pohjois-Amerikassa, jossa maailmanlaajuisesti aikajärjestelmien perustana olleeseen keskiaurinkoaikaan¹⁴ sidottujen paikallisten aikojen moninaisuus konkretisoitui raideliikenteessä. Yksistään Yhdysvalloissa junia liikennöi tuolloin yli 400 rautatieyhtiön alaisuudessa 75 eri aikajärjestelmän mukaan. Ehdotuksia tämän käytännön muuttamisesta oli tehty ensimmäisen kerran 1850-luvun lopulla – samaan aikaan kun esimerkiksi Britanniassa määritettiin Greenwichin aika viralliseksi ajaksi.¹⁵ Esimerkiksi sekä opettaja Charles Dowdin nelivyöhykkeinen standardoidun ajan malli että junaliikennöitsijöiden esitykset olivat pyrkineet ratkaisemaan ongelman kansallisella tasolla. Painetta yhtenäisen aikajärjestelmän käyttöönottoon tai aikajärjestelmien koordinointiin ei kuitenkaan laajasta keskustelusta huolimatta ollut riittävästi eivätkä ehdotukset johtaneet konkreettisiin toimiin.¹⁶

Myös Fleming itse oli aiemmin 1870-luvulla ottanut osaa Pohjois-Amerikassa käytyyn keskusteluun julkaisemalla omakustanteena aikajärjestelmien uudistamista käsittelevän kirjoituksen *Terrestrial time*.¹⁷ Lähes 40-sivuinen teksti pohjautui vahvasti Flemingin omakohtaisiin kokemuksiin käytössä olleiden aikajärjestelmien ongelmista, joihin tämä oli kiinnittänyt huomiota suunnitellessaan Kanadan rautatieverkoston rakentamista.¹⁸ Kirjoituksessaan Fleming pyrki vakuuttamaan lukijan käytössä olleiden aikajärjestelmien ilmeisistä heikkouksista ja esitteli mallin paikallisten aikojen standardoimiselle.¹⁹ Fleming myös yritti tuoda ideoita julkisuuteen

tarjoutumalla esitelmöimään aiheesta Britanniassa tieteen asiantuntijoiden kokouksissa kahteen otteeseen vuosina 1876 ja 1878 siinä kuitenkin onnistumatta.²⁰

Uusissa kirjoituksissaan Fleming otti *Terrestrial Timeen* nähdessä laajemman näkökulman käsittelemällä myös nollameridiaanin valintaa. Bartkyn mukaan juuri Flemingin keksintö kytkeä universaali aika kysymykseen yhteisestä pituuspiiristä teki tämän ajattelusta kiinnostavaa ja erilaista Atlantin molemmiin puolin.²¹ Cl:n ja Flemingin kerätessä mielipiteitä Euroopasta alkoi keskustelu jälleen aktivoitua myös Yhdysvalloissa, sillä mahdollisuuksista toteuttaa Dowdin ehdotuksia pohdittiin jälleen ja myös uusia ehdotuksia standardoidusta ajasta tehtiin esimerkiksi American Metrological Societyn lehdessä.²² Vuonna 1879 julkaistut ja Eurooppaan postitetut kirjoitukset sijoittuvat siten osaksi keskusteluita, joiden moninaisuutta niiden saama vastaanotto analysoimalla voidaan osaltaan valottaa.

Tyrmäyksiä ja vastustusta

Puolen vuoden sisällä Cl:n pamflettien ensimmäisistä tiedusteluista Flemingin ehdotuksiin olivat ottaneet kantaa astronomit George B. Airy ja Charles Piazzi Smyth ja meriministeriön virkamies Robert Hall. Kaikki kolme kirjoittivat suosittavansa hallitukselle, ettei mitään suuria toimenpiteitä tulisi tehdä asian ollessa edelleen vain vähäisen mielenkiinnon kohde.²³ Hall, joka työskenteli meriministeriössä, kiteytti näiden kolmen jakaman mielialan toteamalla, ettei Britannian hallitukseen kohdistunut riittävä julkista painetta, joka puoltaisi vallitsevien käytäntöjen muuttamista.²⁴

Hallin kommentit kuvastavat aikajärjestelmien uudistamiseen liittyviä ongelmia. Vaikka käytössä olleiden paikallisten järjestelmien epäkäytännöllisyys oli mahdollista vakuuttavasti perustella, ei muutoksille ollut yksimielistä tilausta tai akuuttia tarvetta. Isossa-Britanniassa käytössä oli Greenwichiin sidottu aikajärjestelmä, sillä saarivaltiossa oli vuonna 1852 virallisesti poistettu käytöstä paikallinen aika, jota oli käytetty rautatiepostin ja sähköliikenteen käyttämisen aikajärjestelmän rinnalla. Kansallinen aikajärjestelmä toimi hyvin, eikä Pohjois-Amerikan junaliikenteessä kohdattuja ongelmia ollut. Toisaalta Atlantin toisella puolellakaan tarve muutokselle ei ollut täysin akuutti, sillä matkustajaliikenne pystyi toimimaan muodostuneiden alueellisten järjestelmien puitteissa.²⁵ Flemingin globaali ratkaisu saattoi siksi tuntua irralliselta ja tarpeettomalta.

Airy ja Piazzi Smyth kommentoivat Flemingin ajatuksia Hallia laajemmin ja kiinnittivät asian käsittelyn tarpeellisuuden ohella yksityiskohtaisemmin huomiota pamfletin sisältämiin ehdotuksiin. Airyn kommentit, jotka hän kirjoitti vastauksensa siirtomaaministerille hallituksen luottoasiantuntijan roolissa, on päivätty jo vuoden 1879 kesäkuulle. Ne olivat siten ensimmäisiä kommentteja, jotka ehdotuksesta annettiin. Airy korosti kommentissaan Flemingin ehdottamien muutosten tarpeettomuutta. Airyn mukaan vallitseva järjestelmä, jossa aikajärjestelmä kiinnittyi paikalliseen keskipäivään, oli luonnollinen ja eri paikkojen ajat oli helppo kytkeä toisiinsa. Yhteistä nollameridiaania hän piti yksinkertaisesti tarpeettomana:

Thus, adopting as incontrovertible the idea that every district will refer to visible noon for the origin of its own time, and remarking the extreme facility with

which those origins can be linked together, I set not the slightest value on the remarks extending through the early parts of Mr. Fleming's paper. Secondly, as to the need of a Prime Meridian, no practical man ever wants such a thing. If a Prime Meridian were to be adopted, it must be that of Greenwich, for the navigation of almost the whole world depends on calculations founded on that of Greenwich.²⁶

Tarpeettomuus johtui erityisesti siitä, että Airy ei tulkinut universaalien näkökulman tarjoamia etuja samalla tavalla kuin Fleming. Kaikkiaan Airy piti Flemingin näkemyksiä epäkäytännöllisinä painottaen *Nautical Almanac*in laajan käytön puhuvan Greenwichin käytettävyyden puolesta. Kirjeensä lopussa Airy otti kantaa siirtomaaministerin esittämiin kysymyksiin Britannian hallituksen mahdollisesta roolista uudistuksessa. Airyn mukaan Britannian hallituksen ei tulisi ottaa ehdotukseen suoraan kantaa, sillä käytössä olevan järjestelmän ongelmat eivät olleet akuutteja tai spontaanisti nousseet laajempaan tietoisuuteen. Tämän vuoksi hallituksen ei tullut asiaan puuttua. Airy ohjeisti ministeriä palauttamaan ehdotuksen Kanadaan: Cl:n tulisi saada aikaan laajempaa keskustelua ja välittää ehdotukset tiedepiirien kommentoitaviksi.²⁷ Airyn kommentit vaikuttivat hallituksen ottamaan kantaan: siirtomaaministeri totesi, että aktiivisiin toimiin ei Britanniassa ryhdyttäisi eikä hallitus sitoutuisi pamflettien sisältöön, vaikka se lupautuikin välittämään niitä Cl:n toivomille tahoille.²⁸

Bartky arvioi, että Airyn kommentit olivat luonnollinen reaktio testaamattomaan uuteen teoreettiseen malliin eikä niitä siksi pitäisi tulkita pelkkänä lyhytnäköisyytenä. Kuitenkin, kuten myös Bartky painottaa, on selvää, että Flemingin malli oli Airylle liian radikaali ja ehdotusten hylkäämisessä oli kyse periaatteellisesta

näkemyksestä.²⁹ Airy ei vastauksessaan pohtinut ehdotuksen mahdollisia etuja. Flemingin esittämiin kahteen kysymykseen – oliko ehdotettu meridiaani hyvä ja jos ei, mikä olisi parempi vaihtoehto? – Airyn vastaus oli yksiselitteisen tyrmäävä.³⁰

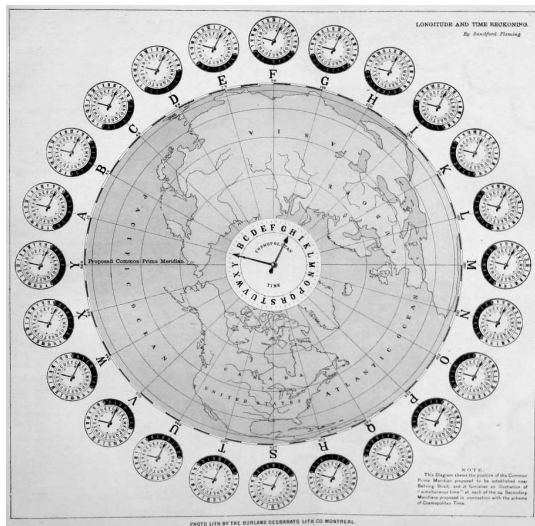
Airyyn tavoin myös Skotlannin kuninkaallinen astronomi, Edinburghin yliopiston käytännöllisen astronomian professori ja Edinburghin observatorion johtaja Piazzi Smyth (1819–1900) argumentoi nykyisen järjestelmän luonnollisuuden puolesta. Smyth totesi syyskuun alussa vuonna 1879 siirtomaaministerille lähettämässään kirjeessä kommentoineensa Flemingin ideoita yhteisen ystävän välityksellä jo useita kuukausia aiemmin. Smyth piti Flemingin ideoita tarkoituksperiltään hyvinä ja jatkuvasti tärkeämmäksi muuttuvaa aihepiiriä käsittelevinä. Niiden ilmeisiä heikkouksia olivat hänen mukaansa kuitenkin epäkäytännöllisyys ja ehdotettujen metodien sopimattomuus.³¹

Smyth luokitteli Flemingin pamfletin todellisuudesta irralliseksi, sillä aurinko aikaan perustuva paikallinen aika oli hänen mukaansa aina ihmisille tärkein ajan mittari. Lisäksi Flemingin ajatus nollameridiaanin sijoittamisesta 180 asteen päähän Greenwichistä ei hyödyttäisi ketään vaan tuottaisi vain lisävaivaa. Flemingin ehdotus perustui Smythin mukaan liiaksi kansainvälisyyden ihannoinnille, sillä kansalliset erot ja rajat olivat vain luonnollinen Jumalan määrittämä asia. Smyth kritisoikin Flemingin ohella kaikkia kansainvälistymisen etuja korostavia tahoja, joiden suunnitelmat johtaisivat ateistiseen ja kaoottiseen maailmaan. Brittien tulisi siksi pitää kiinni kaukaa historiasta juontuvista, pysyvyyden takaavista perinteistään.³² Viitaten Ranskan vallankumouksen tuottamaan sekavuuteen ja kokeiluihin kym-

menjärjestelmään perustuvasta aikajärjestelmästä, Smyth kirjoitti seuraavasti:

But whatever other nations may choose to do, the bulk of the British nation, because it believes the bible to be inspired word of God, and obeys Bible teaching, will never be guilty of anything after that Communistic sort, and will never seek to destroy its Royal Family or its national weights and measures divinely given to the origins of its race as an historie [sic] heir-loom in the mysterious beginning of time, and in antiquity vastly more remote as well as sublime than any of the names quoted by Mr. Sandford Fleming.³³

Smythin tekemä rinnastus Flemingin mallin ja Ranskassa tehdyn aikajärjestelmän välillä on kiinnostava, ja kertoo paljon tämän tekstuaalisesta tilasta. Yritys vakiinnuttaa

Ehdotuksessaan Fleming sijoitti nollameridiaanin Beringinsalmelle. Fleming 1879b.

täysin uusi aikajärjestelmä oli tapahtunut Ranskassa ja sen siirtokunnissa vuosina 1793–1805, jonka jälkeen Napoleon palautti gregoriaanisen kalenterin. Uudistuksen päämääränä oli irtautuminen kristillisestä aikakulttuurista ja luonnon, tieteen ja rationaalisuuden nostaminen etusijalle.³⁴ Smythin huomiot kertovat siitä, että hän piti käytössä olleiden aikajärjestelmien perustaa luonnollisena. Flemingin universaali aika oli keinotekoinen eikä hän sitä kieltänyt. Flemingin keskeisin sanoma sen sijaan oli, että yhtenäinen verkosto tarjoaisi paremmat mahdollisuudet kansainväliselle yhteistyölle.

Smyth oli myös eri mieltä Flemingin kanssa parhaasta nollameridiaanin paikasta. Smythin mukaan luonnollinen valinta olisi siirtää meridiaania itään Egyptiin, sillä siten se palvelisi paremmin imperiumia, jonka alamaisista suurin osa eli Intiassa.³⁵ Smythin ehdotus valita juuri Gizan pyramidi nollameridiaanin paikaksi johtui varmasti osittain tämän henkilökohtaisesta viehtymyksestään pyramideihin: Smyth oli tehnyt pitkään pyramidologiaa ja metrologisia tutkimuksia Gizan pyramidilla pyrkien määrittämään sen geometrisen perustan.³⁶ Howse onkin esittänyt Smythin nähneen Flemingin pyrkimykset käytännöllisyyteen turhina: nollameridiaanin paikaksi voitaisiin valita vapaasti vaikka juuri Giza, sillä valinta olisi joka tapauksessa mielivaltainen.³⁷

Smythille Flemingin ehdotus uudenlaisesta tavasta jakaa maailma aikavyöhykkeisiin oli puistattava. Flemingin tapa esittää maailma 15 asteen levyisiin sektoreihin jaettuna kansallisvaltioiden rajoista piittaamatta oli radikaali ja yksinkertaista huomattavasti käytössä olleiden järjestelmien paljoutta. Flemingin aikajärjestelmien uudistaminen tiivistyi kompaktiin karttaan, jossa maapallo oli jaettu aikavyöhykkeisiin Pohjoisnavalta lähtien

ja aikavyöhykkeiden nollameridiaani oli asetettu Beringinsalmelle.³⁸

Flemingin tapa visualisoida aikajärjestelmäänsä kertoo paitsi pyrkimyksestä yksinkertaisen ja selkeän ratkaisun luomiseen myös tavasta hahmottaa aika tilana.³⁹ Sektoreihin jaettu maailma kirjaimin nimetyin aikavyöhykkein ja havainnollistavin kellotauluin kuvasi uudenlaisen tilan, jossa sen eri puolet kytkettyivät saman järjestelmän ansiosta yhteen. Aika eli maapallon pyöriminen akselinsa ympäri oli Flemingin mallissa koordinoitu ja hallittu kokonaisuus.

Pituusasteet etenivät Greenwichin vastameridiaanilta idästä länteen nollasta 360 asteeseen. Fleming ajatteli tällaisen aikajärjestelmän vastaavan parhaiten jatkuvasti kansainvälistyvän maailman tarpeita ja ohittavan mahdolliset kansalliset intohimot, joita yhteisen nollameridiaanin valintaan liittyi. Keskeisintä oli, että universaali standardoitu aika palvelisi parhaiten ja tehokkaimmin sekä viestintää, tapahtumien kronologista tallentamista että eri paikkojen välistä liikennöintiä. Universaalien ajan rinnalla säilyisivät paikalliset ajat. Ne määrittäisivät lähimmän meridiaanin mukaan ja niiden määrä kutistuisi siten kahteenkymmeneen neljään.⁴⁰

Smythin, Airyn ja Hallin nihkeys Flemingin ehdotuksia kohtaan ja haluttomuus muutoksiin ovat kiinnostavia, sillä erityisesti astronomien antamat lausunnot osoittavat, että ajan ja paikan määrittäminen ei ollut yksiselitteistä. Kommentit kuvastavat millaisena ”oikea” tapa käsitellä aikaa nähtiin ja kertovat, mitkä asiat olivat keskeisiä kommentoijan tekstuaalisen tilan kannalta. Erityisesti viittaukset käytössä olleiden järjestelmien luonnollisuuteen kertovat paitsi omista intresseistä myös siitä, miten vaikealta tuntui nähdä globaalin aika-

järjestelmän hyödyllisyys. Smythin käsitys luonnollisesta ajasta perustui sen jumalalliseen alkuperään: kaikenlaiset ihmisten kokeilut olivat Jumalaa vastaan ja tarkoittaisivat Jumalan hylkäämistä. Siksi Flemingin tapa esittää maailma kirjaimin nimettyinä vyöhykkeinä tuntui Smythistä mielivaltaiselta ja kaoottiselta. Astronomien näkemykset kertovat siten paitsi heidän henkilökohtaisista kannoistaan myös siitä, miten lähestulkoon mikään ei ollut itsestään selvää keskusteltaessa ajan ja paikan käsitteellisistä. Smyth ja Airy lukivat Flemingin ehdotuksia ensisijaisesti epärationaalisina vaihtoehtoina käytössä olleille järjestelmille.

Periaatteellista hyväksyntää

Smythin ja Airyn tapaan myös esimerkiksi Royal Geographical Societyn puheenjohtaja arvioi Flemingin ideat epäkäytännöllisiksi. Kielteinenkin kannanotto oli kuitenkin enemmän kuin meteorologisen yhdistyksen päätös jättää reagoimatta kommentointipyyntöihin.⁴¹ Luultavasti Britannian hallituksen odottava kanta vaikutti yhdistysten halukkuuteen kommentoida ehdotuksia: koska pakottavaa tarvetta virallisten kommenttien antamiseen ei ollut, niitä ei annettu. Poikkeus Britannian keskeisten tieteellisten toimijoiden Fleming-kritiikissä oli Royal Society, joka keskittyi arvioissaan mallin sisäisen loogisuuden ja globaalin hyödyn arviointiin.

Marraskuussa 1879 Kanadan kenraalikuvernööri vastaanotti Royal Societyn kommentit Flemingin pamfletista.⁴² Kuten muissakin arvioissa, huomiota kiinnitettiin Flemingin ajatusten toteuttamiskelpoisuuteen, mutta astronomien näkemyksistä poiketen seuran pit-

käaikainen sihteeri George Gabriel Stokes (1819–1903) kirjoitti Royal Societyn johdon pitävän Flemingin näkemyksiä hyvin perusteltuina ja puoltavansa niitä. Hän arvioi ongelmia syntyvän kuitenkin käytännön toteutuksessa: *The difficulty is, of course, to induce the different civilized nations of the world to concur in this or any similar scheme.*⁴³ Yhdistyksen johto ei pitänyt ehdotusta kokonaisuutena tai yksityiskohdiltaan sinänsä huonona vaan näki siinä suuren mahdollisuuden. Tämä kertoo siitä, että Royal Societyssa ehdotuksia luettiin erilaisessa tekstuaalisessa tilassa. Flemingin ehdotuksia arvioitiin niiden loogisen perustan ja mahdollisen toimivuuden näkökulmasta.

Royal Societyn periaatteellinen hyväksyntä sisälsi vahvan epäilyn hankkeen toteuttamismahdollisuuksista. Asioiden edistäminen vaatisi valtioiden välisen toiminnan aikaansaamista. Aiemmissa keskusteluissa – esimerkiksi maantieteellisessä konferenssissa Antwerpenissa vuonna 1871 – kansallisista eduista oli pidetty vahvasti kiinni. Konferenssi oli päättännyt, että Greenwich nollameridiaanina otettaisiin käyttöön merialueiden osalta, mutta maa-alueiden suhteen edes periaatteellisen päätöksen tekeminen oli osoittautunut mahdottomaksi.⁴⁴ Seuraavassa konferenssissa Pariisissa nollameridiaanista oli jälleen keskusteltu useita eri vaihtoehtoja tarjoten. Keskustelujen tuloksena painotettiin, että eri valtioiden valtuuttamien asiantuntijoiden tulisi valita nollameridiaani, jotta päätös olisi vaikutusvaltaisen.⁴⁵

Royal Societyn myönteinen palaute antoi Canadian Institutin johtajalle Charles Wilsonille mahdollisuuden edistää asiaa.. Seuraavan vuoden huhtikuussa Wilson laati Euroopan tieteellisille yhdistyksille toista kysely-

kierrosta varten muistion, jonka osaksi hän liitti RS:n sihteerin huomiot lähes kokonaisuudessaan. Flemingin kirjoitusten ohella Eurooppaan postitettiin myös American Metrological Societyssa (AMS) toimineen ja Flemingin kanssa yhteistyötä tehneen Cleveland Abben standardoitua aikaa käsittelevä ehdotus.⁴⁶ Wilson korosti yhdistyksen myönteistä kantaa, jonka hän yhdessä AMS:n jäsenten esittämien näkemysten kanssa totesi kertovan siitä, että vaikka tarve uudistukselle oli erityisen suuri Pohjois-Amerikassa, oli asian käsittely tärkeää maailmanlaajuisesti.⁴⁷ Samalla Wilson otti epäsuorasti kantaa astronomien väitteisiin aiheen epäkiinnostavuudesta. Wilson kirjoitti, että vaikka keskustelua ei vielä laajasti käyty, sitä on sivuttu niin usein, että tarkempi pohdinta on paikallaan.⁴⁸ Hän ei kuitenkaan maininnut Flemingin ideoiden saamaa skeptistä palautetta sanallakaan vaan rakensi muistionsa selkeästi Royal Societyn antaman positiivisen palautteen varaan. Wilson tulkitsi muistiossaan Flemingin ehdotuksista annettuja tulkintoja paljastaen oman lukemisen tapansa.

Toisen kyselykierroksen tuloksena Flemingin ehdotukset saivat vastauksen antaneilta kahdelta taholta hyväksynnän: sekä Pietarin keisarillinen tiedeakatemia että Berliinin maantieteellinen seura suhtautuivat ehdotuksiin myönteisesti.⁴⁹ Loput yhdeksän tieteellistä yhdistystä eivät ilmeisesti vaivautuneet kommentoimaan asiaa, mikä oli Flemingin, CI:n ja American Metrological Societyn kannalta tietysti pettymys.⁵⁰ Pamflettien vastaanottajien päätös olla reagoimatta kyselyihin on yhtä olennaista Flemingin ajatusten vastaanoton analysoinnin kannalta kuin saadut vastauksetkin. Syitä vastaamatta jättämiseen oli varmasti monia: tehtyjä

ehdotuksia saatettiin pitää radikaaleina tai niitä ei ymmärretty tai vastaamisen edelle saattoivat mennä jotkin kiireellisemmät asiat. Keskeistä on, että ilmiselvästi käsitellyt teemat eivät herättäneet useissa paikoissa, kuten Pariisissa, Brysselissä, Wienissä tai Genevessä halua ottaa universaalia ratkaisua tarjoavaan ehdotukseen virallisesti kantaa.

Pietarin keisarillisessa tiedeakatemian kommentoija oli Pulkovan observatorion johtaja Otto Wilhelm von Struve (1819–1905),⁵¹ sillä tämä oli jo aiemmin kirjoittanut nollameridiaanista ja standardoidusta ajasta. Struve oli ottanut yhteisen meridiaanin valintaan kantaa vuonna 1870 julkaistussa artikkelissaan, jossa hän keskeisimpinä pitämiään käytössä olleita meridiaaneja – Ferroa⁵², Greenwichiä ja Pariisia – vertailtuaan päättänyt esittämään Greenwichiä nollameridiaaniksi.⁵³

Struve käsitteli Abben raporttia varsin lyhyesti, mutta paneutui Flemingin pamflettiin sitäkin tarmokkaammin. Astronomi totesi Flemingin tekevän suoria ehdotuksia esimerkiksi meridiaanin paikkaa koskien, mutta perustelevansa universaalin meridiaanin tarvetta vähemmän varmasti. Struve pyrki kommentissaan antamaan vastauksen Flemingille tämän esittämiin kysymyksiin ehdotetun nollameridiaanin soveltuvuudesta yleismaailmalliseen käyttöön ja mahdollisista vastaehdotuksista. Struve luki Flemingin tekemiä ehdotuksia suhteessa omiin pohdintoihinsa parhaasta nollameridiaanin paikasta. Aiemmin Struve oli ollut ehdottomasti Greenwichin kannalla, mutta pohtinut myös muita vaihtoehtoja.⁵⁴ Struve kannatti nyt Flemingin ehdotuksessa esitettyä nollameridiaania keinona välttää Greewichin valintaan liittyvät epäkäytännöllisyydet:

To obviate these inconveniences I have proposed to choose as Prime Meridian another Meridian situated at an integral number of hours east or west of Greenwich, and among the meridians meeting this condition I have indicated in the first place the Meridian proposed to-day by scientific Americans as that which would combine the most favourable conditions for its adoption.⁵⁵

Struven mukaan amerikkalaisten ehdottaman meridiaanin valinnalle oli lukuisia hyviä perusteluja alkaen sen irrallisuudesta kansallisesta kilpailusta ja käytännössä tarvittavien muutosten suhteellisesta pienuudesta. Keisarillisen tiedeakatemian tuli siksi kannattaa pamfletissa esitetyjä ajatuksia.⁵⁶ Struven tekstuaalisessa tilassa korostuu tämän halukkuus tarkastella Flemingin ehdotusta suhteessa kuviteltavissa oleviin parhaimpiin ratkaisuihin meridiaanin ja aikajärjestelmän kohdalla.

Struve suhtautui samoin myönteisesti Flemingin ehdotukseen yleismaailmallisesta ajasta ja siirtymisestä pois päivän jakamisesta kahteen kahdentoista tunnin puoliskoon. Ehdotus oli hänen mielestään viisas, mutta se vaatisi aikaa kypsyykseen, jotta sen toteuttaminen useiden eri valtioiden ristipaineessa olisi mahdollista. Struve kommentoi suurimman käyttöönoton hankaluu-den liittyvän yleismaailmallisen ajan suhteeseen aurinko-aikaan:

To my mind, the most serious obstacle consists in the fact that there is no means of indicating Cosmopolitan Time in different parts of the world, while the rising and setting of the sun are the phenomena which, we know, regulate the everyday occupations of human life.⁵⁷

Parhaiten Flemingin universaalin ajan käyttöönoton onnistuisi Struven mukaan tietyissä tieteissä, sillä

siitä olisi varmasti tiedemiehille etuja. Samalla hän kuitenkin myönsi, että paikallisen ajan käyttäminen oli joissakin tilanteissa tieteissä järkevämpää, minkä vuoksi yleismaailmallisen ajan käyttökelpoisuutta tulisi pohtia.⁵⁸ Struven tekstuaalisessa tilassa painottui selkeästi hänen osallistumisensa useisiin aiheesta käytyihin keskusteluihin sekä ymmärrys tehdyn ehdotuksen vaativuudesta. Kiinnittäessään huomiota eri ratkaisujen merkitykseen sekä tieteen että jokapäiväisen elämän kannalta, Struve kommentoi mahdollisuutta käytössä olleiden aika- ja paikkajärjestelmien muuttamiseen. Näin Struve antoi kuulijoilleen ja lukijoilleen selkeän tulkinnan Flemingin pamflettien sisällöistä.⁵⁹

Struven tavoin myös Espanjan laivaston kapteeniluutnantti Don Juan Pastorin kommentoi pamfletteja positiivisesti huhtikuussa 1881. Pastorin oli kääntänyt kirjoituksen espanjaksi ja laatinut sille esipuheen.⁶⁰ Pastorin ei tekstissään siten virallisesti vastannut Britannian hallituksen kyselyihin, mutta otti kuitenkin kantaa juuri niihin asioihin, joista tietoa oli haluttu. CI:n valinta liittyy Pastorinin teksti kokoelmaan voi tulkita olleen paitsi pyrkimys osoittaa Flemingin ehdotuksista käydyn keskustelun laajuutta myös nostaa esille pamflettien kannalta suosiollinen puheenvuoro.

Pastorin kirjoitti saaneensa Flemingin pamfletin käsiinsä ja pitäneensä tekstiä sen sisältämien ajatusten vuoksi kääntämisen arvoisena, sillä hänen mielestään nykyinen tilanne lukuisine kansallisine meridiaaneineen oli yksiselitteisesti liian sekava ja epäkäytännöllinen. Pastorinin käännös oli hänen omaa yhteisöään varten muokattu kokonaisuus, johon tämä oli valinnut keskeisimmät asiat ja tulkinnut kirjoittajan ajatuksia.⁶¹ Kääntämällä Flemingin kirjoituksen Pastorin

halusi nostaa esille selkeän vaihtoehdon Madridin maantieteellisen seuran tekemälle esitykselle Ferrosta parhaana valintana meridiaaniksi.⁶² Henkilökohtaiset tavoitteet selittävät Pastorinin tavan käsitellä Flemingin ehdotuksia: käännöksen esipuheessa Pastorin oli Flemingin kanssa samaa mieltä kaikesta ja ylisti tämän näkemyksiä kritiikittä.

Pastorin oli Flemingin argumenteista ”kokonaisvaltaisesti vakuuttunut” ja näki niiden toteutuksessa suuria mahdollisuuksia: Pastorinin aikeena oli ollut kirjoittaa papereiden pohjalta maantieteelliselle seuralle esiteltävä ehdotus. Hän korosti kommentissaan tarvetta nähdä aiheesta käytävän keskustelun tarpeellisuutta mahdollisuutena kehittää olemassa olleita käytäntöjä. Pastorinille Flemingin ajatukset olivat mahdollisuus tehdä maailmaa järkevämmäksi luomalla uusi käsitys ajasta ja paikasta:

Custom so enslaves common sense that we admit as natural, things which are most ridiculous, and we are not even prompted to smile at the absurdity. [...] I confess I have never seen one plausible reason given for the present system.⁶³

Pastorinin kommentit osoittavat hänen kokeneen, että aikajärjestelmän järkevyyden vuoksi uudistuksiin oli pyrittävä. Pastorinin tekstuaaliselle tilalle keskeistä oli pyrkimys uudistamiseen ja konkreettisen vaihtoehdon muotoilemiseen Espanjassa käytyä keskustelua varten. Flemingin ajatukset olivat Pastorinista niin vakuuttavia, että hän arvioi niiden käytännön toteutuksen onnistuvan, vaikka hän ajatteli vastarintaa syntyvän. Ajan kuluessa uudet ideat kuitenkin hyväksyttäisiin, aivan kuten sähköjärjestelmänkin oli hyväksytty.⁶⁴

Flemingin ja Cl:n postittamien pamflettien saama vastaanotto ei ollut suoraviivainen. Bartkyn mukaan Flemingin ajatuksia pidettiin aluksi hieman liian lennokkaina ja jopa naurettavina, eikä kannatus missään vaiheessa laajentunut yksittäisiä tiedemiehiä laajemmaksi.⁶⁵ Cl:n tietoon päätyneiden kannanottojen perusteella Flemingin ajatusten järkevyyteen suhtauduttiin epäillen ne jopa mielettömiksi leimaten. Samalla ehdotukset saivat kuitenkin periaatteellista kannatusta, mikä kertoo laaja-alaisesta ymmärryksestä käytössä olleiden järjestelmien monimutkaisuudesta ja epäkäytännöllisyydestä. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut halukkuutta sitoutua Flemingin ehdotusten yksityiskohtiin vaan ensisijaisesti kyseessä oli myönteinen tulkinta pamfleteista kokonaisuuksina.

Uudelleenmuotoiluja

Tieteellisten ajatusten ja ideoiden liike on kerroksellista, vuorovaikutteista ja useiden eri kanavien kautta tapahtuvaa. Nollameridiaanin valinnasta ja aikajärjestelmän uudistamisesta keskusteltiin julkaisujen ohella myös kansainvälisissä konferensseissa. Keskeisimmät keskustelut käytiin Venetsiassa vuonna 1881 järjestetyssä kansainvälisessä maantieteellisessä konferenssissa, Roomassa vuonna 1883 järjestetyssä geodesian konferenssissa ja nollameridiaanin valitsemiseksi Washingtonissa vuonna 1884 järjestetyssä meridiaanikonferenssissa.⁶⁶

Fleming osallistui Venetsian ja Washingtonin konferensseihin, joita varten hän kirjoitti varten tiiviit konferenssipaperit, jotka hän puheenvuoroissaan esitti.⁶⁷

Konferenssipaperit paitsi osoittavat Flemingin täydentäneen argumenttejaan pamfleteilleen saadun palautteen avulla myös muotoilleen ajatuksiaan uudelleen niiden suullista esittämistä silmällä pitäen. Konferensseissa pidetyt puheenvuorot havainnollistavat siten eroa tekstin ja puheen välillä ajatusten välittämisen keinoina – teema, jota esimerkiksi Keighren on problematisoinut tiedon kommunikoinnin näkökulmasta.⁶⁸ Tarkastelemalla pamflettien vastaanoton rinnalla Flemingin tapaa esittää ajatuksiaan konferensseissa yhdistäen tekstuaalisen ja puhutun tiedon välittämisen tavan tarjoaa erilaisen lähtökohdan tämän ehdotusten vastaanoton tarkastelulle, vaikka puhuttua tilannetta itessään ei olekaan mahdollista tavoittaa.

Fleming matkasi Venetsiaan osana Yhdysvaltojen delegaatiota, ja siksi American Metrological Societyyn, Cl:n ja Flemingin ja muiden pohjoisamerikkalaisten välisen yhteistyön hedelmällisyys havainnollistui erityisesti siellä. AMS:n puheenjohtaja Barnard oli pyrkinyt edistämään keskustelua Flemingin ideoista myös samaa vuonna Kölnissä järjestetyssä konferenssissa, mutta vähäisin tuloksin.⁶⁹ Fleming piti Venetsiassa muiden Yhdysvaltojen edustajien tavoin esitelmän, ja delegaattit muotoilivat ehdotustensa pohjalta yhtenäisen päätöslistan tulevista toimista konferenssin toimikunnalle luovutettavaksi. Tälle listaukselle delegaatio sai konferenssin yhden ryhmän tuen.⁷⁰ Konferenssissa Flemingin ehdotuksia arvioitiin muiden amerikkalaisten ehdotusten rinnalla erityisesti käytännön toimien näkökulmasta.

Konferenssin tulokset jäivät lopulta aiottua vaatimattomimmiksi, mikä oli Pohjois-Amerikan delegaateille pettymys. Kaivattua konsensusta hankkeiden mää-

rätietoiseen edistämiseen ei syntynyt. Konferenssin jälkeen teemoista käyty keskustelu muuttui kuitenkin kansainvälisesti aktiivisemmaksi ja määrätietoisemmaksi. Yhä useammat asiantuntijaryhmät kiinnostivat käsiteltyihin teemoihin huomiota pyrkien löytämään tilanteeseen ratkaisun.⁷¹

Kansainvälisen keskustelun stimuloiminen oli siten onnistunut. Flemingin elämäkerran kirjoittaja Burpee jopa esittää, että Venetsian jälkeen Flemingin visioista olisi tullut perusta kansainväliselle keskustelulle.⁷² Burpeen näkemys on kiinnostava, mutta yksinkertaistava. Keskustelu aikajärjestelmien yhtenäistämisestä oli konferenssin jälkeen aktiivisempaa mutta se ei keskittynyt vain Flemingin ehdotuksiin. Keskeisintä oli saavuttaa periaatteellinen yksimielisyys asiasta, mikä tarkoitti, että monia ehdotuksia punnittiin mahdollisina lähtökohtina uudistukselle. Asiantuntijat, Fleming mukaan lukien muotoilivat uudelleen aiempia ehdotuksia. Samaan aikaan Flemingin suhteellinen rooli pieneni: hänellä ei ollut enää suoria yhteyksiä Kanadan hallintoon ja Yhdysvalloissa aktivoituttiin uudistusten osalta huomattavasti.⁷³

Kasvava mielenkiinto havainnollistui vuonna 1883 Rooman konferenssissa, joka merkitsi käännekohtaa ajasta ja paikasta käydyille keskusteluille. Siellä tehtiin geodesian ja muiden tieteen asiantuntijoiden johdolla ensimmäistä kertaa kansainvälinen päätös nollameridiaanin valinnasta – valinta kohdistui Greenwichiin – ja yleismaailmallisen aikajärjestelmän käyttöönoton tarpeellisuudesta. Osallistujat myös esittivät, että Roomassa tehdyt päätökset virallisesti hyväksyvä, valtioiden valtuuttama konferenssi tulisi organisoida mahdollisimman nopeasti.⁷⁴

Rooman päätökset otettiin seuraavana vuonna Washingtonissa järjestetyn konferenssin lähtökohdaksi: annettiin suosituksiin viitattiin tieteen asiantuntijoiden ajantasaisimpina näkemyksinä.⁷⁵ Kilpailevia ehdotuksia esitettiin silti edelleen ja Greenwichin valintaa vastustivat erityisesti Ranskan delegaatit.⁷⁶ Greenwichin hyväksymisestä käytiin myös ”kauppaa” Washingtonissa: useat delegaatit totesivat, että hyväksyisivät kyseisen meridiaanin jos Britannia ja Yhdysvallat ottaisivat käyttöön metrijärjestelmän.⁷⁷ Bartkyn mukaan Roomassa tehdyt päätökset olivat kuitenkin arvovallaltaan niin merkittäviä, että mahdollisuudet muun nollameridiaanin kuin Greenwichin valintaan olivat käytännössä olemattomat.⁷⁸

Rooman konferenssin päätökset vaikuttivat myös Flemingin tapaan esiintyä Washingtonissa. Konferenssipaperissaan Fleming rakensi argumenttinsa aiemmin saamansa palautteen varaan viitaten esimerkiksi Struven ja Greenwichin observatorion astronomin Christien myönteisiin kommentteihin. Fleming piti Rooman suosituksia viisaina, mutta kestävämmät jos yleismaailmallinen aikajärjestelmä haluttiin ottaa tehokkaasti käyttöön.

But if the reckoning of time is to be considered, we cannot ignore the reasons advanced in favour of a Prime Meridian being established in another part of the globe. The meridian exactly 180° from Greenwich has been suggested. This proposal has the support of M. Otto Struve, Director of the Imperial Observatory at Pulkova, and others. [--] In my humble judgment I consider that the Cosmic Day should commence when the sun passes the anti-meridian of Greenwich. The Astronomer Royal of England, Mr. Christie (10th December, 1883), expresses his preference for this commencement of the day, and he remarks that in

proposing it to the Committee he received the support of M. Faye, on the part of France.⁷⁹

Konferenssissa Fleming piti puheenvuoronsa pitkälti kirjoittamansa paperin pohjalta, mutta suhteutti argumenttejaan muiden delegaattien esityksiin. Edelleen Fleming halusi käyttöön otettavan Greenwich vasta-meridiaanista määrittyvän yleismaailmallisen ajan, johon kaikki muut ajat linkittyisivät. Puheenvuorossaan ja paperissaan hän määritteli yksityiskohtaisesti tähän malliin liittyvät erityiskysymykset, mutta konferenssissa totesi olevan tyytyväinen jos delegaattit hyväksyisivät edes ehdotuksen pääperiaatteet.⁸⁰ Suhteutettuna konferenssipaperin kokonaisvaltaiseen malliin, Fleming siirtyi konferenssissa periaatteelliselle tasolle pyrkien saamaan tunnustuksen edes ehdotuksensa pääsisällölle.

Delegaattien tapa vastaanottaa Flemingin ehdotukset perustuivat Washingtonissa sekä tämän kirjoituksiin että puheenvuoroihin. Se, kuinka suuri merkitys jommallakummalla tiedon välittämisen tavalla oli heidän näkemystensä kannalta, on mahdotonta selvittää. Keskeistä kuitenkin on, että olemalla paikalla ja pitämällä puheenvuoronsa Fleming ylipäätään sai ajatuksilleen reaktioita. Pelkkä konferenssille postitettu paperi olisi saatettu jättää lukuisten muiden konferenssin toimikunnalle postitettujen ehdotusten tavoin huomioimatta. Flemingin läsnäolo teki hänen ajatustensa tulkinnan tilanteesta erilaisen verrattuna postitettujen pamflettien lukemisen tilanteisiin. Kuten Keighren on painottanut, tiedon kommunikoinnissa sekä kirjoituksilla itsellään että niiden suullisella kommunikaatiolla ovat merkityksellisiä. Niiden välinen ero liittyy erityisesti kysymyksiin luottamuksesta, joka määrittynyt kummassakin tilanteessa erilaisten tekijöiden perusteella.⁸¹ Tämä alleviivaa Li-

vingstonen tekstuaalisen tilan hahmottamisen tärkeyttä tiedon vastaanottamisen tilanteita tutkittaessa.

Pitkistä puheenvuoroista huolimatta delegaateista vain Flemingin kirjoitusten kääntämisessä kunnostautunut Pastorin ilmaisi tukensa Flemingille. Muut delegaattit, Britannian edustajat etunenässä, eivät kannattaneet Beringinsalmen valintaa, eikä Flemingin argumentteja aikajärjestelmän uudistamisen näkökulmasta pidetty kestävinä. Ison-Britannian delegaatti määritteli Flemingin ehdotuksen epäkäytännölliseksi ja totesi että Flemingin näkemys pituuspiirin ja ajan välisestä suhteesta johtaisi vain monimutkaisempaan lopputulokseen kuin amerikkalaisten tekemät ehdotukset.⁸² Edes ranskalaiset, jotka yrittivät edistää ”neutraalin” meridiaanin valintaa, eivät vakuuttuneet Flemingin Beringinsalmen neutraaliutta korostaneista argumenteista.⁸³ Konferenssin tuloksena yhteiseksi meridiaaniksi äänestettiin suurella enemmistöllä Greenwich ja päätettiin yleismaailmallisesta päivästä, jonka tunnit etenisivät nollassa kahteenkymmeneen neljään.⁸⁴ Vaikka konkreettisista toimista, kuten päätösten toimeenpanemisen aikataulusta, ei sovittu eivätkä konferenssin päätökset veloitaneet valtioita, tehtiin Washingtonissa Rooman tapaan selkeät päätökset nollameridiaanista ja aikajärjestelmän uudistamisesta.⁸⁵

Konferenssien päätökset eivät tarkoittaneet Flemingin ehdotusten hyväksyntää. Nollameridiaaniksi ei valittu Greenwichin vastameridiaania eikä aikajärjestelmän kohdalla tehty päätöstä aikavyöhykkeistä saati sitouduttu kirjaimin nimettyihin aikavyöhykkeisiin. Tästä huolimatta konferensseissa käyty keskustelut ja päätökset valita yhteinen nollameridiaani ja suosittaa yleismaailmallisen aikajärjestelmän käyttöönottoa merkitsivät

Flemingille, CI:lle ja AMS:lle tavoitteiden saavuttamista. Periaatteellisesti päätökset tukivat Flemingin tavoitetta yhtenäistää maailman aikajärjestelmät, vaikka ne olivatkin luonteeltaan varsin yleisluontoisia.

Arvioidessaan konferenssin antia CI ja Fleming korostivat aikajärjestelmästä tehtyjen päätösten ja saavutetun edistyksen suhdetta Flemingin vuosia aikaisemmin tekemiin ehdotuksiin. CI:ssa Flemingille annettiin kunnia nollameridiaanin valinnan ja aikareformin tarpeellisuuden tuomisesta tiedemaailman tietoisuuteen ja siten ”tieteellisestä vallankumouksesta”.⁸⁶ Fleming taas korosti eri instituutioiden, erityisesti CI:n ja AMS:n, ja Kanadan kenraalikuvernöörin merkitystä kansainvälisen toiminnan aikaansaamisessa. Samalla hän tulkitsti konferenssissa tehtyjen aikaa koskevien päätösten luonneen perustan maailman aikajärjestelmien yhtenäistämiseksi.⁸⁷

Konferenssien ohella keskeisenä saavutuksena Fleming mainitsi Pohjois-Amerikassa toteutetun aikajärjestelmien standardoimisen, joka oli edennyt kansainvälisen keskustelun ohella vuodesta 1881 alkaen vauhdikkaasti syksyyn 1883. Tällöin junaliikenteessä oli päätetty ottaa käyttöön Yhdysvallat neljään vyöhykkeeseen jakava aikajärjestelmä, ja uudistus oli ulotettu myös rautateiden ulkopuolelle onnistuneesti.⁸⁸ Kaikki nämä seikat korostivat standardoidun ajan saamaa positiivista vastaanottoa, vaikka Yhdysvaltojen aikaudistus oli myös meridiaanikonferenssin kanssa ristiriitainen.

Washingtonin konferenssin jälkeen esitetyissä puheenvuoroissa Flemingin ideoista käydylle keskustelulle määritettiin selkeä kaari: alun vähäisemmän keskustelun jälkeen syntyi kanadalaisten aloitteesta laajempaa keskustelua ja ymmärrystä uudistusten tarpeesta: tästä

todistivat erityisesti ehdotuksista saatu palaute, kansainväliset konferenssit ja lukuisat aiheesta kirjoitetut artikkelit.⁸⁹ Meridiaanikonferenssin jälkeen Fleming ja CI siis arvioivat vuonna 1879 eteenpäin postitettujen pamflettien sisältämien ideoiden vastaanoton olleen pitkällä aikavälillä arvioituna erinomainen ja asetettujen tavoitteiden tulleen saavutetuiksi. Ideoiden puolesta puhumiselle tämä ei kuitenkaan merkinnyt loppua vaan taistelu ennakkoluuloja vastaan jatkuisi kansanparissa:

In the course of years the prejudices engendered by inherited customs will be greatly modified, and the masses will gradually have their minds familiarized with new ideas. It is a significant fact that the principles of the new system should be unanimously recommended by delegates from all civilized nations. I do not doubt that the several peoples they represent will sooner or later understand that one uniform reckoning of time for every purpose throughout the globe is the only rational system, and the one notation which in coming years will probably meet the necessities and requirements of mankind.⁹⁰

Flemingin yhteistyöverkostoja ja toimijuutta arvioinut Creet on todennut, että Flemingin toiminnalla oli suuri merkitys kansainvälisen keskustelun ja päätöksenteon etenemisen kannalta. Ilman Flemingin tekemiä keskustelunavauksia ja määrätietoista toimintaa standardoidulle ajalle olisi voinut käydä kuten metrijärjestelmälle: siitä ei olisi päästy niinkään kattavaan kansainväliseen sopimukseen kuin päästiin.⁹¹ Keskeistä kuitenkin on, että sopimuksesta huolimatta uudistusten toteuttaminen eteni verkkaaisesti eri maissa, eikä konferenssi tuottanut tuloksenaan nopeita muutoksia.

Konferensseissa esitetyt puheenvuorot olivat Flemingille määrätietoisia tapoja viedä ajatuksiaan eteenpäin. Vuorovaikutus eri tahojen kanssa tuotti tuloksenaan erilaisia strategioita edistää mahdollisuuksia ideoiden laajempaa hyväksyntää: Venetsiassa Fleming toimi yhtenä pohjoisamerikkalaisen rintaman edustajista ja Washingtonissa hän pyrki esittämään ajatuksensa nollameridiaanin paikasta ja määritelmästä neutraalina kompromissina kansallisille vaihtoehdoille. Puheenvuoroillaan Fleming esitteli ja uudelleen tuotti ajatuksiaan eri paikoissa, ja näillä tilanteilla oli keskeinen merkitys Flemingin ajatusten vastaanoton ja näkyvyyden kannalta. Yhtäläisesti meridiaanikonferenssin jälkeen esitetyt tulkinnat kansainvälisen keskustelun vaiheista uudelleen tuottivat Flemingin ideoista käytyä keskustelua: CI, Fleming ja muut tahot määrittelivät paitsi omia roolejaan myös eri tapahtumien välisiä suhteita ja merkityksiä. **Nämä eri paikat, joissa Flemingin ajatuksista keskusteltiin** alleviivaavat tulkittamisen tilojen moninaisuutta ja havainnollistavat vastaanottotutkimuksen kannalta huomionarvoista seikkaa siitä, että vastaanottamista ei tule, kuten Keighren painottaa, typistää lukemiseen.⁹²

Lopuksi: Flemingin ehdotusten vastaanoton tilat

Flemingin ehdotusten kansainvälisen vastaanoton maantieteessä oli eroja sekä Atlantin eri puolilla että Euroopassa eri paikkojen välillä. Pohjois-Amerikassa Flemingin ehdotus sai runsaasti vastakaikua, mikä konkretisoitui eri toimijoiden välisessä yhteistyössä. Euroopassa yleismaailmallinen aika ja nollameridiaanin

valinta eivät kohdanneet heti yhtä konkreettista uudistushalukkuutta. Flemingin yleismaailmallisesta aikajärjestelmästä esitettyjen kommenttien analyysi osoittaa, että CI:lle vastauksensa antaneet asiantuntijat kiinnittivät huomiota erityisesti kahteen seikkaan: sen luonnollisuuteen tai luonnottomuuteen sekä **käytännön toteuttamiseen** liittyviin ongelmiin. Nämä toistuivat sekä kriitikkojen että **kannattajien puheenvuoroissa sekä yksityiskohtaisemmalla että yleisemmällä tasolla.**

Flemingin ehdotuksen vastaanotossa oli kyse pitkälti siitä, millaisena se nähtiin suhteessa käytössä olleisiin ajan ja paikan järjestelmiin. Keskeistä oli myös ehdotuksen toteuttamisen antamien hyötyjen ja mahdollisuuksien arviointi. Eri toimijoiden tulkintojen analysoiminen tekstuaalisten tilojen käsitteen avulla on mahdollistanut pureutumisen siihen, mitä Flemingin tekemien ehdotusten vastaanoton kaltaisia tilanteita tutkittaessa on huomioitava. Vastaanoton syvällisemmän analyysin kannalta eri henkilöiden lukemisen tapaa monipuolisemmin havainnollistava lähdeaineisto olisi kuitenkin tarpeen.

Flemingin ehdotusten vastaanotossa oli kyse moniulotteisesta prosessista, jossa kommentoijat tulkitsivat Flemingin ajatuksia ja antoivat niille merkityksen suhteessa omaan ajatteluunsa paikallisessa tekstuaalisessa tilassa. Ehdotusten kommentointi ei siten ollut vain hyväksymistä tai hylkäämistä vaan ideoiden uudelleen muotoilua. Ideoiden vastaanottamisen ja arvioimisen kannalta kommunikaation muodolla oli selkeä merkityksensä. Pamflettien saamalla kirjallisella vastaanotolla oli merkityksensä Flemingin tavalle kommunikoida ajatuksiaan edelleen uusille yleisöille konferensseissa. Flemingin pitämät esitelmät ja puheenvuorot olivat pyr-

kimyksiä vaikuttaa ideoiden vastaanottoon ja määrittellä uudelleen esitettyjen ideoiden sisältöä suhteessa muuhun aiheesta käytyyn keskusteluun. Flemingin ideoiden vastaanottamisen analysointi havainnollistaa siten ennen kaikkea ideoiden liikkumisen ja liikuttamisen tutkimuksen monimutkaisuutta, joka myös ajasta ja paikasta käydyn keskustelun hahmottamisessa on olennaista.

Viitteet

1 Bartky 2000, 148. Fleming käytti käsitteitä *universal time*, *terrestrial time* ja *cosmic time* eri ajankohtina ja eri papereissa toistensa synonyymeinä. Tässä artikkelissa viitataan Flemingin tarkoittamaan aikaan yleismaailmallisena aikana.

2 Vuorokauden jakautuminen kahteen 12 tunnin jaksoon keskiyöstä ja keskipäivästä alkaen ja niiden esittäminen kahden-toista tunnin kellolla vakiintui käyttöön Pohjois-Euroopassa 1400–1500-luvuilla. 24-tuntista järjestelmää käytettiin lähinnä astronomiassa ja kronometreissä.

3 Flemingin artikkelit olivat seuraavat: *Time-Reckoning* ja *Longitude and Time-Reckoning. A Few words on the selection of a prime meridian to be common to all nations, in connection with time-reckoning*. Ks. The Canadian Journal: Proceedings of the Canadian Institute. New Series, Vol 1, part 1, 1879, 97–137, 138–149.

4 Kanadan kenraalikuvernööri siirtomaaministeri Sir M. E. Hicks-Beachille 21.5.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 29]; CI:n sihteeri Wright Kanadan kenraalikuvernöörille 24.6.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 30]; Kanadan kenraalikuvernööri siirtomaaministeri Sir M. E. Hicks-Beachille 12.7.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 31]. Pamfletit toimitettiin ensin astronomi George B. Airyn, Ison-Britannian hallituksen asiantuntijan, luettavaksi. Tämän jälkeen CI toimitti yhteensä 146 pamflettia siirtomaaministeri Edward Hicks-Beachille (1837–1916), joka välitti ne edelleen muun muassa Royal Societylle, Royal Geographical Societylle, Royal Astronomical Societylle, kuninkaallisille astronomeille, ja eri valtioiden edustajille kommentoitavaksi keväällä 1879. Pamfleteista viisikymmentä toimitettiin tieteen asiantuntijoille ja loput 96 eri valtioiden edustajille Lontoossa.

5 Creet 1990, 74; Bartky 2007, 61, 224.

6 *Papers on Time-Reckoning* 1880, 68.

7 Ks. esim. Howse 1980; Bartky 1989; Bartky 2000; Palmer 2002.

8 Creet 1990; Bartky 2007. Vrt. myös Blaise 2002.

9 Livingstone 2005, 395–399.

10 Zerubavel 1982, 1–2.

11 Creet 1990, 68.

12 Keighren käyttää ilmaisua *nodes in an intellectual topography*. Keighren 2006, 536.

13 Howse 1980, 116–151; Howse 1985, 11; Bartky 2007, 47.

14 Aurinkoaika perustuu nimensä mukaisesti ajan määrittämiseen auringon liikkeestä. Koska auringon liike ei ole tasaista, on käyttöön otettu keskiaurinkoaika, joka perustuu kuvitteelliseen, tasaisella nopeudella liikkuvaan keskiaurinkoon. Keskiaurinkoaika otettiin ensimmäisen kerran käyttöön Genevessä vuonna 1780.

15 Zerubavel 1982, 5–9; Creet 1990, 70–71; Bartky 2000, 93–94. Käytännössä samalla alueella toimineiden junaliikennöitsijöiden käyttämistä aikajärjestelmistä muodostui alueellisia järjestelmiä, jotka toimivat rinnakkain mainiosti sekä aikataulujen että raideliikenteen turvallisuuden puolesta. Ks. Bartky 1985, 106.

16 Howse 1980, 132; Zerubavel 1982, 9–10; Bartky 2000, 94–103; Bartky 2007, 60–61. Charles Dowd (1825–1904) teki vuonna 1869 ehdotuksen Yhdysvaltojen jakamisesta neljään aikavyöhykkeeseen, mutta alun innostuksen jälkeen se ei tuottanut konkreettisia uudistustoimenpiteitä. Myöhemmin 1870-luvun puolivälissä Abbe (1838–1916) julkaisi oman mallinsa seuraten pitkälti Dowdin jalanjälkiä, mutta jakaen Pohjois-Amerikan viiteen Greenwichin aikaan sidottuun vyöhykkeeseen ja ehdottomalla nollameridiaanin paikaksi Mississippilaaksoa.

17 Fleming 1876. Teksti julkaistiin ranskankielisenä kaksi vuotta myöhemmin nimellä *Temps terrestre*. Bartky esittää, että Flemingin teksti olisi painettu vasta keväällä 1878, mutta ei perustele väitettään tarkemmin. Bartky 2007, 51.

18 Howse 1980, 132; Creet 1990, 72; Bartky 2000, 147–148 Fleming nimettiin vuonna 1855 Northern Railway of Canadaan pääinsinööriksi, ja hän työskenteli tehtävässä vuoteen 1862 Tämän jälkeen hän toimi samanlaisissa tehtävissä Canadian Pacific Railwayn palveluksessa. Fleming julkaisi lukuisia kirjoituksia ja raportteja rautateiden rakentamista koskien.

19 Fleming 1876.

20 Kyseessä olivat British Association for the Advancement of Sciencen (BAAS) jokasyksyiset suurelle yleisölle suunnatut kokoukset. Withers 2011, 99–101. Fleming kirjoitti esitelmäehdotuksen sekä yhdistyksen Glasgow'ssa vuonna 1876 että Dublinissa vuonna 1878 järjestettyjä kokouksia varten. Glasgow'n kokouksen raportissa mainitaan Flemingin paperi, *Observations on the Conventional Division of Time now in use, and its disadvantages in connexion with Steam Communications in different parts of the World; with Remarks on the desirability of adopting Common Time over the Globe for Railways and Steam-Ships*. Epäselvää kuitenkin on, missä määrin Flemingin paperista keskusteltiin, sillä asiasta ei ole mainintaa kokouksen

raportissa eikä asiaa kommentoida esimerkiksi Burpeen laatimassa elämäkerrassa lainkaan. Dublinissa Flemingiä ei hyväksytystä esitelmäehdotuksesta huolimatta päästetty pitämään esitelmäänsä. Syyt tähän eivät saatavissa olevien materiaalien puitteissa selvinneet. Ks. *List of Members, 27 ja Notices and Abstracts of Miscallaneous Communications to the Sections, 182* [Report of the Forty-Sixth Meeting, 1877]; Burpee 1915, 217–218; Bartky 2000, 148, 262 nootti 2.

21 Bartky 2000, 148.

22 Bartky 2007, 60–61. American Metrological Society julkaisi vuonna 1880 astronomi ja meteorologi Cleveland Abben kirjoituksen aiheesta. Bartkyn mukaan AMS pyrki näin osoittamaan aktiivisuuttaan CI:n rinnalla.

23 Airy siirtokuntien valtiosihteerille 18.6.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 32–34]; Smyth siirtomaaministeriön Sir Edward Wingfeldille 5.9.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 35–38]; Hall siirtomaaministeriön alivaltiosihteerille 4.10.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 38].

24 Hall siirtomaaministeriön alivaltiosihteerille 4.10.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 38].

25 Zerubavel 1982, 5–7. Greenwichin aika säädettiin lailla viralliseksi ajaksi kuitenkin vasta 1880.

26 Airy siirtokuntien valtiosihteerille 18.6.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 33].

27 Airy siirtokuntien valtiosihteerille 18.6.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 33–34].

28 Ministeri kirjoitti lähes suoraan Airya lainaten, että Flemingin ehdotus ei tällä hetkellä kiinnosta tarpeeksi, jotta Britannian hallitus alkaisi tehdä asialle jotain. Samalla hän kuitenkin totesi, että siirtomaaministeriö välittäisi pamfletin eteenpäin ja kommunikoi mahdolliset vastaukset Kanadaan. Britannian hallitus ei kuitenkaan sitoutuisi tehtyihin ehdotuksiin millään tavalla. Ks. Siirtomaaministeri M. E. Hicks-Beach Kanadan kenraalikuvernöörille 15.10.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 31]; Creet 1990, 75.

29 Bartky 2007, 60–64.

30 *Papers on Time-Reckoning* 1880, 68.

31 Smyth siirtomaaministeriön Sir Edward Wingfeldille 5.9.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 35].

32 Smyth siirtomaaministeriön Sir Edward Wingfeldille 5.9.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 36].

33 Smyth siirtomaaministeriön Sir Edward Wingfeldille 5.9.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 37].

34 Uudistuksessa muutettiin oikeastaan kaikkia aikajärjestelmän osia aina kuukausista (ne tasapainotettiin 30-päiväisiksi ja vuoden loppuun liitettiin kuuden päivän jakso) uuden vuoden alkamiseen (tammikuun ensimmäisen sijaan vuoden vaihtumista juhlittiin syyskuun 22. päivä). Ks. Zerubavel 1977.

35 Smyth siirtomaaministeriön Sir Edward Wingfeldille 5.9.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 37].

36 Smyth tutki monien muiden pyramideista viehättyneiden tapaan niiden geometrista perustaa ja kannatti niin sanottua pii-teoriaa 1860-luvulla julkaistuissa teoksissaan. Teorioita pyramidiin muodoista esitettiin 1800-luvulla useita erilaisia. Pyramidiin muodon tutkimisesta ks. Herz-Fischler 2000, erit. 1–7, 25–30, 67–78.

37 Howse 1980, 135; Howse 1985, 13.

38 Fleming 1879b.

39 Blaise 2002, 9.

40 Fleming 1879a; Fleming 1879b; Bartky 2000, 148; Regehr 2004.

41 Bartky 2007, 64.

42 Siirtomaaministeri M. E. Hicks-Beach Kanadan kenraalikuvernöörille 13.11.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 38].

43 G. G. Stokes siirtomaaministeriön Edward Wingfeldille 6.11.1879 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 39].

44 Howse 1980, 131; Bartky 2007, 40–43.

45 Bartky 2007, 44–47.

46 Paperit toimitettiin yhdelletoista tieteelliselle yhdistykselle Pariisissa, Brysselissä, Berliinissä, Wienissä, Pulkovassa, Pietarissa ja Genevessä. Ks. Kanadan kenraalikuvernöörin viesti useille tieteellisille yhdistyksille, 12.5.1880 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 43–44].

47 Daniel Wilsonin muistio 5.4.1880 [1880, 1–5]. Ks. myös Bartky 2007, 65.

48 Wilsonin muistio 5.4.1880 [*Papers on Time-Reckoning*].

49 Bartkyn mukaan nämä kaksi tahoa olivat ainoat, jotka vastasivat, mutta hän ei perustele väitettään tarkasti. Ks. Bartky 2007, 65.

50 Bartky 2007, 65.

51 C. Vesselofskyn kirje Kanadan kenraalikuvernöörille, 10.11.1880 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 44]. Kommenttien yhteydessä kenraalikuvernöörille toimitettiin Struven noin kymmenen vuotta sitten aiheesta kirjoittamat kaksi artikkelia.

52 Kanarian saariryhmän läntisin saari.

53 Bartky 2007, 35–40.
 54 Bartky 2007, 40.
 55 Struve 30.9.1880 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 46].
 56 Struve 30.9.1880 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 45–47].
 57 Struve 30.9.1880 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 47].
 58 Struve 30.9.1880 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 47–48].
 59 Struven raportti muodosti pohjan kesällä 1881 Berliinin maantieteellisen seuran lehdessä julkaistulle artikkelille Flemingin ja Abben pamfleteista. G. V. Boguslawskin vain vähäisesti lisäyksiä sisältävä kirjoitus julkaistiin Berliinin maantieteellisen seuran julkaisussa *Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (Band VIII, No 6 & 7, 268–272). Ci sisällytti tekstin käännöksen osaksi *Universal or Cosmic Time* -kokoelmaan. Ks. Boguslawski 1881 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 52–55].
 60 Käännös julkaistiin *Revista-General de Marina* -lehdessä. Pastorinin esipuhe päättyi Kanadan kenraalikuvernöörille ja hänen kauttaan Ci:lle Madridiin sijoitetun brittiministerin kautta. Ks. *Universal or Cosmic Time* 1885, 49.
 61 Pastorin 30.4.1881 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 51].
 62 Bartky 2007, 225 nootti 18.
 63 Pastorin 30.4.1881 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 50].
 64 Pastorin 30.4.1881 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 51].
 65 Bartky 2000, 262 nootti 3.
 66 Venetsian konferenssi oli sarjassaan kolmas Antwerpenin ja Pariisin maantieteellisten konferenssien jälkeen. Delegaatioita oli paikalla 29 eri maasta ja yhteensä 36 maantieteellistä seuraa ja 44 muuta tieteellistä seuraa oli lähettänyt edustajansa paikalle. Ks. Wheeler 1885, 19–21.
 67 Fleming 1881; Fleming 1884.
 68 Keighren 2008.
 69 Creet 1990, 76–77; Bartky 2000, 148–149.
 70 Fleming 1881; Burpee 1915, 229–230; Bartky 2007, 66–67. Konferenssissa Charles p. Daly ja George M. Wheeler esitelmivät edustamiensa professori Barnardin ja kenraali William B. Hazenin puolesta. Esitelmissä ehdotettiin seuraavia asioita: yhteinen meridiaani tulisi asettaa 180 asteen päähän Greenwichistä, kaikkien alueiden tulisi määrittää aikansa suhteessa nollameridiaaniin asetettuihin standardoituihin meridiaaneihin, vuorokauden tunnit tulisi laskea numeroin 1–24 ja nollameridiaanin mukaan määräytyvää vuorokautta kutsuttaisiin yleismaailmalliseksi päiväksi. Nollameridiaanin

mukaan määrittäisi myös yleismaailmallinen aika, joka erotettaisiin paikallisista ajoista kirjaimin. Ehdotettu yleismaailmallinen aikajärjestelmä tulisi ottaa käyttöön kansainvälisissä suhteissa, rahtiliikenteessä, sähkötyksessä, junaliikenteessä, postikuljetuksissa ja tieteessä. Wheeler 1885, 23–26.

71 Bartky 2007, 67. Kansainvälisen keskustelun jatkumiseen ja periaatteellisten päätösten toteutumisen mahdollisuuksiin otettiin kantaa esimerkiksi Italian maantieteellisen seuran puheenjohtajan teoksessa *Il Meridiano Iniziale e L’Ora Universale*, joka on julkaistu Venetsian konferenssin jälkeen vuonna 1883, mutta ennen Rooman konferenssia. Näin voidaan päätellä tekstin viittauksista Venetsiassa tehtyihin päätöksiin ja pohdintoihin siitä, missä määrin ”Flemingin ja muiden amerikkalaisten ehdotuksen toteuttaminen tulisi onnistumaan”. Borsari 1883 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 64–67].

72 Burpee 1915, 219–220, 230.

73 Bartky 2007, 70.

74 Bartky 2007, 73–81. Roomaan kokoontui 32 delegaatiota 14 eri maasta.

75 Rooman konferenssissa tehtyihin päätöksiin viitattiin meridiaanikonferenssin istunnoissa jatkuvasti. Ks. *Protocols* 1884; Bartky 2007, 84. Washingtoniin kokoonnuttiin yhteensä 25 maan lähettämien delegaatioiden voimin lokakuussa 1884. Konferenssi kesti kuukauden ja delegaatiot koostuivat sekä valtioiden virkamiehistä että erilaisista asiantuntijoista. Lista osallistujista, ks. *Protocols* 1884, 1–5. Ks. myös Bartky 2007, 83–86.

76 Palmer 2002, 19–22.

77 *Protocols* 1884.

78 Bartky 2007, 81, 85.

79 Fleming 1884, 12.

80 Fleming 1884; *Protocols* 1884, 117–125.

81 Keighren 2008, 201–202.

82 *Protocols* 1884, 126–127.

83 Fleming 31.12.1884 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 70]; Fleming 1884; *Protocols* 1884, 87–88; 117–125; Bartky 2007, 87–88; Crosland 1992, 380–381.

84 Päätöksiä tehtiin yhteensä seitsemän ja nollameridiaanin ja yleismaailmallisen päivän lisäksi päätettiin pituuspiirin laskemisen suunnasta, astronomiassa ja merenkulussa käytetyn päivän alkamisesta ja muotoiltiin linjaus desimaalilukujen käytöstä. Ks. *Protocols* 1884,

85 *Protocols* 1884, erit. 199–203.

86 Introduction [*Universal or Cosmic time* 1885, vi]; Fleming 20.12.1884 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 24]. Samalla tavalla Flemingin roolia luonnehti myös Struve. Struve 1885[*Universal or Cosmic Time* 1885, 89].

87 Fleming 20.12.1884 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 5–24]; Fleming 31.12.1884 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 67–73].

88 Howse 1980, 124; Zerubavel 1982, 10; Bartky 2000, 136–146. Toteutettu uudistus perustui Charles Dowdin suunnitelmaan ja sen käyttöönotto laajeni lopulta myös rautateiden ulkopuolelle, tosin ei täysin ongelmitta. Kiistat paikallisista aikavyöhykkeiden rajoista johtivat siihen, että valtiollisella tasolla oli säädettävä vuonna 1918 laki, joka laillisti rautatieiikennöitsijöiden asettamat rajat virallisiksi rajoiksi. 24-tunnin järjestelmän käyttöönottoa uudistus ei kuitenkaan merkinnyt.

89 Fleming 31.12.1884 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 72]; Introduction [*Universal or Cosmic Time* 1885,

90 Fleming 20.12.1884 [*Universal or Cosmic Time* 1885, 23]

91 Creet 1990, 89.

92 Keighren 2010, 297.

Lähdeluettelo

Alkuperäisaineisto

Fleming, Sandford: *Terrestrial Time. A Memoir*. Edwen S. Boot, London 1876.

Fleming, Sandford: Time-Reckoning. *The Canadian Journal: Proceedings of the Canadian Institute. New Series*. Vol 1, part 1. 1879, 97–137. (1879a)

Fleming, Sandford: Longitude and Time-Reckoning. A few words on the selection of a prime meridian to be common to all nations, in connection with time-reckoning. *The Canadian Journal: Proceedings of the Canadian Institute. New Series*. Vol 1, part 1 1879, 138–149. (1879b)

Fleming, Sandford: *The Adoption of a Prime Meridian to be Common to all nations. The establishment of standard meridians for the regulation of time. Read before the International Geographical Congress at Venice, September 1881*. Waterlow & Sons, London 1881.

Fleming, Sandford: *The International Prime Meridian Conference Washington. October, 1884. Recommendations suggested by Sandford Fleming*. 1884.

Fleming, Sandford: Universal or Cosmic Time. Read before the Canadian Institute 20th December, 1884. - *Universal or Cosmic Time, by Sandford Fleming, C. E., C. M. G., Etc. Together with other papers, communications and reports in the possession of the Canadian Institute respecting the movement for reforming the time-system of the world, and establishing a prime meridian as a zero common to all nations*. Council of the Canadian Institute, Toronto 1885.

[Papers on Time-Reckoning] *Papers on Time-Reckoning and the Selection of a Prime Meridian to be Common to All Nations*. Canadian Institute 1880.

[Protocols 1884] *International conference held at Washington for the purpose of fixing a prime meridian and a universal day. October 1884. Protocols of the proceedings*. Gibson Bros., Printers and Bookbinders. Washington D. C. 1884.

Report of the Forty-Sixth Meeting of the British Association for the Advancement of Science; Held at Glasgow in September 1876. John Murray, London 1877.

[*Universal or Cosmic Time*] *Universal or Cosmic Time*, by Sandford Fleming, C. E., C. M. G., Etc. Together with other papers, communications and reports in the possession of the Canadian Institute respecting the movement for reforming the time-system of the world, and establishing a prime meridian as a zero common to all nations. Council of the Canadian Institute, Toronto 1885.

Wheeler, George M.: *Report upon the Third International Geographical Congress and Exhibition at Venice, Italy, 1881, accompanied by data concerning the principal government land and marine surveys of the worlds*. Government Printing Office, Washington 1885.

Tutkimuskirjallisuus

Bartky, Ian R.: *One Time Fits All: The Campaigns for Global Uniformity*. Stanford University Press 2007.

Bartky, Ian R.: *Selling the True Time. Nineteenth-Century Time-keeping in America*. Stanford University Press 2000.

Bartky, Ian R.: Inventing, Introducing and Objecting to Standard Time. *Vistas in Astronomy* Vol 28, 1985, 105–111.

Blaise, Clarke: *Time Lord. Sir Sandford Fleming and the Creation of Standard Time*. Random House. Vintage Books 2002.

Burpee, Lawrence J.: *Sandford Fleming. Empire Builder*. Humphrey Milford, Oxford University Press 1915.

Creet, Mario: Sandford Fleming and Universal Time. *Scientia Canadensis: Canadian Journal of the History of Science, Technology and Medicine / Scientia Canadensis: revue canadienne d'histoire des sciences, des techniques et de la médecine* 14:1-2, 1990, 66–89.

Crosland, Maurice: *Science under Control. The French Academy of Sciences 1795-1914*. Cambridge University Press 1992.

Herz-Fischler, Roger: *The Shape of the Great Pyramid*. Wilfrid Laurier University Press 2000.

Howse, Derek: *Greenwich time and the discovery of longitude*. Oxford University Press 1980.

Howse, Derek: 1884 and Longitude Zero. *Vistas in Astronomy* Vol. 28, 1985, 11–19.

Keighren, Innes: Bringing geography to the book: charting the reception of Influences of geographic environment. *Trans-*

actions of the Institute of British Geographers Vol. 31, 2006, 525–540.

Keighren, Innes: Giving Voice to Geography: Popular Lectures and the Diffusion of Knowledge. *Scottish Geographical Journal* Vol. 124, Nos. 2–3, 2008, 198–203.

Keighren, Innes: Reading the Messy Reception of *Influences of Geographic Environment. Geographies of the Book*. Ed. Miles Ogborn & Charles W. J. Withers. Ashgate 2010, 277–298.

Palmer, Allen W.: Negotiation and Resistance in Global Networks: The 1884 International Meridian Conference. *Mass Communication & Society* 5:1, 2002, 7–24.

Regehr, T. D. Fleming, Sir Sandford (1827-1915). *The Oxford Companion to Canadian History*. Ed. Gerald Hallowell. Oxford University Press 2004.

Withers, Charles W. J.: Scale and the Geographies of Civic Science: Practice and Experience in the Meetings of the British Association for the Advancement of Science in Britain and Ireland, c. 1845–1900. *Geographies of Nineteenth-Century Science*. Ed. David N. Livingstone & Charles W. J. Withers. The University of Chicago Press. Chicago and London 2011.

Zerubavel, Eviatar: The French Republican Calendar: A Case Study in Sociology. *American Sociological Review* 42:6, 1977, 868–877.

Zerubavel, Eviatar: The Standardization of Time. A Sociohistorical Perspective. *American Sociological Review* 88:1, 1982, 1–23.

MODERNIN SIVILISAATION ULKOPUOLISET?

Antiikki ja barbaarit François Guizot'n
sivilisaatioluennossa (1828)

Meri Fager

...je reviens ici, il me semble que[-] rien n'est changé:
tout est changé pourtant, Messieurs, et bien changé!¹

Näillä sanoilla aloitti François Guizot (1787–1874) luentosarjansa eurooppalaisen sivilisaation historiasta, kun hän palasi Sorbonnen yliopistoon vuonna 1828 oltuaan opetuskiellossa kuusi vuotta poliittisten mielipiteiden esittämisen takia.² Guizot korostaa, miten seitsemän vuotta aiemmin ilmapiiri oli väsynyt ja huolestunut, mutta nyt ihmiset ovat täynnä luottamusta, rauhaa ja ajatuksen vapautta.³ Guizot kuului sukupolveen, joka varttui perättäisten vallankumousten, poliittisten ja sosiaalisten muutosten Ranskassa.⁴ 1800-luku oli muutosten aikaa ranskalaisessa politiikassa, ja sitä pidetään eräänlaisena historian vuosisatana. Lukutaidon, vapaa-ajan ja painetun kirjallisen materiaalin kasvu vaikuttivat yleiseen historialliseen kiinnostukseen ja tietoisuuden lisääntymiseen. Tilastojen mukaan etenkin historiaa ja kirjallisuutta kustannettiin paljon vuosina 1811–25 niiden kattaessa yli puolet kaikesta painetusta intellektuaalisesta materiaalista. Historiankirjoituksen metodeita pohdittiin aiempaa tarkemmin, mikä muutti historian luonteen teoreettisemmaksi. Tämän seurauksena his-

toria haastoi vallitsevat tieteenalat kuten filosofian, teologian ja retoriikan. Pim den Boer kirjoittaa yleisestä maailmankuvan historiallistumisesta: maailma alettiin nähdä historiallisena jatkumona, jossa ajatus jatkuvasta kehityksestä oli oleellinen.⁵

Vallankumousten aikaan varttunutta 1820-luvun sukupolvea pidetään uuden historiankirjoituksen tradition tuottajana. Vuosisadan alun Rankassa politiikka ja historiankirjoitus kietoutuivat toisiinsa, mistä Guizot on hyvä esimerkki. Guizot oli valtiomies ja poliitikko, mutta samaan aikaan yksi ajan merkittävimmistä historioitsijoista. Guizot'n yhtenä pääteoksena pidetään hänen tutkimustaan *L'histoire générale de la civilisation en Europe* (1828), joka perustuu hänen samannimiseen, Sorbonnen yliopistossa pitämäänsä luentosarjaan. Näiden luentojen seurauksena Guizot tunnetaan juuri sivilisaation käsitteestään. Vallankumouksen jälkeisen ranskalaisen historiankirjoituksen päätarkoituksena on nähty pyrkimys ymmärtää ajan yhteiskunnallisia muutoksia ja tarve selittää sekä menneisyyttä että tulevaisuutta.⁶ Ceri Crossley, joka on tutkinut Guizot'n sivilisaation historiaa osana ranskalaista romantiikan ajan historiankirjoitusta, myötäilee tulkinnessaan tätä perinteistä näkemystä, jossa vallankumouksen jälkeinen historiankirjoitus on liittynyt vahvasti ajan poliittisiin kysymyksiin. Poliittisessa näkökulmassa on korostettu vallankumouksen merkitystä ja sen jättämiä yhä ratkaisemattomia ongelmia. Crossleyn mukaan vallankumous muutti suhdetta menneisyyteen vaikka samaan aikaan senhetkisen politiikan merkitys korostui: joidenkin mielestä mennyt olisi pitänyt *ancien régime* mukana unohtaa ja merkittäväksi nousi ennen kaikkea nykyhetki. Samalla historiankirjoitus nähtiin yhteiskunnan sosiaalisen yhdistämisen välineenä.⁷

Politiikan ja historiankirjoituksen yhteyttä restauraatioajan Ranskassa ei ole perusteltua kiistää. On kuitenkin kapea-alaista nähdä Guizot'n sivilisaation historia ainoastaan kertomuksena vallankumouksen jälkeisen uuden poliittisen moderniuden synnystä. Poliittisen kuohunnan lisäksi myös historiankirjoituksessa tapahtui muutoksia 1800-luvulla. Marcel Gauchet korostaa juuri 1820-30-lukuja aikana, jolloin ranskalainen historiankirjoitus tieteellistyi. Kansan ja sivilisaation historiaa sekä vallankumouksen syitä ja perintöä määrittivät Guizot'n lisäksi esimerkiksi Augustin Thierry ja François Mignet. Vaikka Gauchet'kin korostaa vallankumouksen merkitystä yhteiskunnallisessa keskustelussa, hänen mukaansa sitä käsiteltiin osana historian pitkää jatkumoa ja sivilisaation kehityskulkua. Vaikka historiankirjoituksessa näkyivät ajankohtaiset poliittiset muutokset, korostui uudessa tavassa mieltää menneisyys myös aikaisempien metodologisten perinteiden vaikutus. 1820-luvun historiankirjoituksessa yhdistyivät 1600-luvun lähdekriittisyys, 1700-luvun filosofisen historian traditio ja 1800-luvun saksalaiselle historisille tyypillinen kontekstualisointi ja aikakauden koherenssin etsiminen. Samalla romantiikan ajan historiankirjoituksessa yhdistyivät niin tiede, taide kuin 1800-luvun patriotismikin.⁸ Lisäksi Patrick Berthier muistuttaa, että 1800-luvun ranskalainen historiankirjoitus oli kaunokirjallista: lukijalle kerrottiin tarinoita, joissa oleellista oli retoriikka ja tyyli. Samaan aikaan historiankirjoitus oli ideologista, koska menneisyyden tulkitseminen ei ole koskaan neutraalia. Pim den Boerin tavoin Berthierinkin mukaan ranskalainen historiankirjoitus alkaa kuitenkin 1800-luvulla olla myös tieteellistä: dokumenttien julkaisu lisääntyi ja historian kirjoittamisen metodeita poh-

dittiin aiempaa tarkemmin. 1800-luvun historiankirjoituksen kompleksisuus on juuri siinä, että nämä kaikki edellä mainitut piirteet – kaunokirjallisuus, ideologisuus ja tieteellisyys – yhdistyivät ja sekoittuivat.⁹

Artikkelini François Guizot'n sivilisaatioteoriasta painottaa poliittisen näkökulman sijaan sivilisaatioteorian, jossa oleellista on uuden ja vanhan välinen jatkumo sekä sivistyneen ja sivistymättömän välinen vastakkainasettelu. Pohdin ennen kaikkea sitä, miten Guizot 1800-luvun alussa määritteli antiikin ja modernin sivilisaation suhteen ja millaisessa roolissa barbaria oli sivistyneen valtion synnyssä. Guizot'n ensimmäiset luennot sisältävät sivilisaation teorian, antiikin ja modernin välisen vertailun ja kehityksen pohtimisen. Sen jälkeen Guizot käy läpi noin kymmenellä luennolla modernin sivilisaation synnyn vahvasti kronologisena kertomuksena, joka alkaa antiikin Rooman tuhoutumisesta, 400-luvun Euroopasta, ja vie lukijan läpi keskiajan aina 1800-luvun nykyhetkeen. Artikkelini pääpaino on luentosarjan alun teoriaosuudessa, jossa hän määrittelee antiikin, modernin ja barbarian.

Modernia sivilisaatiota on vaikea määritellä yksin, sillä se on aina sidoksissa siihen, mitä on ollut aikaisemmin.¹⁰ Siksi Guizot'kin **määrittelee modernia suhteessa vanhaan**. Guizot periodisoi sivilisaation historian seuraavasti: muotoutumisen vaihe, jossa erilaiset yhteiskunnan elementit ”vapautuvat kaaoksesta”, kestää aina 1100-luvulle asti, sen jälkeen ”yrityksen ja haparoinnin ajanjakso”, joka ei tuota mitään pysyvää, kestää 1500-luvulle asti, josta alkaa kolmas, todellinen kehityksen jakso.¹¹

Antiikin merkityksen lisäksi selvitan, mikä on usein sivilisoituneen vastakohtana nähtyjen barbaarien mer-

kitys Guizot'n sivilisaatioteoriassa. Barbarian ja sivistyneen asettaminen vastakkain on ollut tyyppillistä jo antiikista lähtien, jolloin antiikin valtakuntien ulkopuolella olleet, vieraita kieliä puhuneet ihmiset nähtiin barbaareina.¹² Vaikka villillä (sauvage) ja barbaarilla (barbare) on ollut erilaisia merkityksiä, kumpikin käsite viittaa joihinkin, joilta puuttuu tiettyjä ihmisyyden perusominaisuuksia ja jotka ehkä ovat jopa kyvyttömiä saavuttamaan niitä.¹³

Inspiraation lähteenä käytän François Hartogin tutkimusta *Anciens, modernes, sauvages* (2005). Se käsittelee historiaa tapahtumasarjana, joka koostuu erilaisista käännteistä, murroksista ja halkeamista. Hartogin analyysissä maailmanhistoriaan kuuluu oleellisesti kolme käsitteellistä hahmoa: moderni (moderne), muinainen (ancien) ja villi (sauvage). Hartogin kolmijako perustuu ajatukseen, että ensin on ollut olemassa ainoastaan muinainen (ancien). Keskiajan jälkeen toisiaan määrittävät usein antiikiksi mielletty vanha tai entinen (ancien) ja uusi, vanhan ohittanut (moderne). Villit (sauvage) tulivat mukaan kolmijakoon vuonna 1492, kun Kristoffer Kolumbus purjehti Amerikkaan ja löysi villin, eurooppalaisesta sivistyksestä täysin erillään eläneen ihmisen, joka poikkesi länsimaisesta antiikkiin ja kristinuskoon pohjautuvasta traditiosta. Vaikka kolmijaossa ei mainita barbaareita, olettaisin barbarian olevan Hartogin jaottelussa vahva osa antiikin maailmaa, joka on nähty jakautuneen sivistyneisiin kreikkalaisiin ja Kreikan ulkopuolisiin, barbaareihin. Vastakkainasettelu kreikkalaisten ja barbaarien välillä muistutti myöhempää jakoa kristittyjen ja pakanoiden välillä.¹⁴

Vastakkain aseteltunakin barbaarit ja antiikki kuuluvat yhteen. Siksi on perusteltua käsitellä barbaareja

antiikin rinnalla määriteltäessä elementtejä, joille modernia sivilisaatiota 1800-luvun historiankirjoituksessa rakennettiin. Artikkelin lopussa pohdin Guizot'n tekstin sijoittumista laajemmin 1800-luvun historiankirjoituksen traditioon.

Guizot'n moderni sivilisaatio

François Guizot'n historiankirjoituksen pääkäsitteenä pidetään sivilisaatiota. Guizot'lle eurooppalainen sivilisaatio, jonkinlainen ykseys (unité) eri valtioiden välillä on itsestään selvää. Hänen mukaansa sivilisoituminen tuottaa analogisia tuloksia kaikkialla riippumatta erilaisista ajallisista ja paikallisista olosuhteista. Guizot'lle sivilisaation elementit löytyvät historiasta: hänen mukaansa niitä ei kuitenkaan tule etsiä yhden tietyn maan historiasta, vaikka hän korostaakin Ranskan roolia sivilisaation keskuksena. Luennoillaan Guizot sanoo kaikkien aatteiden läpikäyneen toisen kehitysvaiheensa Ranskassa, ennen kuin ne ovat levinneet muualle Eurooppaan. Hän huomioi, että Italia oli ollut Ranskaa edellä esimerkiksi taiteissa samoin kuin Englanti poliittisen järjestelmänsä osalta, mutta kokonaisuutena Ranska on kaikkein edistynein. Guizot'lle ranskalaisessa neroudessa (génie) on jotain sellaista, mikä saa sen leviämään helpommin ja suuremmalla energialla (énergie) kuin muiden kansojen nerous. Hän puhuu kielestä (langue), hengestä (esprit), tavoista (moeurs) ja aatteista (idées), jotka helppotajuisuutensa (clarté) vuoksi leviävät vaivattomasti massoille. Tämän ansiosta Ranska on eurooppalaisen sivilisaation kärjessä.¹⁵ Vaikka Guizot vertailee sivilisaation kehitystä eri valtioiden välillä, eu-

rooppalainen sivilisaatio on hänelle itsestään selvästi olemassa oleva kokonaisuus¹⁶, jonka kärjessä Ranska on ollut erityisesti 1600- ja 1700-luvuilla ”sen hallinnon, oman itsensä, poliittisen toiminnan ja intellektuaalisen kehityksensä ansiosta”.¹⁷

Hartogin mukaan vallankumouksen jälkeen moderni ihminen alkoi kiinnostua autenttisuudestaan, mihin liittyi kansallisen nerouden ja germaanisen alkuperän korostaminen.¹⁸ Christian Jansenin mielestä myös saksalaiseen kansan (Volk) käsitteeseen on liittynyt oleellisesti ajatus autenttisuudesta ja varhaisessa nationalismissa korostettiin oman kansan paremmuutta suhteessa muihin. Myös sivilisaatio on nähty kahdenlaisena käsitteenä. Lucien Febvre tulkitsee sen ”etnografisesti” tarkoittaneen yleisemmin ihmisryhmän kollektiivista elämää, mikä ei sisällä erityistä subjektiivista arvoa. Toisaalta sivilisaatio liitettyä edistykseen on käsitteenä arvoväritteisempi ja on tyypillistä korostaa oman sivilisaation paremmuutta suhteessa sivistymättömään.¹⁹ Guizot ei korosta Ranskan paremmuutta suhteessa sivistymättömään, vaan myös sivistyneen maailman sisällä. Vaikka Guizot kirjoittaa sivilisaation historiaa yksityiskohtaisena faktojen täyteisenä kertomuksena, sivilisaation sisältö jää ilman tarkkaa määrittelyä.

...ce sont en quelque sorte des fleuves auxquels on demande compte des eaux qu'ils doivent apporter à l'Océan. La civilisation est une espèce d'Océan qui fait la richesse d'un peuple, et au sein duquel tous les élémen(t)s de la vie du peuple, toutes les forces de son existence, viennent se réunir.²⁰

Guizot'n mukaan kaikki elämän osa-alueet, uskonto, tiede, taide, saavat arvonsa sen mukaan, miten ne palvelevat sivilisaatiota. Negatiivisetkin asiat, kuten anar-

kia tai despotismi, voivat saada paljon anteeksi, jos ne ovat tuottaneet jotain hyvää sivilisaatiolle.²¹

Vallankumouksen jälkeisessä Ranskassa politiikka ja valtaan liittyvät kysymykset olivat ilmeisen tärkeitä. Guizot toteaa sekä yhteiskunnan että yksilön sisäisen kehityksen olevan toisilleen välttämättömiä sivilisaation kehityksestä puhuttaessa. Kehitys siis koskee sekä yhteiskuntaa että yksilöä. Guizot antaa esimerkkejä valtioista, joissa ulkoiset asiat, kuten materiaalinen kehitys, ovat hyvällä tasolla, mutta joista puuttuu ”älyllinen ja moraalinen aktiivisuus”. Guizot kyseenalaistaa tällaisten yhteiskuntien sivilisaation tason.²² Sivilisaation historiaan kytkeytyy kaksi näennäisesti jopa vastakaista pyrkimystä: toisaalta sivilisaatio on voitu nähdä jonkinlaisena ihmisen ideaalina ja toisaalta tietynä määriteltyä ihmisryhmänä.²³ Sivilisaation historiaan liitettiin tieteen ja taiteen lisäksi lähes kaikki inhimillinen kollektiivinen toiminta. Sivilisaatio saattoi synkronisesti tarkoittaa ajallista tai paikallista erityisyyttä, esimerkiksi tiettyyn aikakauteen sidottuja ilmiöitä. Toisaalta diakronisesti sillä voitiin osoittaa juuri pitkäaikaista kehitystä. Vallankumouksen jälkeisessä Ranskassa historiankirjoituksen päätarkoitukseksi tuli selittää pitkä historian kehityskulku: vallankumouksen seurauksena erityisesti kansan rooli muuttui historiankirjoituksessa keskeiseksi.²⁴ Guizot'n tekstissä sivilisaatio voidaan nähdä luokittelevana käsitteenä, jonka avulla hän on pyrkinyt osoittamaan sekä modernin ajan että ranskalaisen nerouden ja sivilisaation erityisyyttä. Kansa on historiankirjoituksen ytimessä, ei niinkään etnisenä tai kielellisenä ryhmänä vaan ennen kaikkea poliittisena toimijana.

Guizot'n sivilisaation määritelmä jää kuitenkin tekstissä lopulta kapeaksi. Tuntuu kuin Guizot'lle sivilisaati-

on historia kattaisi kaiken²⁵, mutta ei yksityiskohtaisesti mitään. Guizot kirjoittaa paljon politiikasta ja intellektuaalinen kehitys, kieli, kirjallisuus, filosofia, luonnontieteet ja talous joko puuttuvat tai tulevat ainoastaan mainituiksi. Jos sivilisaation kehitystarina nähdään osana nousevaa nationalismia, Guizot'n aihepiirien valinta ei yllätä. Christian Jansen on vertaillut ranskalaista ja saksalaista varhaista nationalismia ja todennut ranskalaisten painottaneen juuri valtiota ja oikeutta kansan määrittäjänä kun taas saksalainen nationalismi on romantiikan hengessä korostanut kieltä, syntyperää ja tavallisen kansan parissa kukoistavaa autenttista kulttuuria. Varhainen saksalainen nationalismi suuntautui Jansenin mukaan enemmän länteen ja pohjoiseen, kuin eteläisiin Italiaan tai Kreikkaan ja sen suhde klassiseen antiikkiin oli osittain kielteinen. Vaikka Jansen mainitsee Kreikan poliittisena mallina ja esimerkiksi Johann Joachim Winckelmannin esteettisten ihanteiden kohteena, korostaa hän kreikkalaisen antiikin sijaan herderiläistä ajatusta kielestä kansan yhdistäjänä saksalaisen varhaisen nationalismin taustalla. Ranska oli kuitenkin yksi saksalaisen nationalismin oleellisimmista vihollisista, sillä se edusti monien mielestä Välimeren sivilisaatioita ja oli niin kielellisesti, uskonnollisesti kuin poliittisestikin Rooman imperiumin seuraaja.²⁶ Myös Guizot'n teksti on nationalismin merkitsemä sillä siinä Saksa on esillä varsin vähän kun taas Ranskan paremmuutta pidetään itsestään selvänä.

Guizot'n kronologinen sivilisaation historia on vahvasti vertaileva suuri kertomus. Se tarkastelee niin Eurooppaa ja Aasiaa kuin Euroopan maiden sisäistä kehitystä. Ennen kaikkea Guizot'n sivilisaation määrittely pohjautuu ajalliseen vertailuun, jossa muinaiset sivi-

saatiot nähdään alempiarvoisina.²⁷ Huomionarvoista on se, miten Guizot kirjoittaa antiikin sivilisaatioista (civilisations antiques) monikossa ja yhdenmukaistaa vanhat valtakunnat, kuten Intian, Egyptin ja Kreikan.²⁸ Huolimatta siitä, että 1800-luvun alussa Kreikka oli noussut intellektuellien kiinnostuksen kohteeksi, Guizot yhdistää perinteitä seuraten Kreikan ja Rooman yhteiseksi antiikiksi, joka tuntuu maantieteellisesti ulottuvan aina Egyptiin ja Syyriaan asti. Guizot kirjoittaa näistä yhteiskunnista "sivilisaatioina" kun taas barbaareista kirjoittaessaan hän käyttää sanoja rotu (race), heimo (tribu), kansa (nation) tai yhteiskunta (société). Tästä huolimatta hän viittaa barbaarien sivilisaation tilaan (état de civilisation). Näin tehdessään Guizot erottelee barbaarit (barbares) ja Amerikan intiaanit (sauvages) ja jälkimmäisistä kirjoittaessaan puhuu vain "villien elämästä keskellä metsää".²⁹

Tästä voi päätellä, että ensinnäkin moderni yhteiskunta ei ole ainoa sivilisoitunut, vaan kysymys on sen suhteesta antiikin saavutuksiin. Toiseksi sivilisaation korkea taso ei ollut edellytys yhteiskunnan olemassaololle, sillä yhteiskunta saattoi syntyä myös ilman sivilisaatiota. Lisäksi sivilisaatiot saattoivat olla monella eri tasolla, kuten barbaariyhteiskunnat osoittavat. Kolmanneksi barbaarit olivat mukana sivilisaatioprosessissa: he olivat antiikin sivilisaation rajalla kuvainnollisesti ja konkreettisesti. Barbaarit kuuluivat samaan antiikin maailmaan toisin kuin Amerikan villit, jotka tuntuvat olleen jotakin suunnitelmaan sopimatonta, ilman mitään yhteiskunnaksi tai sivilisaatioksi luettavaa.

Guizot'n sivilisaatioteoria on osa sivilisaation historian pitkää traditiota. Sivilisaation käsite on liitetty ajatukseen historiasta evolutiivisena kehitysproses-

sina. Vaikka Ranskan vallankumousta on usein pidetty murroksena ja moderniuden alkuna, Lynn Huntin mukaan ajatus ajallisesta katkoksesta on esiintynyt jo 1600–1700-luvuilla. Renessanssiaikana syntynyt käsitys keskiajasta voidaan nähdä osana moderniuden käsitteen syntyä sillä ajatus keskivälistä (middle) loi kuvan historiallisesta ajasta kehityksenä.³⁰

Hartogin käsitys antiikin, modernin ja villin rinnakkaiselosta viittaa siihen, ettei historia ole yksiselitteinen kehitystarina, vaan merkitysten ja ilmiöiden kohtaaminen tuottaa murroksia ja kriisejä, joiden jälkeen tulevaisuus on arvaamaton. Vaikka Hartogin näkemys ei korosta edistystä, muokkaa toisiaan määrittävien modernien ja muinaisten vastakkainasettelu kulttuurimme suhdetta ennen kaikkea aikaan.³¹ Hartogilainen ajatus käsitteiden rinnakkaiselosta laajentaa pohtimaan niiden suhdetta toisiinsa myös 1800-luvun edistysuskon aikana. Vaikka kehitys nähtiin optimistisen edistysuskon aikakaudella asteittaisena, katosivatko kehityksen kannalta oleelliset elementit lopulta sen edetessä? Katosiko antiikin merkitys modernina aikana edes modernistien kirjoituksissa? Oliko sivistyneen ihmisen maailma vapaa villeydestä vai säilyikö kehityksen alkupiste osana kehitystarinaa?

Guizot painottaa kehityksen ideaa sivilisaation taustalla, mutta pohtii samalla, mitä kehitys oikeastaan on. Guizot antaa monta esimerkkiä kehityksen moniselitteisyydestä ja tulee siihen lopputulokseen, että sivilisaatiossa oleellista on niin yhteiskunnan kuin ihmisyydenkin kehitys, jotka saattavat edetä epätasaisesti mutta ovat silti sidoksissa toisiinsa.³² Vaikka Guizot on sivilisaation sisällöllisessä määrittelyssä varsin suurpiirteinen, on

Ranskan rooli sivilisaation historiassa selvä ja kyseenalaistamaton.

...prenons la France des 17ème et 18ème siècles; il est évident que, sous le point de vue social, quant à la somme et à la distribution du bien-être entre les individus, la France [...] était inférieure à quelques autres pays de l'Europe [...]. Cependant, demandez au bon sens général; il vous répondra que la France du dix septième et du dix huitième siècle était le pays le plus civilisé de l'Europe. L'Europe n'a pas hésité dans cette question.³³

Guizot'n tapa selittää sivilisaation historia Rooman tuhoutumisesta valistukseen antaa käsityksen siitä, että sen kehitys on pitkäaikaista ja progressiivista. Toisaalta kehitys ei ole Guizot'llekaan yksiselitteistä: sivilisaatio on kulkenut jo pitkän tien ja kohdannut monia kriisejä, mutta sillä on Guizot'n mukaan vielä "monta tietä kuljettavanaan".³⁴

Jo 1700-luvun valistusajan historioitsijat olivat kiinnostuneista sivilisaatiosta evolutiivisena ja asteittaisena kehitysprosessina.³⁵ Vaikka antiikkia tutkittiin paljon, käytiin läntisen historiografian piirissä debattia antiikin ja uuden ajan tutkimisen merkityksestä. Voltairelle antiikin historia ja moderni historia olivat perustavanlaatuisesti erilaiset: moderni historia oli tarpeellista, todellista tietoa, antiikki näyttäytyi ainoastaan eräänlaisena uteliaisuuden tyydyttäjänä. Voltairen suuntautumista moderniin historiaan on selitetty 1600-luvulla tieteessä tapahtuneilla muutoksilla: metodologisesti ajateltuna tieto lähimenneisyydestä oli varmempaa kuin kaukainen antiikki.³⁶

Guizot'n aktiivinen osallistuminen politiikkaan ja Ranskan poliittista historiaa käsittelevät teokset osoittavat lähihistorian kiinnostaneen häntä. Guizot kuitenkin

aloittaa sivilisaation määrittelyn vertaamalla modernia antiikkiin, mikä osoittaa, ettei antiikki ollut merkityksellön. Onkin mielenkiintoista, miten erilaisiin historiankirjoituksen sukupolviin ja traditioihin hänet voidaan liittää. Guizot voidaan nähdä niin osana 1820-luvun valankumousta selittävää traditiota kuin valistuksen ajan universaalihistorioiden traditiota.

Monotoninen Antiikki, moniulotteinen moderni

Ajatus antiikin ja modernin välisestä kytköksestä on vanha, sillä *Modernus*-termiä on käytetty jo 500-luvulla Cassiodoruksen latinassa. 1200–1300-luvuilla vallinnut vastakkainasettelu antiikin ja modernin välillä sai uuden muodon 1600-luvulla, jolloin antikistit korostivat vanhojen mallien pätevyyttä esimerkiksi kirjallisuudessa modernistien painottaessa uusien esikuvien merkitystä. Guizot'n modernisaation määrittelyssä merkittävän taitkohdan voi nähdä niin Rooman tuhoutumisessa kuin uuden ajan alussa. Hänen mukaansa ennen 1400-lukua yritykset luoda jonkinlainen sosiaalinen yhtenäisyys ovat epäonnistuneet. Tämän syynä on se, että Euroopasta puuttuivat yhteiset intressit ja ideat ja yhteiskuntia leimasi yksilöllisyys ja paikallisuus. Sen sijaan 1400-luku on Guizot'lle vedenjakaja, jonka yleispiirteenä on keskittyminen (*centralisation*), joka luo "yleisiä ideoita ja intressejä, yhtenäistää yhteiskuntaa ja luo kansan (*peuple*) ja hallituksen (*gouvernement*)". 1400-luvulta saa alkunsa hänen mukaansa myös patriotismi ja ranskalainen nationalismi. Englantia vastaan käydyissä sodissa yhteinen vihollinen yhtenäisti kansaa. Valois-

kuninkaat aloittivat feodalismien jälkeen uuden aikakauden, jolloin niin aatelista, porvaria kuin talonpoikaa alkoi Guizot'n mukaan yhdistää "moraalinen side, yhteinen nimi, kunnia ja halu kukistaa ulkopuolinen" vihollinen.³⁷ Huomionarvoista on, että Guizot modernista yhteiskunnasta kirjoittaessaan kirjoittaa diversiteetistä, muuttuvasta ja monimutkaisesta maailmasta. Siinä erilaiset hallitusmuodot ja sivilisaation periaatteet olivat jatkuvassa taistelussa toistensa kanssa.³⁸

Antiikki on ollut 1900-luvulle asti Eurooppaa ja länsimaita määrittävä ilmiö, vaikka sitä ei ole helppo määrittellä. Martin Bernalin *The Black Athena* (1987) -tutkimuksen mukaan 1700-luvulta alkaen Euroopassa luotiin antiikista ns. arjalainen malli, joka sivuutti antiikin Kreikan yhteydet Egyptiin ja foinikialaisiin tehden Kreikasta valkoisen ja "pohjoisen".³⁹ Vaikka antiikin Kreikkaa on pidetty usein länsimaisen kulttuurin kehtona, italialainen arkeologi Salvatore Settis korostaa, miten antiikki käsitteenä sisältää monia eri osia ja kreikkalais-roomalaisen klassisen antiikin rinnalla on olemassa myös muita antiikkeja, kuten kiinalaisten tai mayojen korkeakulttuurit. Myös klassisen antiikin "osat", Kreikka ja Rooma olivat keskenään erilaiset ja ne voidaan suhteuttaa toisiinsa eri tavalla. Settisin mukaan käsitys yhtenäisestä antiikista pirstaloitui 1700-luvulla eikä Kreikkaa ja Roomaa enää pidetty itsestään selvästi toisiinsa rinnastettavina ilmiöinä.⁴⁰ Guizot'n tekstissä Kreikka ja Rooma yhdessä kuuluvat antiikkiin, mutta niiden välillä ei esitetä suurta jatkuvuutta ja antiikin Kreikan ja Rooman merkitykset sivilisaatiolle ovat varsin erilaiset.

Kirjoittaessaan antiikin sivilisaatioista Guizot korostaa näiden yhteiskuntien yhtenäisyyttä pitäen sitä osoituksena alkeellisuudesta ja kehittymättömyydestä. Niin

Egyptissä, Intiassa kuin Kreikassakin oli aina noussut dominoimaan yksi prinssiippi, esimerkiksi hallitsemistapa, joka on dominoinut ja tukahduttanut muut. Useamman prinssiipin rinnakkaiselo on Guizot'n mukaan ollut vain "hetkellinen kriisi". Tämä on tehnyt näistä yhteiskunnista monotonisia ja yksinkertaisia, mikä heijastuu myös niiden kirjallisuuteen. Sen sijaan modernin Euroopan tuntomerkki on sen moninaisuus: kaikki sosiaalisen elämän muodot ovat olemassa, samassa yhteiskunnassa on elementtejä niin monarkiasta, demokratiasta kuin aristokratiasta ja monet yhteiskuntaluokat ovat samanaikaisesti olemassa. Niiden välillä on Guizot'n mukaan jatkuva kilpailu eikä mikään pääse dominoimaan ja tukahduttamaan muita.⁴¹

Guizot erottelee myös sivistyksen ulkoisen muodon ja varsinaisen sisällön. Hän myöntää, että kirjallisuuden muodot ja tyyllillinen kauneus ovat vanhoissa sivilisaatioissa olleet korkeatasoisempia, mutta modernin kirjallisuuden esittämät ideat ovat olleet rikkaampia. Modernissa Euroopassa vallitsevien ajatusten monimuotoisuutta on ollut taiteessa ja kirjallisuudessa vaikea pukea kauniiseen yksinkertaiseen muotoon. Vaikka Guizot'n mukaan antiikin sivilisaatioissa ihmismielen kehitys erityisillä aloilla saattoi olla edellä modernia sivilisaatiota, oli kokonaisuutena eurooppalaisen sivilisaation kehitys monipuolisempaa. Guizot'n mukaan eurooppalainen sivilisaatio ei ole noussut yhtä nopeasti kuin kreikkalainen, mutta sen kehitys jatkui yhä. Sivilisaation historiassa Kreikka tuntuu olevan varsin pienessä roolissa. Guizot viittaa Kreikkaan maana, jossa kaikki "ihmismielen rikkauudet" esiintyivät, mutta kiinnittää huomiota siihen, miten Kreikan nopeasti kehittynyt loistokkuus katosi lähes yhtä nopeasti kuin se oli syntynytkin.⁴²

Kirjoittaessaan antiikin Kreikasta ja muista "monotonisista" vanhoista sivilisaatioista, tuntuu 1800-luvun edistyksen hengessä eläneelle Guizot'lle sivilisaation kesto olleen merkittävämpi kuin sisältö. Mitä hyötyä on kukoistuksesta, jos se lopulta kuolee kykenemättä kehittymään? Kreikka oli kehittynyt nopeasti, mutta sen loisto ei ollut pitkäaikainen. Guizot myös tekee erotte-lun antiikin ja modernin kirjallisuuden välillä huomioimatta sitä, miten paljon moderni kirjallisuus pohjautui antiikin kirjallisiin esikuviin. Guizot'n teksti laittaakin pohtimaan, määrittikö kreikkalainen antiikki sittenkään länsimaista kulttuuria niin paljon kuin sen on ajateltu määrittelevän. Toisaalta huolimatta siitä, että Guizot'lle antiikin sivilisaatiot olivat monotonisia ja yksinkertaisia, ei antiikki itsessään ollut helposti määriteltävä ilmiö. Sivilisaation pitkistä kehityksestä kirjoittaessaan Guizot tuntuu käsittelevän antiikkia ja modernia toisaalta täysin erillisinä käsitteinä. Varsinkin antiikin Kreikka on esillä niin vähän, että lukija voi erehtyä ajattelemaan, ettei antiikilla olisi Guizot'n historiakuvassa juurikaan painoarvoa.

Guizot'lle antiikki tuntuu olevan fragmentaarinen ja tekstin edetessä käy ilmi, miten hän korostaa Roomaa, josta hän kirjoittaa kahtalaisesti. Hän aloittaa modernin sivilisaation tarinan Rooman tuhoutumisesta, mikä antaa vaikutelman siitä, että modernisoituminen tapahtui oikeastaan vasta antiikin tuhouduttua. Guizot'n suhde Roomaan ei ole itsestään selvä, sillä sen perintö on paikoin esitelty varsin vähäisenä.⁴³ Silti Roomalla on selvästi rooli perinnön jättäjänä. Guizot esittelee elementtejä, joita se välitti eurooppalaiselle sivilisaatiolle. Tällaisia olivat hallinnollinen esimerkki, vapauden periaate, lain-

säädäntö, absoluuttisen vallan idea, keisarius ja kristilinen kirkko.⁴⁴

Moderni valtio perustetaan Guizot'n sivilisaatiokerotuksessa Rooman raunioille. Kreikan pieni rooli laittaa kysymään, näkikö Guizot oleellista jatkuvuutta kreikkalaisen ja roomalaisen antiikin välillä. Rooman rooli tuntuu olleen esikuvallisempi, kun taas Kreikka ehkä kuvasti enemmän lyhytaikaista loistoa ja sen jälkeistä rappeutumista varoittavana esimerkkinä. Guizot'n teksti voidaan nähdä osittain poikkeuksena siinä 1820-luvun kontekstissa, jossa Kreikka eli itsenäistymisen aikaa ja herätti suurta kiinnostusta eurooppalaisten intellektuellien keskuudessa. Toisaalta Catharine Edwarsin mukaan yleisesti hyväksytty ajatus, jonka mukaan Kreikka syrjäytti Rooman intellektuellien kiinnostuksen kohteena 1700- ja 1800 -lukujen vaihteessa, kaipaakin uudelleenarviointia. Edwards korostaa nimenomaan Rooman valtakunnan asemaa esimerkkinä niin Amerikan kuin Ranskan vallankumouksellisille 1700-luvun lopulla. Vallankumoukselliset identifioivat itseään Roomaan, sillä roomalainen tasavalta sopi tasavallan malliksi kansalle, joka oli rakentamassa uutta hallintoa. Se tarjosi esikuvia niin tasavallasta kuin imperiumista ja oli samalla ajallisesti tarpeeksi kaukainen, mikä salli vallankumouksellisille tiettyä tulkinnanvapautta. Edwards korostaa, että juuri Ranskan vallankumous on merkittävä ajanjakso Rooman vaikutusta arvioitaessa.⁴⁵

Rooma ei ollut tärkeä vain ranskalaisille. François Furet vertaa esimerkiksi englantilaisen historioitsija Edward Gibbonin (1737–94) suhdetta Roomaan renessanssin intellektuellien antiikki-innostukseen, joka oli eräänlaista rakkautta vanhojen ”salaisuuksien” uudelleenlöytämiseen. Gibbonille Rooman historia oli mer-

kinnyt ihmisen elinhistorian kukoistuksen aikaa. Rooma voitiin lineaarisen kehityksen sijaan liittää ajatukseen sivilisaation syklistä kulusta. Gibbonin kiinnostus Roomaan ei johtunut niinkään siitä, että Rooma oli eräänlainen Euroopan perusta, vaan siitä, että Gibbon mahdollisesti näki Rooman heikkoudessa jotain samaa kuin oman aikansa eurooppalaisessa sivilisaatiossa. Gibbonin teoksessa ei käsitellä vain Rooman historiaa vaan sen painotus on sivilisaation rappioitumisessa ja tuhoutumisessa.⁴⁶ Yhteys Gibbonin ja Guizot'n välillä onkin mielenkiintoinen, sillä Guizot'n ensimmäisiä tieteellisiä töitä oli Gibbonin klassikkoteoksen *History of the decline and fall of the Roman empire* (1776–89) käänttäminen ranskaksi. Ei ole välttämättä sattumaa, että Guizot'kin sijoittaa eurooppalaisen sivilisaation historian alkamaan juuri Rooman tuhoutumisesta.

Brutaali vapaus osana sivilisaation kehitystarinaa

Jos 1500- ja 1600-luvun historiankirjoituksessa olivat yhdistyneet maalliset ja hengelliset tulkinnat, valistusajan historiankirjoitusta voi sen sijaan Huntin mukaan kuvata sekularisoitumisella ja evoluution käsitteellä, jossa tapahtumille etsittiin luonnollisia syitä ja pyrittiin selittämään ihmiskunnan kehitystä raakalaisuudesta sivilisaatioksi.⁴⁷ Sivilisaation historiassa oleellista ei siis ole ollut vain ajallinen kehitys antiikista moderniin vaan myös sisällöllinen kehitys. Sivilisaatio-sana juontuu kreikkalaisesta ajattelusta, jossa kansalainen oli vasta-kohta kreikkaa taitamattomalle barbaarille. Latinankielisestä kansalaista tarkoittavasta *civis*-sanasta syntyivät

verbi sivilisoida (civiliser) ja partisiippi sivilisoitunut (civilisé), jotka esiintyivät jo 1500-luvun lopulla. René Descartes on teoksessaan *Metodin esitys* (Discours de la méthode 1637) asettanut vastakkain sivilisoituneen ja barbaarin ihmisen. Silti sivilisaation (civilisation) käsitteen historiaa ei ole helppo jäljittää sillä substantiivina sana alkoi yleistyä ranskassa vasta 1700-luvun lopulla, minkä tuloksena se ilmestyi Ranskan akatemian sanakirjaankin vuonna 1798.⁴⁸

Selitettyään sivilisaation perusluonnetta, Guizot toteaa, että tunteakseen kaikki ”sivilisaatiomme kehossa yhdistyvät elementit”, pitää vielä selittää barbaarit. Guizot’n mukaan on vain yksi teos, joka luonnehtii barbaareja ”täydessä energiassaan”: Augustin Thierryn *l’Histoire de la conquête de l’Angleterre par les Normands* (1825).⁴⁹ Erikoista on, ettei Guizot mainitse vuonna 1812 kääntämäänsä Edward Gibbonin teosta, joka käsitteli Rooman tuhoutumista tapahtumana, jossa barbaareilla oli oleellinen rooli. Toisaalta Gibbon ei erottellut vilttejä ja barbaareita. Hän ei myöskään ollut kiinnostunut näiden alkuperästä, vaan ennen kaikkea siitä, miten barbaria ja uskonto yhdessä voittivat sivilisaation. Gibbon eli François Furet’n mukaan hyvin eurooppalaisessa maailmassa, joka perustui vahvasti perinteiseen kreikkalais-roomalaiseen antiikkiin ja kristilliseen traditioon.⁵⁰

Guizot ei käsittele luennollaan barbaarien historiaa, vaan ohittaa sen toteamalla, että Rooman valloittaneet barbaarit olivat samaa germaanirotua lukuun ottamatta muutamia slaaviheimoja. Lisäksi kaikki barbaarit olivat sivilisoitumisessa lähestulkoon samalla tasolla muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta johtuen siitä, että jotkut heimot olivat olleet tekemisissä roomalaisen maa-

ilman kanssa enemmän kuin toiset. Esimerkiksi gootit olivat vähän kehittyneempiä kuin frankit. Guizot painottaa, ettei näillä pienillä eroavaisuuksilla ole merkitystä, vaan oleellista on tuntee barbaariyhteiskuntien yleinen taso.⁵¹ Guizot siis osoittaa kirjoittaessaan barbaarien sivilisaatioiden tilasta, että barbaarit olivat mukana sivilisoitumisprosessissa. Näin he olivat siis oleellisesti kiinni eurooppalaisessa maailmassa ja sivistyshistoriassa.

Guizot’n mukaan barbaarien ymmärtäminen on heidän erilaisuutensa vuoksi vaikeaa ja siihen tarvitaan jopa mielikuvitusta. Siinä missä antiikin yhteiskunnassa jokainen yksilö oli kiinnitetty valtioon, barbaariyhteiskunnassa ihmiset oli kiinnitetty toisiinsa sosiaalisella sidoksella. Tämän pohjalla oli sidonnaisuus johtajaan heidän vaeltaessaan laumoina läpi Euroopan, mikä näkyi myöhemmin feodalismissa lääninherran ja vasallin suhteena.⁵² Mielenkiintoista on se, miten Guizot erottelee metsissä vaeltaneet barbaariyhteiskunnat ja antiikin yhteiskunnat, vaikka kirjoittaakin samaan aikaan eläneistä ihmisistä. Näin antiikki ei siis ole Guizot’lle ainoastaan ajallinen määritelmä vaan sillä on myös tilallisia merkityksiä.

Nuorena miehenä Guizot tutustui englantilaiseen ja saksalaiseen kirjallisuuteen ja esimerkiksi Johan Gottfried Herderin (1744–1803) historianfilosofian on nähty muokanneen Guizot’n historiallista ajattelua.⁵³ Herderin historianfilosofia sisältää orgaanisia metaforia, joissa luonnollinen on usein tulkittu ”itse itseään määräävästä ja ulkoisista pakotteista vapaana”.⁵⁴ Barbaarit tuntuvat olleen mielenkiintoinen ihmisjoukko juuri vapautensa vuoksi. John Pocock, joka on tutkinut Gibbonin barbaaritulintoja 1700-luvulta, kirjoittaa, että 1700-luvun Euroopassa nähtiin eroavaisuuksia barbaarien välillä:

pohjoisen vapaat barbaarit merkitsivät täysin eri asiaa kuin orjamaiset despotismiin alistetut itäiset barbaarit, kuten Gibbonin kuvaamat persialaiset. Juuri germaani- en ja goottien asuinpaikaksi miellettiin orientin sijaan huonosti määritelty alue, jota kutsuttiin ”pohjoiseksi”. Antiikin ajan Herodotuksen kuvaukset vaeltavista heimoista pysyivät Pocockin mukaan voimassa pohjoisten barbaarien esittämisessä aina moderniin aikaan asti. Toisin kuin itäiset alistetut barbaarit, pohjoiset barbaarit nähtiin laumoina, joita kukaan ei hallinnut ja jotka nauttivat vapaudestaan. Pocockin mukaan barbaarien vapaus oli kuitenkin Gibbonille merkinnyt ”kyvyttömyyttä itsekuriin”. Tacituksesta lähtien tällainen vapaus oli historiankirjoituksessa nähty yhdistettynä filosofien luomaan käsitteeseen luonnontilasta⁵⁵ jonain niin alkukantaisena, ettei sitä voitu rajoittaa tai kehittää laila tai muilla auktoriteeteilla.⁵⁶ Guizot’llekin olennaista on barbaarien elämässä vallinnut vapaus – dominoiva tunne joka laittoi heidät liikkeelle.

Il y avait dans ce besoin passionné d’indépendance personnelle, quelque chose de plus grossier [...] il y avait un degré de brutalité, d’ivresse, d’apathie, qui n’est pas toujours fidèlement reproduit dans ces récits...⁵⁷

Vaikka Guizot esittää barbaarisen vapauden alhaisena ja brutaalina, on hänen suhteensa germaani- en vapau- teen kuitenkin monitulkintaisempi kuin Tacituksel- la tai Gibbonilla. Hän kirjoittaa, että kun katsoo asian ytimeen, on ”huolimatta tästä brutaaliuden, materia- lismien ja tyhmän egoismin sekoituksesta tämä yksilön vapauden mieltymys jalo ja siveellinen tunne, joka saa voimansa ihmisen moraalisisesta luonteesta; se on iloa tuntea itsensä ihmiseksi, tunnetta yksilöllisyydestä ja

inhimillisestä spontaaniudesta vapaassa kehitykses- sään”. Guizot pitää vapautta myös sivilisaation kannal- ta oleellisena barbaarien tuomana elementtinä, koska roomalaisessa yhteiskunnassa se oli tarkoittanut aino- astaan poliittista ja kansalaisuuteen liittyvää vapautta. Hänen mukaansa barbaarien välittämä vapaus tuotti ”niin kauniita tuloksia”, että sitä on mahdoton sivuuttaa oleellisena elementtinä sivilisaation historian kannalta. Toisena keskeisenä ilmiönä Guizot esittää yksilöiden vä- lillä vallinneen sidoksen. Tuhoamatta vapautta ja tasa- arvoa se loi hierarkkisen riippuvuuden, jonka perustalle kehittyi myöhempi aristokratia ja feodalismi.⁵⁸ Guizot sijoittaa barbaarit vahvasti osaksi eurooppalaisen si- vilisaation kasvutarinaa. Hän esimerkiksi katsoo juuri feodaalihallinnon aikana ilmenneen Euroopan ”ensim- mäiset älylliset nautinnot” esimerkiksi kaunokirjallisuus- dessa.⁵⁹

Hartogin mukaan Euroopan historia koostuu erilai- sista tärähdyksistä ja repeämistä, joista yksi on Ranskan vallankumous. Toisin kuin poliittista historiankirjoituk- sen tulkintaa korostavissa tutkimuksissa, hartogilaises- sa historiakuvassa ei vallankumousta nosteta ainoaksi käännteentekeväksi, todellisuuden mullistaneeksi tapah- tumaksi, vaan se liitetään tällaisten käännteiden ketjuun. Yksi käännteentekevä shokki on Hartogin mukaan juuri kolmannen ihmistyyppin, villin ihmisen, löytyminen. Muinaisten ja modernien lisäksi maailmaa piti hahmot- taan nyt myös villoille kuuluvana. Lopulta uuteen ulottu- vuuteen kuitenkin totuttiin. Villit, jotka oli liitetty sekä kannibalismiin ja raakuuteen että hyvään kesyttämät- tömyyteen, muotoutuivat tarkoittamaan 1800-luvulla primitiivistä, jonka katsottiin vahvistavan käsitystä ihmi- sen evolutiivisesta kehityksestä. Vaikka viljelä arvioitiin

samaan tapaan kuin aikaisempia Kreikan ulkopuolisia pakanallisia barbaareita, olivat nämä uuden maailman villit toiseuden perikuva. Barbaareista poiketen he eivät olleet osa eurooppalaista menneisyyttä, antiikin perintöä ja kristillistä traditiota. Samaan aikaan vieraiden villien rinnastaminen antiikin barbaareihin lisäsi modernien etäisyyttä antiikin maailmaan.⁶⁰

Guizot'n teksti on hyvä esimerkki villeyden ja barbarian häilyvistä raja-aidoista. Jo 1700-luvun ajattelussa rajoja saatettiin määritellä melko konkreettisilla kriteereillä: villeiltä ja barbaareilta puuttui kirjoitustaito, mutta barbaareilla oli metalleja ja kotieläimiä. Korkeimmalla kehitysasteella olivat sivilisoituneet teollisuuden ja taiteen ansiosta.⁶¹ Vaikka hartogilaisessa mallissa villit nähdään juuri 1400-luvulla löytyneinä amerikkalaisina intiaaneina, samanaikaisena ja rinnakkaisena ilmiönä modernin sivilisoituneen kanssa, samankaltainen villeyden ja primitiivisyyden ajatus liittyy myös Guizot'n sivilisointumattomiin barbaareihin, Roomaan tunkeutuneihin germaaneihin. Guizot kirjoittaa arvostellessaan James Fennimore Cooperin amerikkalaisista villeistä kertovia romaaneja, miten Amerikan villien elämässä on jotain, mikä muistuttaa muinaisten germaanien elintapoja. Guizot kuitenkin lisää:

Sans doute ces tableaux sont un peu idéalisés, un peu poétiques; le mauvais côté des mœurs et de la vie barbares n'y est pas présenté dans toute sa crudité.⁶²

Hartogin teoria barbaareista osana antiikkia, muinaista maailmaa sekä muinaisen, modernin ja lopulta myös villin rinnakkaiselosta Amerikan löytymisen jälkeen on inspiroiva, mutta Guizot'n teksti laittaa kyseenalaistamaan kategorisointia. Hartogille merkittävä antiikki on ennen

kaikkea Kreikka, joka määritteli niin barbarian, modernin kuin myöhemmät villitkin. Toisaalta Guizot'n teksti osoittaa, että modernissa historiankirjoituksessa barbaarien rooli oli paljon laajempi. Guizot ei teoksessaan puhu kreikkalaisen antiikin barbaareista, kreikkaa puhumattomista sivistymättömistä. Sen sijaan Guizot'n tekstissä korostuu barbaarien rooli Rooman tuhoajina, uhkaavina kansoina, jotka olivat sivilisaatiokehityksessään niin pitkällä, että saattoivat haastaa antiikin maailman ja luoda pohjan modernille Euroopalle. Guizot osoittaa, ettei barbaria häviä antiikin mukana. Barbaareilta tuttu heimouskollisuus ja hierarkia näkyivät keskiajan feodalismissa. Guizot'n teksti laittaa pohtimaan, olivatko kreikkalaisten ja roomalaisten barbaarit kaksi täysin eri asiaa. Siinä missä kreikkalaisten määrittelemässä barbariassa korostuivat kielen merkitys ja sivistysihanteet, saattoi roomalaisille barbaria olla enemmän poliittinen uhkakuva ja vihollinen.

Hartogin tutkimuksessa käy kuitenkin ilmi, miten barbaria on ollut jotain itselle vierasta, tapa piirtää rajoja tunnetun ja vieraan välille. Hartogin lähestymistapa auttaa lisäksi ymmärtämään Guizot'n erottelua villin ja barbaarin välillä. Siinä missä barbaarit ovat olleet eurooppalaisia esi-isiamme, olivat villit ulkopuolisia. Barbaria on ollut osa eurooppalaista maailmaa, kun taas villit on ollut helpompi nähdä toiseuden perikuvana, koska he eivät jakaneet samaa historiaa sivistyneen ihmisen kanssa, vaan he ilmestyivät kuin tyhjästä vuonna 1492.⁶³ Vaikka antiikin Rooman rauniot ovat Guizot'lle tärkeitä, yhtä tärkeitä ovat Roomaan vaeltaneet germaanit. Hehän loivat antiikin raunioille Guizot'n Euroopan, modernin sivilisaation, jossa yhdistyi roomalainen ja germaaninen traditio.

Roomalaisen ja germaanisen tradition yhdistäminen ei ollut ongelmatonta. 1700-luvun Ranskassa pohdittiin paljon kansan alkuperää: oleellinen kysymys oli, olivatko ranskalaiset roomalaisia, jotka olivat aikoinaan valloittaneet Gallian vai 300–400-luvuilla saapuneita germaaneihin kuuluvia frankkeja.⁶⁴ Agnès Graceffa on tutkinut germaanisen ja klassisen antiikin reseptioita 1800–1950-lukujen Ranskassa. Hänen mukaansa esimerkiksi Montesquieuille Ranskan alkuperä oli ollut germaaninen juuri frankkivaltakunnan ja feodalismien syntymiseen johtaneiden valloitusten myötä. Graceffan mukaan 1800-luvun alussa ranskalaisten alkuperä oli vahvasti esillä historiankirjoituksessa. Saksalainen historiankirjoitus korosti germaanista varhaishistoriaa, joka ei ollut pimeää villeyttä vaan kunnioitusta herättävä ajanjakso. Historiankirjoituksessa korostettiin germaanien tuomaa vapautta ja heidän merkityksensä nähtiin Rooman tuhoamista laajempaan. Ranskalaisessa historiankirjoituksessa germaanista ja barbaarista antiikkia kuitenkin väheksyttiin ja barbaarisen antiikin sijaan pyrittiin keskittymään klassiseen kreikkalais-roomalaiseen antiikkiin.⁶⁵

Guizot'n barbaarikuvauksissa yhdistyvät ja sekoituvat jonkinlainen raakuuden paheksunta ja vapauden ihailu. Ne ilmentävät sitä, miten kysymykset barbarista ja ranskalaisten alkuperästä olivat pinnalla, mutta vastaus kysymyksiin ei ollut helppo eikä yksiselitteinen. On kuitenkin ilmeistä, etteivät barbaarit hukkuneet Rooman raunioiden alle, vaan he olivat osa modernia sivilisaatiota – eivät neutraalina käsitteenä vaan historiankirjoituksen debattien kohteena.

Sivilisaation historia osana modernia historiankirjoitusta

Guizot'n sivilisaation historia on osa historiankirjoituksen traditioita ja 1820-luvun syntykontekstissa valinnutta yhteiskunnallista keskustelukuluttuuria. Teksti kuitenkin laittaa lukijan kysymään, miksi Guizot'n esitys on niin pikkutarkan kronologinen. Jos 1820-luvun ranskalainen historiankirjoitus pyrki ensisijaisesti vastamaan vallankumouksen ratkaisemattomiin ongelmiin, olisiko tällainen yksityiskohtainen ja kronologinen kertomus Rooman tuhoutumisesta Ranskan vallankumoukseen oleellinen? Palaan Berthierin luonnehdintaan kaunokirjallisesta, ideologisesta ja tieteellisestä historiankirjoituksesta. Guizot'n teksti on kiistämättä kaunokirjallinen. Hän kirjoittaa esimerkiksi feodalismien uudelleen palauttamisesta ”utopiana ilman päiväystä, draamana, jolle ei löydy teatteria eikä näyttelijöitä”⁶⁶. Guizot'n historiankirjoitus voidaan nähdä myös ideologisena. Crossleyn mukaan vallankumouksen jälkeisessä Ranskassa keskusteltiin menneisyyden asemasta. Liberaalit intellektuellit, joihin Guizot'kin liitetään, olivat vallankumouksen jälkeen kuitenkin sitä mieltä, ettei menneisyyttä voi kiistää. Liberaalien mielestä vallankumous sai merkityksensä osana laajempaa kansallista historiaa: he argumentoivat, ettei vapautta keksitty vuonna 1789 vaan se oli jo vahvasti aikaisempien vuosisatojen tuote.⁶⁷ Ehkä vapauden juuret ulottuvatkin juuri germaanisiin metsiin.

Guizot'n teksti osana uutta tieteellistä historiankirjoitusta on moniulotteinen. Gauchet liittää hänet samaan traditioon Voltairen ja Gibbonin kanssa, mutta samalla hän näkee tekstissä myös Friedrich Carl von Sa-

vignyn ja Herderin kaltaisten historistien vaikutuksen.⁶⁸ Saksalaisen historiankirjoituksen vaikutus ranskalaiseen historiankirjoitukseen vaatii kuitenkin varovais- ta suhtautumista: 1800-luvun historismi itsessään on kompleksinen ilmiö ja sen leviäminen ranskalaiseen ajatteluun ei ole itsestään selvää. Esimerkiksi Guizot'n ajatteluun sisältyvä ajallisten ja paikallisten eroavaisuuksien huomiointi ja sivilisaation rajaaminen voi vaikuttaa historistiselta, vaikka toisaalta eroavaisuuksien mainitseminen voi olla yksinkertaisesti Ranskan paremmuutta korostavaa 1800-luvulle tyyppillistä nationalistista ajattelua.

Guizot myös kirjoittaa kolmen yhteiskunnan vaikutaneen modernin sivilisaation syntyyn: ne olivat *société municipale*, *société chrétienne* ja *société barbare*.⁶⁹ Guizot'n tavassa periodisoida historiaa liittäen kuhunkin ajanjaksoon ja yhteiskuntaan tietyt ominaisuudet ei välttämättä ole kysymys historismista, joka korostaisi ajanjaksojen erityisyyttä ja näkisi yhteiskunnat vahvasti aikansa tuotteina. Sen sijaan periodisointi vahvistaa käsitystäni siitä, että Guizot'lle merkittävää oli sivilisaation pitkä ja asteittainen kehityskulku ja jatkumo erilaisten vaiheiden välillä. Guizot myös moittii historioitsijoita siitä, että he katsovat ilmiötä vain yhtenä ajankohtana, vaikka tärkeää olisi huomioida ajan eteneminen ja nähdä historian tapahtumat peräkkäisinä, toisiaan seuraavina, muuttuvina ja toisiinsa vaikuttavina. Guizot kirjoittaa, että on virhe tarkastella menneisyyttä kaukaisina vuosiatoina ja unohtaa kronologisuus: "... *l'histoire est essentiellement successive.*" Guizot myös muistuttaa, ettei historiaa ja sen kehitystä huomaa heti, vaan asi- oista näkee kokonaiskuvan vasta ajan kuluessa.⁷⁰ Ehkä Guizot modernin historiankirjoituksen edustajana on

omasta mielestään juuri se, joka pystyy arvioimaan antiikin ja barbarian merkitystä osana sivilisaation kokonaisuutta.

Frederick C. Beiserin mukaan germaaninen 1700-luvun valistus ja historismi on nähty niin jatkumona kuin katkoksenä. Historismin voidaan nähdä haastaneen valistusajattelijoiden pyrkimykset lähestyä yhteiskuntia universaalien ja pysyvien käsitteiden avulla sen korostaessa ajallista ja paikallista kontekstisidonnaisuutta.⁷¹ Guizot'a ei voida pitää historistina, mutta ei ehkä puhtaasti universalistinaakaan. Ensinnäkin, hänen tapansa kirjoittaa käsitteellisesti käyttäen universaaleja käsitteitä liittää hänet universaalihistorian perinteeseen. Lisäksi Guizot itse kirjoittaa lähestyvänsä sivilisaatiota filosofisesti viittaamatta yhteen sivilisaatioon tai huomioimatta ajallisia ja paikallisia olosuhteita.⁷² Guizot ei kuitenkaan omasta mielestään kirjoita myöskään universaalialta sivilisaation historiaa, vaikka siihen liittyvä kehitysprosessi onkin hänestä universaali. Hän kirjoittaa, miten sivilisaatiolle voidaan luoda ajalliset ja paikalliset rajat ilmiölle universaalien tarkastelun sijaan.⁷³ Guizot siis huomioi ajalliset ja paikalliset eroavaisuudet valtioiden välillä ja sijoittaa sivilisaatioprosessin Eurooppaan, mutta samaan aikaan hän väittää, että sivilisoitumisella on universaalit, analogiset tulokset riippumatta valtioiden eroavaisuuksista. Näin Guizot'n sijoittaminen puhtaasti universalismin tai historismin traditioon ei ole yksiselitteistä.

Guizot osoittaa, että menneisydessä eivät ole tärkeitä ilmeiset tapahtumat, jotka voidaan helposti määrittellä ajallisesti ja paikallisesti, vaan sivilisaation kaltaiset näkymättömät prosessit.⁷⁴ Gauchet osoittaa, että 1800-luvun historiankirjoituksessa sivilisaation pitkäan

historiaan kuuluu oleellisesti kehityksen pohtiminen.⁷⁵ Edistyksen pohtiminen on osa Guizot'n sivilisaation määrittelyä, mutta sivilisaation tuleva kehitys tuntuu olevan hänelle itselleenkin suuri kysymysmerkki.⁷⁶

Crossley ei ole ainoa, joka on tutkinut vallankumouksen jälkeistä historiankirjoitusta varsin poliittisena ilmiönä. Myös Donald R. Kelley kirjoittaa ”uudesta historiasta”, jota ranskalainen 1820-luvun sukupolvi alkoi kirjoittaa. Se nousi tarpeesta selittää vallankumousta ja etsiä sen syitä kaukaa menneisyydestä, mikä nostaa keskiajan tutkimuksen kohteeksi.⁷⁷ Selittääkö keskiaika lopulta vallankumousta vai kertooko se sittenkin antiikin perinteestä ja feodalisesta yhteiskunnasta, jossa näkyi barbaarikansojen kaltainen hierarkia ja uskollisuus? Guizot arvosti myös feodalismien ajan henkistä sivistystä. Ehkä hänen tulkinnassaan keskiaika ei niinkään erottanut antiikkia ja modernia, vaan se oli siirtymä, jossa antiikin maailma ja barbaria kesytettiin modernin sivilisaation käyttöön poimien erityisesti sivilisaation kehitystä palvelevat elementit.

Antiikki kivijalkana, barbaarit rakentajina

Kun Guizot'n tekstiä tutkitaan osana 1800-luvun alun Ranskassa tapahtuneita poliittisia muutoksia, on oleellista kysyä, mikä Guizot'n sivilisaatiotarinan paikka on ajan historiankirjoituksessa ja millaista suhdetta menneisyyteen se kuvastaa. Guizot'n sivilisaation historiaa lukiessa huomionarvoista on, ettei Guizot teoksessaan vertaile yhteiskuntaa ennen ja jälkeen vallankumouksen, vaan esittää sivilisaation suurena kertomuksena, jonka alku on Rooman tuhoutumisessa. François Guizot

ei johdantoluennoissaan sivilisaation historiaan juuri mainitse vallankumousta. Hän viittaa levottomuuksiin ja pelon ilmapiiriin, joka yhteiskunnassa ja yliopistolla vallitsi joitakin vuosia aikaisemmin, mutta kehottaa katsomaan tulevaisuuteen.

Guizot'n tekstin voi nähdä vallankumouksen selittämisen sijaan selittävän modernia sivilisaatiota, jossa oleellista roolia näyttelevät paitsi uusi rationaalinen ihminen, myös antiikin Rooman perintö ja barbaarinen vapaus. Vaikka villit on nähty usein sivilisaatiokehityksen alkupisteinä, jonka toisessa päässä on sivistynyt ihminen, on Guizot'n tekstissä nähtävissä näiden välinen yhteys. Guizot korostaa barbaarien brutaaliutta, mikä on osa historiankirjoituksen traditiota, jossa kehitys on nähty progressiivisena kehityksenä raakalaisesta sivistyneeseen. Toisaalta Guizot'lle barbaria ei ole lakannut olemasta kehityksen kuluessa, vaan barbaarinen vapaus on tuottanut tuloksia, jotka vaikuttavat yhä modernissa sivilisaatiossa. Voisi siis ajatella, että barbaria ei olekaan modernin sivilisaation ulkopuolella, vaan näkymätön osa sitä. Barbaarien vaikutusta ei Guizot'kaan tarkemmin määrittele, mutta voimme kysyä, olisiko lopulta modernia sivilisaatiota ilman barbaareita sivistyksen peiliä ja vertailun välineenä. Guizot kirjoittaa barbaareista, jotka olivat brutaaliudestaan huolimatta mukana sivilisaatioprosessissa. Teksti herättää kysymään, miten barbarian käsite muuttui sen jälkeen, kun barbariaa ei enää määritellyt antiikin sivilisaatio. Ennen kaikkea se jättää auki sen, ketkä olivat Guizot'n 1800-lukulaisessa maailmassa barbaareja. Jos barbariaan on liitetty ajatus vieraudesta ja ulkopuolisuudesta, voikin kysyä, oliko barbaareja enää 1800-luvun maailmassa, joka muuttui

helpommin hahmotettavaksi alati lisääntyvän tiedon ja ihmisten liikkuvuuden myötä.

Antiikin ja modernin suhde Guizot'n tekstissä ei ole selkeä tai itsestään selvä, mikä johtuu todennäköisesti jo siitä, ettei teksti käsittele niinkään kirjallisuutta, taidetta tai arkkitehtuuria vaan keskittyy enemmän hallintoon ja kansaan osana poliittista järjestelmää. 1820-luvun Ranskassa vanhat poliittiset mallit nähtiin jonain, mitkä olisi parempi haudata *ancien régime*n mukana. Vaikka antiikki ja moderni esitetään osittain erillään, on Guizot'n tekstissä kuitenkin selkeä sidos antiikin ja modernin välillä. Vaikka hän pyrkii erittelemään ja vertailemaan antiikkia ja modernia, säilyvät tietyt ennen kaikkea roomalaisesta antiikista peräisin olevat elementit luoden pohjaa modernin sivilisaation synnylle. Guizot korostaa Rooman merkitystä, mikä liittyy tekstin osaksi myös ajan poliittista keskustelua, jossa Rooma hallinnollisena mallina oli ajankohtainen.

Vaikka Guizot'n sivilisaation sisältö jää vaille tarkempaa määrittelyä, on selvää, että siinä on vahva poliittinen sävy. Samalla kysymys on mahdollisesti ranskalaisen nationalismin erilaisuudesta suhteessa esimerkiksi saksalaiseen nationalismiin. Saksassa oli korostettu kielellistä puhtautta ja kansan autenttisuutta ja samaistuttu Rooman sijaan kreikkalaiseen antiikkiin. Ranskalainen nationalismi ja näin ollen sivilisaation ihanne voidaan nähdä poliittisempänä kuin Saksassa ja Italiassa, joissa valtiota poliittisena järjestelmänä ei vielä ollut ja ihmisiä yhdistivät ja määrittivät enemmän etniset ja kielelliset taustat kuin poliittinen kansalaisuus.

Guizot'n poliittinen toimijuus vallankumousajan Ranskassa näkyy sivilisaation historiassa ennen kaikkea sivilisaation sisällön määrittelyssä. Toisaalta hartogilai-

nen malli antiikin, modernin ja villin yhteydestä antaa Guizot'n sivilisaatioteorian tulkintaan uuden politiikasta vapaan perspektiivin, jossa oleellisia ovat pitkät jatkumot Antiikki ja moderni sekä sivistys ja barbaria eivät ole vastakohtia, joista ensimmäinen lakkaa olemasta toisen kehittyessä, vaan ne vaikuttavat samanaikaisina yhä 1800-luvun modernin sivilisaation rakenteissa. Mainitsin Guizot'n käsityksen siitä, miten kolme yhteiskuntaa ovat vaikuttaneet modernin sivilisaation syntyyn: *société municipale* ja *société chrétienne* liittyvät oleellisesti antiikkiin ja keskiaikaan. Barbaariyhteiskunnalla (*société barbare*) Guizot tarkoittaa joko barbaareita "heimoina" tai Rooman kukistumisen jälkeen Euroopassa vallinnutta kaaoksen tilaa. Tämä osoittaa, että Guizot'n 1500 vuotta kattava kronologinen kuvaus nostaa esiin Euroopan historian monivaiheisen *longue durée*n, jonka elementit edelleen määrittivät modernia Eurooppaa ja Ranskan asemaa. Ehkä antiikki ja barbaarit eivät olleetkaan modernin sivilisaation ulkopuolella, vaan Roomaan vaeltaneet barbaarit sijoittivat Rooman raunioille ensimmäisen modernin sivilisaation kulmakiven, vapauden. Tästä vapaudesta taisteltiin vuonna 1789, mikä vaikuttaa yhä ranskalaiseen historiantutkimukseen ja politiikkaan.

Viitteet

1 ”Palatessani tänne minulla on tunne, ettei mikään ole muuttunut. Mutta hyvät herrat, kaikki on muuttunut ja hyvin onkin muuttunut!” Guizot 1828. I: 1-2. (Merkitsemistapa: Luku/luento 1, sivut 1-2.)

2 Kelley 2003, 144.

3 Guizot 1828, I:2.

4 Kelley 2003, 141.

5 den Boer 1998, 3–8.

6 Kelley 2003, 141–146.

7 Crossley 1993, 2,71.

8 Gauchet 2002, 7-14, 19-25.

9 Berthier 2006, 336–337.

10 *Dictionnaire de l'Académie française (1798 ja 1835)*: MODERNE. adj. des deux genres Nouveau, récent, qui est des derniers temps. Il est opposé à Ancien et à Antique.

11 Guizot 1828, VIII: 9–10.

12 *Dictionnaire critique de la langue française (1787-88)*: BARBÂRE, adj. et sub. BARBÂREMENT, 1. Cruel, inhumain; 2. Sauvage, qui n'a ni loi, ni politesse. ”Les Grecs et les Romains regardaient les autres nations comme barbâres.”

13 Pocock 2005, 1–14, 158–164.

14 Hartog 2005, 19–20, 33.

15 Guizot 1828, I: 3–5.

16 Guizot 1828. I :3.

17 Guizot 1828, XIV: 14.

18 Hartog 2005, 21.

19 Jansen 2011, 241–243; Febvre 1929, 12.

20 ”...ne ovat eräänlaisia jokia, joiden odotetaan kuljettavan vettä Atlantiin. Sivilisaatio on eräänlainen Atlanti, joka tuottaa kansakunnan rikkauden, ja jossa kaikki kansakunnan elämän osa-alueet, sen kaikki olemassaolon voimat yhdistyvät.” Guizot 1828: I: 9.

21 Guizot 1828, I: 8–10.

22 Guizot 1828, I: 12–26.

23 Berr 1929, 6.

24 Gauchet 2002, 22–23, 28–29.

25 ”... cette histoire est la plus grande de toutes, qu'elle comprend toutes les autres.” Ks. Guizot 1828, I: 8.

26 Jansen 2011, 240–243, 252–254.

27 Guizot 1828, I: 4, II: 3–10.

28 Guizot 1828, II: 3–5.

29 Guizot 1828, II:4, 32–34.

30 Hunt 2008, 47–53.

31 Hartog 2005, 33.

32 Guizot 1828, I: 15–26.

33 Guizot 1828, I: 17. ”...ottakaamme esimerkiksi 1600- ja 1700-luvun Ranska: on itsestään selvää, että se, mitä tulee rahaan ja hyvinvoinnin jakautumiseen yksilöiden kesken, Ranska oli huonompi kuin eräät muut Euroopan maat. Kysykää kuitenkin yleistä mielipidettä: teille vastataan, että 1600- ja 1700-lukujen Ranska oli Euroopan sivilisoitunein valtio. Eurooppa ei ole epäroinyt tässä kysymyksessä.”

34 Guizot 1828. I : 19–20, 31.

35 Hunt 2008, 52–54.

36 Force 2009, 457–470. ”Uudella historialla” Force viittaa Jacques Le Goffin määritelmään teoksessa *La nouvelle histoire* (Paris: Encyclopédies du savoir moderne, 1978). Voltairea on korostettu merkittävänä ns. uuden historian luojana, osana sukupolvea, jonka perinnettä ovat myöhemmin jatkaneet esimerkiksi François-René de Chateaubriand ja Guizot.

37 Guizot 1828, II: 12, XI: 3–9.

38 Guizot 1828, II: 7–8, 11.

39 Bernal 1997, 31–32.

40 Settis 2006, 1–4 10–11, 40–41.

41 Guizot 1828, II: 3–11.

42 Guizot 1828, II :3–11.

43 ”Rome ne nous a légué que des monumens immenses, empreints du caractère municipal.” Ks. Guizot 1828. II : 15.

44 Guizot 1828 : II : 21-22.

45 Edwards 1999, 4, 8–9.

46 Furet 1977, 160–162.

47 Hunt 2008, 52–53.

48 Berr 1929, 8. Febvre 1929, 13–17, 20. *Dictionnaire de l'Académie française*, V ed : CIVILISATION. sub. fém. Action de civiliser, ou état de ce qui est civilisé.

49 Guizot 1828. II: 32–34.

50 Furet 1977, 160–165.

51 Guizot 1828, II: 32–33.

- 52 Guizot 1828, II:33–37.
- 53 Kelley 2003, 145.
- 54 Nisbet 2006, 103–104.
- 55 ‘State of nature’ poliittisen filosofian terminä, jolla tarkoitettiin yhteisön tilaa ilman hallintoa.
- 56 Pocock 2005, 12–13. Ks. Myös Furet 1977, 164.
- 57 ”Barbaarien kiihkeään henkilökohtaisen vapauden tarpeeseen liittyi sellainen brutaalius, juoppous ja velttous, jota ei heihin liittyvissä tarinoissa aina ole kerrottu.” (viittaa todennäköisesti em. Augustin Thierryn teokseen) Guizot 1828, II: 33–35.
- 58 Guizot 1828, II: 35–37.
- 59 Guizot 1828, IV: 33–34.
- 60 Hartog 2005, 19–24, 41–46.
- 61 Furet 1977, 163.
- 62 ”Epäilemättä kuvaukset barbaareista ovat kaunisteltuja ja poeettisia eikä barbaarien huonoja tapoja ja elämää ole esitetty kaikessa raakuudessaan.” Viittaa todennäköisesti barbaareilla juuri germaaneihin. Guizot 1828, II: 34.
- 63 Hartog 2005, 42–43, 49.
- 64 Furet 1977, 164.
- 65 Graceffa 2008, 83–87.
- 66 Guizot 1828, IV: 34–35.
- 67 Crossley 1993, 4–5.
- 68 Gauchet 2002, 162.
- 69 Guizot 1828, II:37.
- 70 Guizot 1828, VI: 24.
- 71 Beiser 2011, 10–13.
- 72 Guizot 1828, II: 2.
- 73 Guizot 1828, I: 3, 7–8.
- 74 Guizot 1828, I: 6–7, 30–31.
- 75 Gauchet 2002, 28.
- 76 Guizot 1828, I: 15, 31.
- 77 Kelley 2003, 141–145.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähde:

Guizot, François: *Cours d’histoire moderne. Histoire générale de la civilisation en Europe*. Ed. Pichon et Didier, Paris 1828.

Tutkimuskirjallisuus:

Beiser, Frederick C.: *The German Historicist Tradition*. Oxford University Press, New York 2011.

Bernal, Martin: *Svart Athena. Den klassiska civilisationens afroasiatiska rötter*. Symposium, Stockholm 1997.

Berr, Henri : Avant-Propos teoksessa *Civilisation, Le mot et l’idée*. Exp. Lucien Febvre et al. Paris 1930.

Berthier, Patrick : Écritures de l’Histoire au XIXe siècle teoksessa *Histoire de la France littéraire*. Dir. Patrick Berthier, Michel Jarrety. Presses Universitaires de France, Paris 2006.

Crossley, Ceri: *French Historians and Romanticism: Thierry, Guizot, the Saint-Simonians, Quinet, Michelet*. Routledge, London 1993.

Den Boer, Pim: *History as a profession. The study of history in France 1818–1914*. Princeton University Press, Princeton 1998.

Edwards, Catharine: Introduction: shadows and fragments teoksessa *Roman Presences. Receptions of Rome in European Culture, 1789–1945*. Ed. Catharine Edwards. Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Febvre, Lucien: *Civilisation, Évolution d’un mot et d’un groupe d’idées* teoksessa *Civilisation, le mot et l’idée*. Exposé par Lucien Febvre et al. Paris 1929.

Force, Pierre: *Voltaire and The Necessity of Modern History*. Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Furet, François: *Civilization and Barbarism in Gibbon’s History* teoksessa *Edward Gibbon and the Decline and Fall of the Roman Empire*. Ed. by G.W. Bowersock, John Clive, Stephen R. Graubard. Cambridge, Massachusetts and London 1977.

Gauchet, Marcel: *Philosophie des sciences historiques, le moment romantique*. Seuil, Paris 2002.

Graceffa, Agnès: Antiquité barbare, l'autre Antiquité: l'impossible réception des historiens français (1800-1950). *Anabases* 2008 [<http://anabases.revues.org/138>]

Hartog, François: *Anciens, Modernes, Sauvages*. Galaade Éditions, Paris 2005.

Hunt, Lynn: *Measuring Time, Making History*. Central European University Press, New York 2008.

Jansen, Christian: The Formation of German Nationalism, 1740–1850. *Modern German History* Ed. Helmut Walser Smith. Oxford University Press, New York 2011.

Kelley, Donald R.: *Fortunes of History. Historical Inquiry from Herder to Huinziga*. Yale University Press, New Haven and London 2003.

Nisbet, Barry: Herder, kansakunta historiassa. *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toim. Sakari Ollitervo ja Kari Immonen. Helsinki 2006.

Pocock, John Greville Agard: *Barbarism and Religion Vol. 4. Barbarians, Savages and Empires*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Settis, Salvatore: *The Future of the Classical*. Polity, Cambridge 2006.

Muut lähteet:

French dictionaries of the 17th, 18th, 19th and 20th centuries (The ARTFL Project): <http://artfl-project.uchicago.edu/content/dictionnaires-dautrefois>

”MITÄ NUO OVAT?”

Etäisyyden metafora Paestumin temppelien kuvauksissa 1750–1820

Janne Tunturi

Are they Temples? Are they *Basilicae*? What are they?¹

Paestumissa kesällä 1753 käynyt Frederick North hämentyi kohtaamastaan tasangolla sijaitsevasta kolmesta temppelistä. 34 vuotta myöhemmin Johann Wolfgang von Goethe totesi joutuneensa vieraaseen maailmaan.² Outouden kokemus hallitsi monia varhaisia Paestumin alueella käyneiden kuvauksia. Kreikkalaisesta siirtokunnasta 400-luvulla eaa. Napolin eteläpuolelle jääneet hyvin säilyneet rauniot olivat useimmille ensimmäinen kosketus kreikkalaiseen arkkitehtuuriin. Raunioiden merkitys alkoi kasvaa 1750-luvulla, kun yhä useammat matkailijat ja antikvaarit kävivät tutustumassa niihin. Pestoksi 1700-luvulla kutsuttu muurin suojaama alue sijaitsi meren ja vuorten välissä syrjässä *grand touria* matkanneiden reitiltä, mutta samalla riittävän lähellä keskuksia, jotta siellä saattoi vieraillla melko vaivattomasti.

Artikkelini teemana on antiikin ja nykyhetken eron artikuloiminen Paestumia koskevissa kuvauksissa 1700-luvun lopulla. Historiantutkimuksessa ajallista eroa on kuvattu useimmiten termillä välimatka tai

etäisyys (distance). Historioitsijat kirjoittavat mielellään nykyhetken ja menneisyyttä erottavan välimatkan merkityksestä, mutta sitä ei ole pidetty tutkimuksen keskeisenä ongelmana vaan enemmänkin itsestäänselvytenä. Kuten Jaap den Hollander, Herman Paul ja Rik Peters huomauttavat, usein käytetty metafora voi silti olla yhtä voimakas vaikuttaja kuin teoria tai metodi muokatesaan tieteenalan käsitystä itsestään ja tehtävästään.³ Itsestäänselvyyksien lähempi tarkastelu saattaa paljastaa jotakin olennaisempaa kuin teoreettisen tai metodeja koskevan keskustelun analyysi.

Mitä etäisyys historioitsijoille tarkoittaa? Ensiksikin kyse oli osallistumattomuudesta, puolueettomasta ilmiöiden seuraamisesta, jonka Mark Salber Phillips on nähnyt 1700–1800-luvun historiantutkimuksen keskeisenä piirteenä. Samalla tavalla kuin todellisen yläluokkaisen herrasmiehen tuli säilyttää etäisyys jokapäiväisen elämän ilmiöihin, historiaa tutkinut ei saanut samastua liikaa menneisyyden tapahtumiin. Henkilökohtainen sosiaalinen normi muuttui yleiseksi periaatteeksi. Etäisyys vaihteli riippuen teemasta ja tutkitusta aikakaudesta, mutta siitä tuli tulkintaa ohjaava periaate. Etäännyminen ja lähestyminen hallitsevat historiantutkimusta esimerkiksi suhteessa kuvattuihin ilmiöihin: elämäkerta oli kohdettaan lähempänä, maapallon tai kansakunnan vaiheita esittelevä teos taas kaukana, koska kokonaisuuden hahmottaminen vaati etäännyttämistä. Näin etäisyyksillä leikittelevä historiantutkimus heijasteli niin eliitin tarvetta pysyä erillään tavallisten ihmisten elämästä kuin kysymystä tunteenomaisesta samastumisesta, joka hallitsi 1700-luvun taideteoriaa.⁴ Historiantutkija ja kohde eivät voineet olla yhtä eikä yhteyteen pitänyt pyrkiä.

Historiantutkimuksessa etäisyys ymmärretään useimmin puhtaasti ajallisena ilmiönä. Tällöin se viittaa ennen muuta menneisyyden kaukaisuuteen ja vierauteen. Zacharias S. Schiffmanin mukaan anakronismien, nykyhetken ja menneisyyden samanlaisena näkemisen pelko, määrittelee modernia historiallista ajattelua. Menneisyyden ja nykyhetken eron osoittamisesta tehtiin historiantutkimuksen onnistumisen mitta uuden ajan alussa. Niiden ”mittaamaton ero” oli myös yksi historismin perusajatuksista.⁵ Schiffmanin mukaan anakronismien pelko sijoittuu juuri samaan aikaan kuin Phillipsin tulkitsema etäisyyden korostaminen. Tuolloin syntynyt moderni historiallinen ajattelu hahmotti paikkaansa kieltämällä samankaltaisuuden ja pitämällä etäisyyttä itsestäänselvyytenä. Toisaalta Phillipsin analyysi etäisyydellä leikittelystä asettaa Schiffmanin väitteen uuteen valoon. Eliitin tarve säilyttää välimatka muihin ja historiallisen etäisyyden korostaminen näyttäytyvät samanaikaisina ilmiöinä, mutta niiden vuorovaikutusta on vaikea todistaa. Joka tapauksessa historiantutkimuksen painottamaa ajallista etäisyyttä voi tarkastella laajemmin yhden kulttuurin tuotteena eikä tieteen sisäisenä vääjäämättömänä kehityksenä.

Artikkelissani en rakenna yhteyttä yhteiskunnallisen ja historiallisen etäisyyden välille, vaan pyrin osoittamaan, miten sekä sosiaalisen erottautumisen ajatus että menneisyyden toiseuden korostaminen näyttäytyivät Paestumin kuvauksissa vuosina 1750–1820. Rajaus kattaa ajanjakson temppelien uudelleenlöytämisestä modernin Kreikan itsenäistymissotaan, joka viimeistään käänsi katseet Etelä-Italiasta Peloponnesokselle. Esitän, että yhteiskunnalliseen ja historialliseen etäisyyteen pyrkiminen yhdistyy siinä tavassa, jolla tilaa kuvattiin.

Tämän todistamiseksi analysoin etäisyyden erilaisia muotoja Paestumiin suuntautuneiden matkojen kuvauksessa sekä Paestumin merkitystä selittävässä tutkimuksessa.

Paestumin löytäminen tapahtui aikana, jolloin ajatus antiikista omassa ajassa käyttökelpoisena esimerkkinä alkoi murentua. Antiikki ei ollut enää tuttu elämän opettaja eikä yhtenäinen kulttuurikonaisuus, kun Homeroksen runous alettiin nähdä suullisen ja myyttisen kulttuurin tuotteena ja arkeologiset kaivaukset osoittivat yhtenäisenä pidetyn antiikin Kreikan heterogeenisyyden.⁶ Vierauden ja hajanaisuuden korostamiseen liittyivät myös kuvaukset Paestumin kreikkalaisen siirtokunnan rakentamasta kolmesta doorilaisesta temppelistä ja niitä ympäröivästä alueesta. Temppeleitä kuvattiin korostaen niiden ajallista etäisyyttä ja vaikeaselkoisuutta. Se yhdistyi hämmästelyyn niiden tilallisesta etäisyydestä eli sijainnista länsimaisen kulttuurin periferiassa. Kumpikaan käsitys ei meidän näkökulmastamme ole täysin perusteltua. Ajallista eroa korostettiin, koska doorilainen tyyli koettiin 1700-luvun puolivälissä vielä kömpelöksi ja oudoksi verrattuna arvostettuun roomalaiseen arkkitehtuuriin, vaikka nykytulkintojen mukaan se asettuu osaksi klassisen antiikin rakennustyylien valtavirtaa. Tilallisestikaan temppelit eivät olleet erityisen etäällä, sillä niille saattoi poiketa melko vähällä vaivalla. Tästä huolimatta temppelien vieraus hallitsi niiden kuvaamista. Niihin tiivistyi kysymys kreikkalaisuuden luonteesta. Se alettiin hahmottaa yhä enemmän kaukaisena kulttuurina, jonka tutkimiseksi tarvittiin yliopistossa opetettavia erityistaitoja.⁷ Kreikkalaisuudesta saattoi oppia samalla tavalla kuin kaikesta vieraasta.

Paestumin merkityksestä modernin arkeologian synnyssä on kirjoitettu, samoin sen vaikutuksesta doorilaisen arkkitehtuurin leviämässä. Doorilaiseen koristeiden puuttumiseen liittyvä ”jalo yksinkertaisuus” alettiin nähdä taiteen esikuvana.⁸ Paestum tarjoaa myös erinomaisen mahdollisuuden tarkastella etäisyyden metaforan kirjallista ja kuvallista käyttöä aikana, jolloin sekä varhainen historismi että moderni antiikintutkimus viittasivat siihen jatkuvasti.

Seuraan artikkelissani den Hollanderin, Paulin ja Petersin modernia historiakäsitystä hahmottavaa jaoteltua. Sen mukaan ”minimoijat” ajattelevat menneisyyden ja nykyhetken eron mahdollisimman suureksi. Tutkimuksen tehtävä on kuroa tätä eroa umpeen ja tehdä vieras kulttuuri ymmärrettäväksi. Tällöin se pienentää kohteen ja tulkitsijan välimatkaa. ”Maksimoijien” mukaan taas nykyhetken ja menneisyyden ero on epäselvä, koska mennyt ei poikkea huomattavasti omasta ajastamme. Siksi historioitsijan pitää korostaa tätä eroa ja luoda menneisyydessä hahmotettava kohde, jota tutkitaan historian tutkimuksen metodein. Molemmat pyrkivät vastaamaan menneisyyttä koskevien esitysten ongelmaan tavoitteenaan **mahdollisimman totuuden** mukaisen kuvaustavan löytäminen.⁹ Etäisyyden metaforasta tulee näin oleellinen määrittäjä sille, mitä historian tutkimus on ja miten historiaa pitäisi tutkia. Eroistaan huolimatta niin minimoijat kuin maksimoijat ajattelevat, että historian tutkimuksen ja historiallisten kuvausten tehtävänä on esittää menneisyys mahdollisimman totuuden mukaisesti. Etäisyyden hahmottaminen on molemmille avain tähän.

Den Hollander, Paul ja Peters kirjoittavat minimoijien ja maksimoijien määritelmistä modernina kysy-

myksenä, mutta he viittaavat myös 1700–1800-luvun historian tutkimukseen. Samoin Carlo Ginzburg on nähty etäisyyden metaforan kuuluneen länsimaiseen historialliseen ajatteluun antiikista lähtien.¹⁰ Minimoijien ja maksimoijien vuoropuhelu on jatkuvaa käyttämässäni materiaalissa, vuosina 1750–1820 kirjoitetuissa, piirretyissä ja painetuissa Paestumia koskeneissa kuvauksissa.¹¹ Tässä vaiheessa Paestumia eivät vielä olleet vallanneet modernit arkeologit tai historioitsijat vaan antikvaarit ja matkailijat, jotka kuvasivat temppeleitä ja arvioivat niiden historiaa. Etäisyyden metafora on läsnä heidän teksteissään kolmella tavalla: Tilan ja ajan yhdistävät ensiksi matkan ja matkustamisen kuvaukset, toiseksi temppelien hahmottamiseen liittyvät kysymykset. Kolmanneksi etäisyys hahmotui myös ajallisina kerroksia silloin, kun kyse oli nykyhetken raunioiden tulkitsemisesta monen aikakauden vaikutuksen tuloksena.

Matka Paestumiin irtautumisena paikallisesta kulttuurista

Paestumista käyneet eivät kuvanneet temppeleiden alueen aiheuttamaa etäisyyden kokemusta ainoastaan ajallisena vaan myös tilallisena. Kreikkalaisen kulttuurin symbolina se vertautui Ateenaan, jonne matkustaminen oli paljon vaikeampaa. Ateenaan raunioista ja monumenteista tiedettiin 1700-luvun puolivälissä lähinnä James Stuartin ja Nicholas Revettin toimittaman *The Antiquities of Athens* -teossarjan (I osa 1762) välityksellä.¹² Paestumiin sen sijaan matkasi moni, ja matkasta sinne tuli lähes yhtä tärkeä aihe kuin itse temppeleistä.

Paestum sijaitsi Bourbonien hallitseman Napolin kuningaskunnassa pääkaupungista etelään suoalueen takana. Vastarakennettu tie vei temppeleille, jotka erottuivat ainoana rakennuksina Välimeren ja vuorten rajaamalla tasangolla. Paestumin jälkeen avautui Etelä-Italia, jossa oli lisää kreikkalaisajan jäännöksiä. Se oli portti etelään, vaikka monille *grand tourin* matkustajille se oli matkan viimeinen kohde. Näennäisesti irrallaan kaikesta sijaitseva mutta silti suhteellisen helposti saavutettavissa oleva raja-alue vaikutti tapaan, jolla matkasta kirjoitettiin.

Suurin osa matkalaisista pysähtyi vielä 1700-luvun puolivälissä Napoliin, joka edusti heille Italian eksootista etelää, *Magna Graeciaa*. Se oli ollut kreikkalaisten siirtokuntien hallitsemaa aluetta ennen Rooman valtakunnan laajenemista. ”Suuri Kreikka” saattoi tarkoittaa tulkitsijasta riippuen joko kreikkalaisen ekspansion ja kolonisaation aluetta tai sitten seutua, jolla kreikkalaisen kulttuuri toteutui loistavimmillaan.¹³ Rooman ja Napolin välillä kulki valtioden raja, joka myös erotti pahamaineisena pidetyn Italian eteläosan pohjoisista, järjestyneistä pikkuvaltioista. Etelä-Italia nähtiin historiallisena alueena, jonka menneisyys oli osa jokaisen eurooppalaisen maailmaa, mutta sen nykyhetkeä merkitsivät rappio ja paheellisuus.

Tutkija Joseph Luzzin mukaan Italiasta kirjoittaneet pyrkivät yleisestikin poistamaan nykyiset asukkaat ja keskittyivät antiikin ja renessanssin suureen Italiaan. Italia haluttiin liittää eurooppalaiseen perinteeseen, italialaiset ei. Erityisen vaikean alueen muodosti Etelä-Italia: 1700–1800-luvun kuvauksissa Euroopan raja vedettiin Italian halki. Etelä-Italia vertautui Orienttiin alueena, jossa länsimainen ja pohjoinen rationaalisuus ei ollut

voimassa ja jota se ei voinut täysin käsittää. Orientaalisuus oli kuitenkin levittäytynyt alueelle vasta antiikin jälkeen, kun taas antiikin perintö eli pohjoisempaan.¹⁴

Napolin alueen omalaatuisuus johtui paljolti sen muuttumattomuudesta. Richard Payne Knightin *An account of the remains of the worship of Priapus* (1786) pyrki osoittamaan falloksen palvonnan olleen edelleen voimissaan pienillä saarilla Napolinlahden reunamilla ja etelämpänä. Menneisyyden ja nykyhetken limittyminen kertoi siitä, että muualla toteutunut kehitys ei ollut koskettanut Etelä-Italiaa. Ajallisen etäisyyden sijasta kuvauksissa näkyikin kulttuurisen välimatkan korostaminen. Julkaisu koostui kahdesta kirjeestä ja Payne Knightin esseestä, joissa englantilaisen oppineen ja Napolin syrjäseutujen kulttuurin suhde hahmottuu eri tavalla. Teoksen aloittaa Napolissa konsulina toimineen keräilijä William Hamiltonin kirje, jossa tämä kertoo siitä, miten Etelä-Italiassa palvotaan hyvin vanhoja jumalia. Hamilton ei näe tämän palvonnan ja oman kulttuurinsa välillä mitään yhteistä. Siksi tekstissä on kyse pyrkimyksestä objektivisiin havaintoihin, jotka on tehty etäältä. Payne Knight sen sijaan aloittaa oman esseensä:

Men, considered collectively, are at all times the same animals, employing the same organs, and endowed with same faculties: their passions, prejudices, and conceptions, will of course be formed upon the same internal principles, although directed to various ends, and modified in various ways, by the variety of external circumstances operating upon them.¹⁵

Nykyisestä kulttuurista keskusteltaessa minimalisti Hamilton ponnistelee pyrkiäkseen ymmärtämään vieraalta tuntuvaa käyttäytymistä, maksimalisti Payne Knight puolestaan kertoo sivulauseessa ihmisten välillä olevan

myös eroja, mutta hän ei näe omaa kulttuuriaan täysin saarten kulteista poikkeavana. Silti molemmat hahmottavat oman paikkansa hyvin kauas eteläitalalaisista. Etäisyyden vaatimus ja eron pohtiminen sisältyvät molempiin näkökulmiin. Outojen palvontamenojen analyysit korostivat Napolin alueen erilaisuutta, mutta se liittyi historiallisten syiden sijasta pikemminkin ylihistoriallisiin ilmiöihin, kuten kansanluonteeseen ja tapoihin. Napolin alueen eksoottisuus oli siksi läsnä myös nykyyhtetessä. Kreikkalainen, joidenkin tulkintojen mukaan etruskien perustama, Paestum symboloi monille matkaa sivistyksen ääriin. Se kuului Etelä-Italiaan, mutta sen takana aukesivat sivilisaation ulkopuolella etelässä Afrikka ja idässä osmanien valtakunta, joka hallitsi suurinta osaa antiikin Kreikan alueesta.

Aluksi matkaa Paestumiin ei kuvattu kulttuurisen rajan ylityksenä. Paestumiin löysi sinne huhujen perusteella matkannut Jacques Germain Soufflot, jolle raunioista oli kerrottu Herculaneumin vastalöydetyssä roomalaisessa kaupungissa. Myöhemmistä matkalaisista poiketen Soufflot ei mennyt tietä pitkin vaan purjehti seurueineen heinäkuun lämmössä neljän tunnin matkan felukka-veneellä. Soufflot ei puuttunut merimatkaan esitelmässä, jonka hän piti Lyonin Académie des Beux-Artsissa vuonna 1752.¹⁶ Yhtä vähäsanainen on kertomansa mukaan sattumalta temppeleiden luo löytänyt Gabrielle Pierre Martin Dumont vuonna 1755.¹⁷

Meritse Paestumiin matkanneen Soufflot'n kuvaus teki temppelit tunnetuksi, mutta saksalainen taidehistorian perustajiin kuulunut Johann Joachim Winckelmann popularisoi Paestumin tekemällä siitä kreikkalaisen, roomalaisesta antiikista monin tavoin eronneen sivilisaation keskeisen edustajan. Hänen mukaansa

temppelit edustivat yksinkertaista kauneutta, jonka pitäisi olla myös 1700-luvun taiteen tavoitteena.¹⁸ Matka ei ollut hänellekään olennainen. Winckelmann matkusti Paestumiin ensimmäisen kerran myöhäiskevällä 1758 ja kirjoitti matkan olleen ”kallis” (dispendioso) ja ”tuskaallinen” (penoso).¹⁹

Lyhyt maininta matkan epämiellyttävyydestä ei valmistanut lukijaa siihen kreikkalaisen kulttuurin erityisyyden kohtaamiseen, jota Winckelmannin *Anmerkungen über die Baukunst der Alten* (1762) käsittelee esittämällä antiikin taiteen kokonaisuutena, selvästi nykyisyydestä erottuvana tyylinä. Tässäkään teoksessa ei kuvattu matkaa Napolista Paestumiin, koska Winckelmannia kiinnostivat vain temppelit. Antiikki perustui esineiden ja rakennusten analyysille. Matka niiden luo ei ollut oleellinen.

Liikkeen ja liikkumisen kuvaus tarjosi toisenlaisen näkökulman Paestumiin ja teki mahdolliseksi käsitellä myös rakennusten ajallista etäisyyttä. Kuvatessaan matkaa tempeleille kirjoittajat tilallistivat niitä tavalla, joka määrittäi myös niiden historiallista luonnetta. Matka paikassa ennakoiti tai heijasteli matkaa ajassa. Peter N. Miller on kirjoittanut uuden ajan alun oppineiden tavasta kuvata asioita tilallisina ilmiöinä puhtaan kontekstoinnin sijasta. Tarkka havainnointi ja oman liikkumisen kuvauksien takia historiaa ei tulkittu kronologisenä kertomuksena vaan esimerkiksi kaupunkitilassa hahmotuvina menneisyyden kerroksina ja maamerkkeinä.²⁰ Historiallinen maailma rakentui osittain synkronisesti toinen toistaan seuraavina tiloina tai maisemina matkareitin havaintojen mukaan. Jos historian tarjoamat kiintopisteet puuttuivat, kertoja saattoi olla pulassa. Esimerkiksi Johann Wolfgang von Goethen Italian mat-

ka jatkui maaliskuun 23. päivänä vuonna 1787 etelään Salernosta, ”näköalasta, joka täysin ylittää luomiskyyni”. Sen jälkeen Paestum ei näyttänyt tarjoavan mitään matkan aikaisempien kokemusten veroista:

Aamuvarhaisella ajoimme hoitamattomia, usein liejuisia teitä kohti kaunisluotoisia vuoria, ylitimme puroja ja kosteikkoja, missä virtahepomaiset puhvelit veripunaisin, hurjin silmin tuijottivat meitä. [--] Maa kävi yhä tasaisemmaksi ja autiomaksi, vain jokunen rakennus viittasi vähäiseen maanviljelykseen. Vihdoin, tietämättä ajoimmeko kallioiden vai raunioiden halki saatoimme nähdä, että suuret pitkittäisen neliskulmaiset rykelmät, jotka jo kauempaa olimme huomanneet, olivat temppelien ja muistomerkkien jäännöksiä, täällä ammin sijainneen komean kaupungin ajoilta.²¹

Goethen kuvaus seurasi 1700-luvun *grand tourista* kirjoittamisen konventioita antikvaarisen monumenttien kuvaamisen sijasta. Matkat olivat vaivalloisia eikä asiaa piiloteltu matkakertomuksissa.²² Goethen matka oudossa maisemassa johdatti temppeleistä saatuun ensivaikutelmaan, jossa etäisyyden ja vierauden kokemus korostui ennestään:

...ensimmäinen vaikutelma oli pelkästään hämmästyksen. Havaitsin olevani täysin vieraassa maailmassa. Sillä samoin kuin vuosiadasta toiseen kehityskulku käy vakavasta miellyttävään, samoin ne myös muovaavat ihmistä omiksi tuotteikseen.²³

Goethen matkan kuvaus irrottaa temppelit ensinnäkin Etelä-Italian omalaatuisena pidetystä kulttuurista siten, että doorilainen Paestum ei näyttäisi olevan yhteydessä orientaalisena Etelä-Italiaan. Toiseksi, samaan aikaan temppeleiden klassisuus ei kuitenkaan tunnu paluulta minnekään vaan nimenomaan liikkeenä pois Rooman,

Napoliin ja jopa Salernon edustamasta tutusta antiikista. Etäisyys sekä nykyiseen Napoliin alueeseen että tuttuun antiikkiin oli – mittaamaton, sillä toisin kuin edeltäjänsä Goethe ei ilmoita välimatkan pituutta vaan alleviivaa sen luomaa henkistä eroa. Kolmanneksi liikkeen kuvaus korostaa liikkujaa. Goethe ei ole anonymi hahmo, joka tarkastelee temppeleitä vaan henkilö, jonka matka temppeleiden luo valmistaa lukijan temppeleiden Goethessa aiheuttamien tunteiden hyväksymiseen. Etäisyys kertojaan on pieni, vaikka matkan kuvaus etäännyttää temppelit lukijasta. Kertoja välittää tietoja menneestä.

Matkakirjallisuuden konventioihin kuului vaarojen ja vaikeuksien kuvailu kuten myös matkalla tavattujen asioiden erilaisuuden korostaminen. Konventioita noudattaen ajallinen ja tilallinen etäisyys liittyivät yhteen, kun matka Paestumiin ennakoiti temppelien aiheuttamaa hämmennystä. Goethen matkan epätodellisuuden korostaminen toistui monissa 1800-luvun alun kuvauksissa, kun liikkumisen merkitys kerronnassa kasvoi ennestään. Runoilija Percy Bysshe Shelley kävi Paestumissa talvella 1819 ja siirtyminen temppeleiden luo oli merkittävämpää kuin se, mitä hän temppeleissä näki:

The Night had been tempestuous & our road lay by the sea sand. It was utterly dark, except when the long line of wave burst with a sound like a thunder beneath the starless sky and cast up a kind of mist of cold white lustre. When morning came we found ourselves travelling in a wide desert plain perpetually interrupted by wild irregular glens & bounded on all sides by the Appenines & the sea.²⁴

Shelley'n kuvausta hallitsee sama maiseman autius kuin Goethen kirjoitusta, mutta sen kertomisessa saattoi 1810-luvun lopulla viitata suosikkimetaforiin kuten yön

pimeyteen ja meren läheisyyteen. Niiden ansiosta Paestum sulautuu villiin Etelä-Italiaan kaukana Rooman antiikkiturismista. Paestumia ympäröi villoin 1700-luvun luonto, sillä Shelley ihailee Alpeihin vertaamiaan Apenniineja ennen kuin hän joutuu seuraamaan viiden mailin mittaista mutaista tietä.²⁵ Näin molemmat kertojat irrottautuivat tutusta kulttuurista aikakautensa kirjallisten konventioiden keinoin.

Samaan aikaan havaintojen korostaminen saattoi johdattaa matkajan myös menneisyyden vierauden kokemukseen. Pelkkä havainto, jota klassikkotekstit eivät tukeneet tai pehmentäneet, johti hämmentymiseen valmiiden selitysten puuttuessa. Kreikkalaisia tekstejä oli myös vähän jäljellä, mikä jätti havainnoitsijan yksin objektien kanssa. Havainnoissa myös kohteen ja havainnoitsijan välinen etäisyys saattoi korostua.

Kaukaa kaunis, läheltä vieras

Matkan vaikeuksien ja maaston karuuden jälkeen itse Paestumin temppelit saivat monet muutkin kuin Goethen hämmästyttämään. Niiden hahmottama menneisyys näytti heille vieraalta, etäiseltä. Tätä selittää se, että temppelit edustivat varhaista doorilaista tyyliä, jonka kuvaamiseksi ja analysoimiseksi 1700-luvun lopulla ei välttämättä ollut käsitteistöä. Ne johdattivat sellaiseen Kreikkaan, jota Rooma-painotteinen antiikintutkimus ei ollut tarkastellut. Vitruviuksen ensimmäisellä vuosisadalalla eaa. kirjoittama *De architectura* oli ainoa antiikin arkkitehtuuria esittelevä teos, joka tunnettiin keskiajalta. Teos oli olemassa vain tekstinä, mutta siihen lisättiin kuvia ja *excerptoja*, jotka esittelivät Vitruviuksen oppi-

en antropomorfisia lähtökohtia. Näin tekstiä käytettiin luomaan sääntöjä arkkitehtuurin symmetriasta ja sen perustumisesta ihmisruumiin mittasuhteille. *De architectura* perustui ajatukselle siitä, että jokainen jalusta, pylväs ja arkkitraavi olivat samassa suhteessa toisiinsa. Tällainen muuttumattomia suhteita korostava arkkitehtuurikäsite hallitsi vielä 1700-luvulla erityisesti Claude Perrault'n kuvitetun Vitruvius-edition (1673) ansiosta. Dieter Mertensin mukaan Vitruvius-julkaisut loivat ensinnäkin käsityksen siitä, että arvokkainta arkkitehtuurissa oli sen ideaalisuus ja tekstuaaliset määritelmät, eivät oikeat rakennukset. Toiseksi ne nostivat roomalaisen arkkitehtuurin antiikin universaaliksi ilmentymäksi.²⁶

Oikeanlaisen rakentamisen mallina toimimisen lisäksi Vitruvius-editiot osoittivat, millä tavalla arkkitehtuuria tuli esitellä. Vaikka alkuperäinen kuvaus oli kirjallinen, kuvituksella pyrittiin selkeyttämään sitä ja osoittamaan, mikä oli oleellista. Perrault'n toimittama *De architectura* jatkoi arkkitehtuurin kuvittamisen traditiota, jossa temppeleitä tarkasteltiin osittain tai yksittäisten osien keskinäistä suhdetta esitellen. Yksittäisen pylvään pää tai rakennuksen pohjakaava korostivat rakenteiden ja koristeiden tärkeyttä. Paestumin temppelit hämmensivät Vitruvius-editioiden muokkaamia käsityksiä: vähän koristeltuina ne tuntuivat jonkinlaisilta todellisten temppelien ensimmäisiltä malleilta.²⁷ Niihin sovellettiin usein silti samaa kuvaustapaa.

Tällainen kuvaamisen strategia ei tue ajatusta etäisyyden tilallisesta tai ajallisesta hahmottamisesta. Temppelien fragmentit olivat irrallisia esineitä. Niiden rinnalle kehittyi kuitenkin toinen tapa esittää temppelit: suosituimmassa 1700-luvun lopun kuvituksissa Paestum esitettiin Vitruvius-traditiolle ominaisen mittaamisen ja

Paestumin temppelit portilta. Kaiverrus Antonio Jolin maalauksen perusteella teoksessa *The Ruins of Paestum, otherwise Posidonia* (1768). (*Paestum idea e immagine*)

ornamentiikan jäljentämisen sijasta kuvallisena kertomuksena, joka ilmensi epävarmuutta temppealien todellisesta arvosta sekä niiden suhteesta nykyhetkeen.

Jos matkaa Paestumiin kuvattiin sanoin, itse temppealit tulivat eurooppalaisten lukijoiden tietoisuuteen suurelta osin kuvien ansiosta. Valittavana oli lähinnä kaksi erilaista tapaa kuvata raunioita. Jo vuonna 1750 alueella käyneen Gabrielle Pierre Martin Dumondin kuvat Paestumista ja muista Italian monumenteista esittelivät niin Vitruviuksen hengessä temppealien pohjapiirroksia ja ballustradeja kuin myös niiden nykytilaa kaikkialle levittäytyvän aluskasvillisuuden hallitsemassa maisemassa. Temppealit olivat näissä kuvissa sekä tieteellisen mittaamisen ja luokittelun kohteita että muistumia kaukaisesta ja kadonneesta antiikista, jonka häivähdys saattoi olla Paestumissa tavoitettavissa. Toisaalta Stuartin ja Revettin *The Antiquities of Athens*-teoksen kuvat esittivät monumentteja ainakin näennäisesti osana 1700-luvun elämää kuvatessaan katujen arkipäivää, oppineita työssään tai Välimeren maisemaa.

Paestumia ja Ateenaa erotti kuitenkin niiden maantiede. Kuten Sigrid de Jong on huomauttanut, Paestumia esittävät kuvat ovat erityisiä siksi, että kolme temppealiä olivat eristyksissä, mutta samalla ne eivät olleet aivan vierekkäin. Temppealit erottuivat toisistaan mutta myös ympäröivästä alueesta, 1700-luvun Napolin periferiasta. Tämä lisäsi todennäköisesti tarvetta esitellä ne irrallaan kaikesta muusta. De Jongin mukaan niistä tehdyt kuvat saivat teatraalisia piirteitä. Hän väittää, että temppealeitä esittävissä kuvissa ja pääosin kuvia myötälävissä kirjallisissa kuvauksissa määrittävät teatterimaisesti sekä katsoja, näyttämö että käsikirjoitus.²⁸ De Jongin tulkintaa voidaan jatkaa myös toiseen suuntaan ja

pohtia, millä tavalla kuvat korostivat temppealien ajallista etäisyyttä. Millaisiin konventioihin ne perustuivat ja millaisia ne loivat? Kuvattiinko niitä osana 1700-luvun elämää vai antiikin siirtokunnan vaiheita?

Paestumin esittämisen tapaan vaikutti voimakkaasti Antonio Joli (1700–1777), jonka kuvat toimivat sekä kuvittajien että kirjoittajien malleina. Joli toimi Napolissa Bourbon-kuningas Charlesin hovimaalarina. Hän oli tehnyt myös lavasteita teatteriin, mikä näkyi de Jongin mukaan Jolin tavassa kuvata Paestumia. Joli oli *vedut*-maalari, joita arvostettiin yksityiskohtaisten maisemien tekijöinä. Tästä huolimatta myös vedutitit valitsivat ja muokkasivat kohteitaan sopimaan niin aikakauden makutottumuksiin kuin pidempään taiteen esittämisen traditioon.²⁹ Samalla Jolin Paestum-kuvat ottivat kantaa siihen, mikä Paestumissa oli tuttua, mikä vierasta ja millaisen etäisyyden päästä temppealeitä tuli katsoa.

Joli maalasi Paestumista viisi kuvaa, jotka kopioitiin tai muokattiin lähes kaikkiin alueetta esitelleisiin julkaisuihin 1700-luvun toisella puoliskolla. Jolin viiden kuvan sarjassa ensimmäinen kuva esittää alueen kokonaisuudessaan niin, että se avautuu itäportilta. Kaikki temppealit näkyvät kuvassa. Toinen kuva on hieman lähempää, kaakosta, jolloin kolme temppealiä erottuvat taustalla olevaa vuotta vasten. Kolmannessa, etelästä avautuvassa kuvassa kaikkien temppealien fasadit näkyvät, kun taas viimeinen kuva vie katsojan Neptunuksen temppealin sisälle.³⁰

De Jong väittää, että Jolin useina kaiveruksina julkaistut piirustukset sisälsivät liikkeen ajatuksen. Näkökulma siirtyi yhä lähemmäs temppealeitä ja päättyi lopulta oletetun katsojan kanssa niistä suurimman sisään. Vaikka kuvasarja johti pylväiden ja ballustradien rajaamaan

Neptunuksen temppeli. E. Viollet-Le-Ducin vesivärимаalaus vuodelta 1836 seuraa tarkasti Jolin kompositiota. Temppeli on selittämätön ja pelottava. (*Paestum and the Doric Revival*)

sisätilaan, de Jong esittää, että sitä ei tarvitse tulkita yhä suuremman läheisyyden symboliksi. Sen sijaan hän olettaa nimenomaan kauempaa tehtyjen kuvien olleen aikalaisten mielestä tasapainoisia ja esittävän temppelit mahdollisimman suosiollisesti. De Jong muistuttaa monien Paestumissa kävijöiden todenneen, että temppelit oudon paksuine pylväineen eivät heitä miellyttäneet. Sen sijaan he kehuivat vuolaasti maisemaa. Kolme temppeliä näyttivät kaukaa, portilta tai vuorten siluetin reunustamana huomattavasti helpommin lähestyttäviltä kuin selittämättöminä, vitruviaanisista mittasuhteista poikkeavan rakenteensa läheltä paljastaen. Etäisyyden ansiosta temppelit yhdistyvät Campagnan maisemaan, jota Apenniinit hallitsivat.³¹

De Jongin mukaan Jolin kuvitus loi mallin, jota myös kirjalliset kuvaukset noudattivat: Mitoiltaan oudot ja yksinkertaiset temppelit näyttivät parhaimmilla kaukaa. Jolin tapaa esittää temppelit noudatti esimerkiksi Claude Delagardette, joka ihailee merenranta takanaan pylväiden ja temppeleiden luomaa hiljaista maisemaa, jota yksikään pilvi ei häiritse:

Et à la vérité quelle scène imposante pour un Artiste observateur, que celle de voir sur le rivages de la mer, un espace immense et aride, entouré des murailles, couvert de colonnes et de monuments majestueux où sous un beau ciel qu'aucun nuage n'obscurit, regne le silence le plus absolu : n'ayant d'autres habitants autour de lui que ses compagnons de voyage, que quelques rustres occupés à faire paître des buffles,

que des pierres et des serpents. Combien un pareil ensemble doit lui faire naître d'idées diverses et des reflexions profondes!³²

Lähestyttäessä temppelit muuttuivat ongelmallisemmiksi. Paroni d'Hancarville totesi niiden olevan niin yksinkertaisia, että niiden oli pakko edeltää kaikkia muita antiikin rakennuksia.³³ Lontoossa painettiin vuonna 1768 kaksi teosta, jotka pohtivat nimenomaan kirjoitusten ja sääntöjen suhdetta kirjoittajien kohtaamiin temppelisiin. Stephen Rioun *The Grecian Order of Architecture* päättyy ylistämään Paestumin temppelien doorilaista yksinkertaisuutta. Jolin kuvia käyttänyt Thomas Majorin *The Ruins of Paestum* puolestaan tyyty esittelemään temppelien historiaa, mutta seuraa lyhyessä kuvauksessa Jolin kerrontaa. Temppelit kuvataan ensin kaukaa, koska ne sijoittuvat ”laajalle ja miellyttävälle tasangolle, jonka voi nähdä kokonaisuudessaan.” Yleiskatsauksen jälkeen Major kuvaa siirtymistä alueen rajamuurille ja sen jälkeen sisälle temppelien luo. Hän ei järkyty niistä, mutta toteaa uteliaisuuden tulevan palkitukseksi ja inspiroivan niiden luo tulleen.³⁴

Temppelien läheltä avautuva näkymä sen sijaan järkytti John Soanea, joka päiväkirjassaan ei pysty puolustelemaan kohtaamaansa alkukantaisuutta edes doorilaisen tyylin vaikutteilla:

The Architecture of these Three Temple, is Doric, but exceedingly rude, the Temples are the Extremities in particular, they have all the particul[arities] of the Grecian Doric, but not the elega[nt] taste; they seem all formed with the same Materials, of Stone formd by Petrification which continues to this day.³⁵

Liikkeeseen temppeliä kohti tuleekin toinen merkitys, kun de Jong muistuttaa Soanen vaatineen arkkitehtuu-

rin ihailijaa tai sen arvioijaa pysähtymään tai pitämään taun. Soane, joka näki doorilaisen arkkitehtuurin mahdollisuuksia nykyhetken tyylinä, vertasi Paestumin temppeleitä John Vanbrughin 1700-luvun alussa piirtämään Blenheim Palaceen. Soane toteaa:

Here the eye repose to enjoy the whole picture, but this would not be the case, if variety of outline and continuity of character were confirmed to one front only. To keep up the first impression there must be the same character observed in every part externally and internally.³⁶

De Jongin mielestä kuvat ja Soanen kaltaisten havainnoitsijoiden merkinnät heijastelivat katsojan ja temppelien välistä eroa. Samastumista ei tapahdu ja tilaan perustuva välimatka säilyy. Sen hän näkee puolestaan teatterinkaltaisena elämyksenä, jossa näyttämö ja katsoja pidetään erossa toisistaan.³⁷ Eron ja välimatkan teema voidaan nähdä myös historiallisen ajattelun ontologian kannalta keskeisenä ilmiönä. Kysymys olisi tällöin modernin havaitsijan ja muinaisen monumentin erosta, kyvyttömyydestä ja haluttomuudesta samastua täydellisesti menneisyyden rakennuksiin.

Tällaista tulkintaa tukee temppeleitä kohden tapahtuvan liikkeen kuvauksen näkeminen jatkona Paestumin lähestymisen kuvaamiselle. Temppelit eivät olleet vain näyttämö katsojan ja kohteen erottautumiselle. Niiden kuvaaminen osana maisemaa ja toisaalta huomiota herättävän läheltä oli samalla niiden historiallisen merkityksen pohdintaa. Mikä oli paras etäisyys katsella temppeleitä? Oliko se kaukaa, osana maisemaa niin, että häiritsevät, klassiseen estetiikkaan sopimattomat yksityiskohdat eivät paljastuneet? Vai pitikö temppelien kuvata sittenkin niin läheltä, että niiden historiallinen

erityisyys korostui? Miten historian erityisyyteen piti suhtautua?

Yhden hetken ja näkökulman tarjoaman kokemuksen sijasta menneisyyden ja nykyhetken ero saattoi lievittää kronologisoimalla siihen johtaneen muutoksen. Avain tähän oli periodisaatio, joka kuljetti tutkijan ja lukijan hetki hetkeltä kohti nykyisyyttä. Ajallinen välimatka oli olemassa, mutta sen kokemista pienennettiin kertomalla nykyajan vähittäisestä lähenemisestä.

Tunnetuin kreikkalaisuuden periodisoija ja sen selettäjä oli saksalainen Italiaan siirtynyt taidehistorioitsija J. J. Winckelmann, joka pohti myös kreikkalaisten erityisyyttä. Näin Winckelmannin ajattelu oli samalla tavalla dualistista kuin Jolin: menneisyyden läheisyyden ja etäisyyden kokemukset olivat jatkuvasti läsnä. Winckelmannin *Geschichte der Kunst des Alterthums* (1764) esitteli taidehistoriaa toisiaan seuraavina aikakausina, joiden jatkumossa kreikkalaiset sijoittuivat etruskien ja roomalaisten väliin. Winckelmann periodisoi myös kreikkalaisen taiteen neljäksi toisiaan kronologisesti seuraavaksi tyyliksi. Ensimmäinen niistä *der ältere Stil*, joka ei Winckelmannin mielestä vielä vastannut kreikkalaista taidetta parhaimmillaan. Siirtymä varhaiseen kukoistuskautteen (*der hohe Stil*) tapahtui siinä vaiheessa, kun liiallinen sääntöjen noudattaminen korvautui luonnon imitoinnilla.³⁸

Paestumin temppeleiden doorilaisuus sijoittui Winckelmannin mielestä todennäköisesti juuri näiden kahden tyylin alueelle. Joka tapauksessa Winckelmann lasi sen osaksi kreikkalaisen kauneuskäsityksen ydintä. Paestum oli hänelle tärkeä paikka, sillä hän ei käynyt koskaan varsinaisessa Hellas-Kreikassa. Silti kuvaukset olisivat voineet kuvata mitä tahansa temppeleitä.

Winckelmann pyrki kuvaamaan mahdollisimman tarkasti jokaisen näkemänsä raunion ja pohti niissä käytettyjä materiaaleja ja muotoja. Hänen kirjoituksissaan limittyvät havainnot temppeleiden nykyisestä tilasta ja niiden suhteesta alkuperäiseen kokonaisuuteen. Alkuperää määrittäi kuitenkin aikakauden tyyli, minkä takia Winckelmann saattoi hämmästyksen sijasta todeta ”kuten tavallista”:

Suuremmissa, vähemmän kärsineessä temppeleissä on kuusi pylvästä edessä ja takana sekä neljätoista sivuilla, jos kulmapylväät *lasketaan* kahdesti mukaan. Pienemmässä temppeleissä on samalla lailla kuusi pylvästä edessä ja takana, sivuilla kolmetoista. Näiden temppeleiden pyhäkkökammiot eli cellat *olivat*, kuten tavallista, muureilla ympäröidyt...³⁹

Taiteen kronologinen järjestäminen auttoi hahmottamaan laajemminkin kreikkalaista historiaa, sillä 1700-luvun oppineilla oli ollut huomattavia vaikeuksia tiivistää Kreikan historiaa yhdeksi, kronologiaa noudattavaksi esitykseksi. Kostas Vlassopoulos on esittänyt, että 1700-luvun puoliväliin asti Kreikan historian kirjoittamista ohjasivat antiikin klassikot. Thukydides ja jossakin määrin Herodotos määrittivät, millä tavalla se ymmärrettiin. Ensimmäisen modernin Kreikan historian yleisesityksen kirjoitti Temple Stanyan vasta vuonna 1707.⁴⁰

Yleensä kokonaisesitykset poistivat ajallisen välimatkan kokemuksen kuvaamalla siirtymän varhaisesta historiasta nykyhetkeen asteittain etenevänä kronologisena prosessina, jossa vuodet tapahtumat ja ilmiöt seurasivat toisiaan. Winckelmann ja muut temppeleiden historiallista merkitystä pohtineet eivät esittäneet arkkitehtuurin universaalihistoriaa lievittääkseen tai

selittääkseen törmäystä tai kuilua heidän omien kokemustensa ja temppelien välillä. Siksi vaikuttaakin siltä, että välimatkan korostaminen ei ollut pelkkää kykene-mättömyyttä ymmärtää kaukaista kulttuuria, vaan se oli myös tietoinen valinta. Menneisyyden kokemus oli voimakkaampi, jos kaikkea kohdattua ei voinut ymmärtää.

Raunioiden kadonneet kiintopisteet

Paestumin temppelien hahmottamiseksi syntyi nopeasti konventioita: matkan kuvaaminen, Jolin esittämät näkökulmat ja yleinen hämmennys niiden vierauden takia kuuluivat käytännössä jokaiseen Paestumia esitelleeseen kirjoitukseen tai kuvaan. Paestum ei kuitenkaan ollut täysin ainutlaatuinen kohde, vaan sen havainnointia ohjasivat monet antiikintutkimuksesta ja laajemmin ajan estetiikasta peräisin olleet ilmiöt.

Käsitys antiikin luonteesta limittyi jokaiseen Paestumista käytyyn keskusteluun ja siihen tapaan, jolla etäisyys määritettiin. Kuten Salvatore Settis on huomauttanut, tulkinta antiikin merkityksestä oli erilainen syklisessä, renessansseja korostavassa aikakäsityksessä kuin biologisessa mallissa, jossa erkaantuminen alku-peräisestä ideasta oli välttämätöntä. Settis muistuttaa siitä, miten länsimaisen kulttuurin piirissä syklinen paluu antiikkiin on oleellinen ajan käsittämisen tapa ja osa kulttuurin itseymmärrystä. Settisin mukaan antiikin paluun symboli on raunio. Hän kutsuu sitä aikakäsityksemme ”rytmiseksi muodoksi”. Siksi rauniot ovat olleet kaikkien läntisten renessanssien symbolina. Settis korostaa sitä, että raunioita ei pidä ymmärtää vain konkreettisina jäännöksinä menneistä kulttuureista. Niissä puhuttelee

vähintään yhtä paljon se, mikä ei ole enää läsnä. Settisin mukaan raunioita ei tarvitsekaan tarkastella vain nietzscheläisen monumentaalihistorian edustajina. Ne muistuttavat myös hajoamisesta, hyödyttömyydestä ja ovat vaikeasti ymmärrettäviä.⁴¹ Rauniot ovat minimoijien monumentteja: ne kertovat menneisyyden läsnäolosta, mutta kyseenalaistavat sen ymmärrettävyyden ja käytettävyyden. Raunioituneen rakennuksen kadonneita osia ei voi määrittää tilallisen etäisyyden avulla, koska niitä ei enää ole. Onko ajallisen etäisyyden arvioiminen mahdollista?

Rauniot kertovat rakennusten tekoajan ja nykyhetken erosta, mutta Settis viittaa sosiologi Georg Simmeliin, jonka mukaan raunioissa yhdistyivät myös ihmisen aikaansaannokset ja luonnon rapauttava vaikutus. Luonto ottaa lopulta ottanut vallan ihmisen työstä.⁴² Simmelin tulkintaan sopivat parhaiten Giovanni Battista Piranesin Paestumista tekemät kaiverukset, jotka julkaistiin postuumisti vuonna 1778. Piranesin rauniot ovat luonnon, eläinten ja raunioiden merkityksestä tietämättömien maalaisten ympäröimiä. Ero Stuart-Revett-tyyppiseen kuvalliseen traditioon, jossa rauniot esitettiin lähinnä antikvaarien kiinnostuksen kohteena, on huomattava.

Paestum on karu ja autio paikka, jossa menneisyys on läsnä, mutta tempeleistä huolimatta se on nykyhetken vallassa. Pensaat levittäytyvät yhä lähemmäs tempeleitä ja muratit kiertyvät pylväisiin ja jäljellä oleviin rakenteisiin. Ihmiset ovat välinpitämättömiä luonnon vallatessa *Magna Graecian* monumentteja. Siksi menneisyys pitää kuvitella eikä sitä voi jäljentää kuten Vitruviuksen teorioiden toistajat ajattelivat. De Jong näkee

kuvat varsin todenmukaisena esityksenä siitä, mitä 1780-luvun kävijä kohtasi Paestumissa.⁴³

Simmelliläinen tulkinta luonnon ja ihmisen aikaansaannosten välisestä taistelusta on vähintään yhtä uskottava, varsinkin kun Constance Guttenke on esit-

tänyt antiikin Kreikkaa 1700–1800-luvun taitteessa tutkineiden kohdanneen etäisyyden kaksi kertaa. Kreikan historia oli heille vieras ja osin saavuttamaton, mutta samalla tavalla sitä oli myös luonto. Kreikan karu rannikko ja saaret eivät vastanneet sellaista klassiseen kult-

Giovanni-Battista Piranesi: Autre Vuë de l'interieur du pronaos. (*Paestum idea e immagine*)

tuuriin sijoitettua idyllisempää, jota olivat kuvanneet Horatiuksen kaltaiset roomalaiset runoilijat tai uuden ajan alun Arkadiaa käsittelevät maalaukset ja runot. Luonto oli myös tuhoava voima, joka rapautti kulttuurien saavutukset. Kysymykset menneisyyden ja luonnon vieraudesta hallitsivat 1700–1800-luvun taitteen eurooppalaista humanistista ja luonnontutkimusta, mutta yleensä näitä kahta tieteen perinnettä on tarkasteltu erikseen.⁴⁴ Yhteisiä piirteitä on silti helppo löytää: samalla tavalla kuin 1700-luvun lopun geologia haastoi Raamatun esittämän tiedon, varhainen kreikkalainen kulttuuri ei sopeutunut käsityksiin antiikista. Sen erityisyys oli lisäksi haasteellista luonnon vähitellen saamien voittojen takia.

Antiikin synnyinsijaksi määritelty Kreikka olikin rappeutunut ja vieras alue, joka näytti pikemmin haastavan kuin mukautuvan klassisiksi pidettyihin, usein roomalaisuuden ja renessanssin uudelleentulkintojen kohtamisessa syntyneisiin kauneuskäsityksiin. Niissä luonnon ja ihmisen maailma nähtiin yhtenä, Piranesin rauniokuvissa luonto haastaa ihmisen aikaansaannokset. Näin kuvattuna kysymys ajallisesta etäisyydestä ei ole ainoa välimatkaa määrittävä tekijä, sillä Piranesinkin kuvissa on viittauksia antiikin kirjallisuuteen, kuten temppelihin kiertyvät villiintyneet ruusut, mutta temppeleiden merkitys on silti nykyhetkessä, raunioina.

Piranesin kuvat avaavat myös toisen näkökulman kuin luonnon raunioittavan vaikutuksen ja ihmisen toimien välttämättömän yhdistymisen. Kuten Salvatore Settis toteaa, raunioita voi tulkita myös ihmisten aikaansaannoksina. Luonnon tuhojen näkökulmasta aika näyttäytyy prosessina, jonka jälki on vähittäistä. Ihmisen toiminnan raunioissa näkeväille ne kertovat kahdesta

aikakaudesta: rakentajistaan ja tuhoajistaan. Läntisessä historiallisessa ajattelussa tämä raunioiden kaksoismerkitys on tuttu esimerkiksi tarinoina Rooman hävityksestä, mutta tuhosta ei ollut aina mahdollista syyttää barbaarisia germaaneja. Jacques-Germain Soufflot esitti varhaisimmassa Paestumin vaiheita käsittelevässä esitelmässään vuonna 1752 saraseenien tuhon Paestumin 900-luvulla, niin että seutu on ”täysin autio”.⁴⁵ 16 vuotta myöhemmin Thomas Major syytti myös saraseeneja, jotka olivat polttaneet Paestumin, mutta hän liitti tuhoon kertomuksen uudesta alusta: normanihallitsija Robert Guiscard oli viennyt temppelien rauniota Saleroon käytettäväksi katedraalin rakentamisessa.⁴⁶

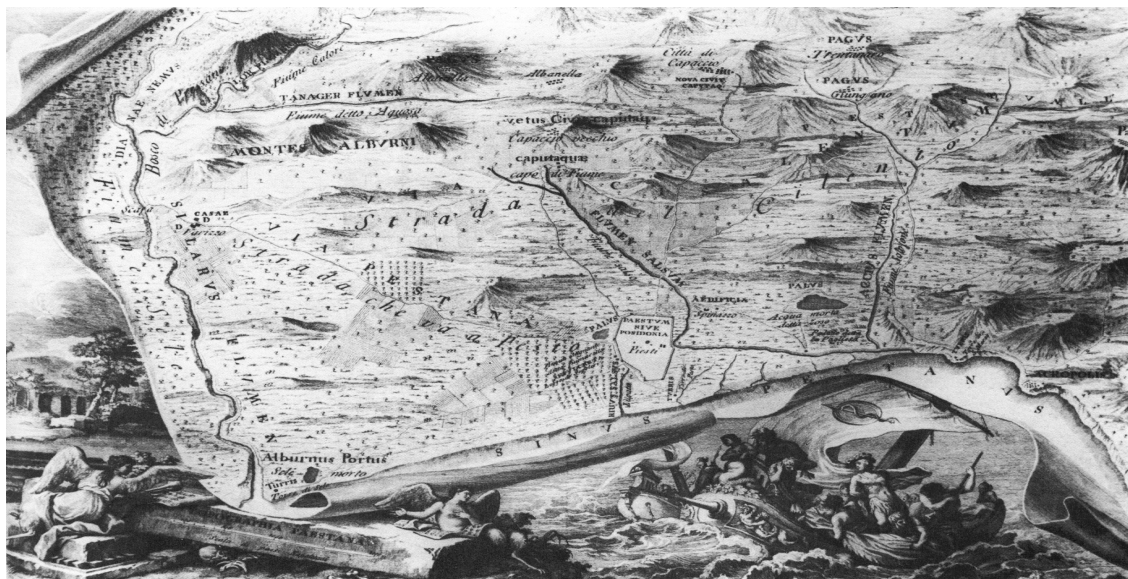
Soufflot’n ja Majorin kirjoitukset liittävät yhteen temppelien synnyn ja niiden myöhemmät vaiheet. Heille rauniot ovatkin kreikkalaisen antiikin ja keskiaikaisen orientin yhteisvaikutuksen tulosta. Niihin ovat näin painautuneet jäljet sekä Vitruviuksen arkkitehtuurikäsitteitä edeltävästä kreikkalaisesta tyylistä että sen aikaansaannoksia tuhonneesta itäisestä keskiajasta. Siksi Paestumissa konkretisoitui etäisyys niin doorilaiseen Kreikkaan kuin orienttiin.

Arvoituksellista etäisyyttä korostivat erityisesti väitteet siitä, että temppelit eivät olisi olleet kreikkalaisten tekemiä vaan jäänteitä etruski- tai jopa foinikialaiskulttuurista. Kiista etruskien ja kreikkalaisten vaikutteista jakoi italialaisia tutkijoita. Firenzeläiset antikvaarit näkivät etruskikulttuurin levinneen pohjoisesta kohti etelää ja olleen vastuussa myös Paestumin raunioista. Napolissa oltiin kreikkalaisen alkuperän kannalla, mutta paikallisten antikvaarien henkinen johtajan Alessio Simmaco Mazzocchin (1684–1771) tulokinnassa etruskien takaa paljastuivat foinikialaisten vaikutteet. Vitruvius

oli jälleen avaimena kaikkeen, sillä Mazzocchi ajatteli Paestumin temppelien muistuttavan tämän tulkintaa etruskien arkkitehtuurista. Mazzocchin mukaan foinikialaiset olivat perustaneet kaupungin meren jumalansa Pesitanin kunniaksi. Kaukaisten perustajien jälkeen valloittajat olivat seuranneet toisiaan, hän päätteli. 500-luvulla eaa. alueen olivat valloittaneet Sybarisista tulleet kreikkalaiset, jotka kutsuivat seutua Poseidoniaksi. Myöhemmin heidän tilalleen olivat tulleet lucanialaiset, ja heidän jälkeensä saapuivat roomalaiset, jotka nimesivät alueen Paestumiksi.⁴⁷

Paestum ei ollut yksi kaupunki vaan monen kaupungin päällekkäinen kokonaisuus. Mazzocchi pyrki selittämään tätä ylhäältä päin aukeavassa topografisessa esi-

tyksessä Paestumin alueesta. Tempelit oli rakennettu jo foinikialaisten orientaalisävytteisenä aikana. Strabonin maantiedettä ja alkeellista etymologiaa yhdistelemällä Mazzocchi väitti Paestumin koostuneen useasta eriaikaisesta kaupungista, jotka olivat kasvaneet sekä päällekkäin että vieretysten satojen vuosien aikana.⁴⁸ Tällaista historiaa ei voinut hahmottaa temppelien keskeltä eikä matkankuvauksena, vaan se piti tehdä kaukaa, topografian lintuperspektiivistä. Minimalistien ja maksimalistien käyttämät tilallisen esityksen keinot muuttuivat tarpeettomiksi, koska kysymys raunioiden vaiheista ja niiden rakentajista ei olisi sopinut enää yksinkertaiseen vieras-tuttu-jakoon. Aikakaudet ja kulttuurivaiheet kiertyivät yhteen ja päällekkäin eikä niitä

Topografinen kartta Paestumin alueesta P. Paolin teoksessa *Rovine della città di Pesto*, 1784. (*Paestum and the Doric Revival*)

voinut havaita maan pinnalta. Mazzocchin teorit on myöhemmin todistettu vääriksi, mutta hänen topografinen kuvituksensa osoittaa, miten etäisyyden metafora hallitsi myös sellaisia Paestum-kuvituksia, joissa temppeleitä ei nähty lavasteina teatteriperinteen mukaisesti.

* * *

Artikkelini on käsitellyt 1750–1820 tehtyjä Paestum-kuvauksia osana alueen hahmottamisen historiaa mutta painottaen sitä, miten Paestumin kirjalliset ja kuvalliset esitykset kommentoivat historiantutkimuksen luonnetta tieteenä. Ajatus historiantutkimuksen metodit ja teorit ylittävistä periaatteista voidaan nähdä yrityksenä luonnostella Thomas S. Kuhnin käsitystä paradigmasta yhden tieteenalan näkökulmasta. Historiantutkimuksen paradigma liittyi – tai liittyi – tällöin tarpeeseen ottaa etäisyyttä ja pyrkimykseen välttää anakronismeja.

Kontekstoivampi tulkinta esityksestäni puolestaan painottaisi sitä, miten kysymys havainnoitsijan ja historiallisen kohteen välimatkasta oli paitsi historian teoriaan ja metodeihin oleellisesti liittyvä kysymys myös 1700–1800-luvun taitteelle ominainen kerronnallinen konventio. Siksi hyvinkin erilaiset Paestumia käsittelevät kirjoitukset ja kuvat heijastelivat historiantutkimuksen piirissä käytyä keskustelua. Aikakauden antiikin tutkimus ei näyttäydä erillisenä tieteenä, vaan se sai vaikutteita monesta kirjallisuuden lajityypistä ja vaikutti populaariin tapaan kertoa raunioista. Antiikin historia ei ollut enää elämän opettaja, kuten humanistit uskoivat. Sen sijaan se opetti havainnoimaan ja kuvaamaan havaintoja tavalla, joka vaikutti kaiken menneisyyden hahmottamiseen.

Viitteet

- 1 Frederick North Charles Dampierille 9.9.1753. PIEI 28. Janne Tunturi toimii tutkijana projektissa Travelling Notions of Culture. Itineraries of Bildung and Civilization in Early Nineteenth Century Europe (Suomen Akatemian hanke 258438).
- 2 Goethe 1999, 207.
- 3 den Hollander & Paul & Peters 2011, 3–4.
- 4 Phillips 2000 26–30. 1700-luvun lopun estetiikasta ja ylevän käsitteestä suhteessa historialliseen materiaaliin, ks. esim. Tunturi 2010, 140–149.
- 5 Schiffman 2011, Phillips 2000.
- 6 Pfeiffer 1976, 173–177.
- 7 Settis 2006, 34–39.
- 8 Ks. tulkinnoista esim. Ceserani 2012; Raspi Serra & Migliorini & Platania 1990; Merstens 2010.
- 9 den Hollander & Paul & Peters 2011, 5–6.
- 10 den Hollader & Paul & Peters 2011, 1–2. He viittavat mm. Johannes Huizingan käsityksiin 1700-luvun historiantutkimuksesta; Ks. myös Ginzburg 1998, 139–155.
- 11 Ne on koonnut yhteen Joselita Raspi Serra teoksessa *Paestum idea e immagine. Antologia di testi critici e di immagini di Paestum 1750–1836*. Tämä editio sisältää suurimman osan lähteistäni ja viittaa sen sivuihin.
- 12 Kelly 2010.
- 13 Ceserani 2012, 50–51, 144–147. *Magna Graecia* esitelleet varhaisimmat tieteelliset työt ja matkakirjat eivät yleensä edes maininneet Paestumia, vaikka sen historia ulottui kauas.
- 14 Luzzi 2002, 49–52.
- 15 Payne Knight 1786. Ks. myös Brewer 1997, 268–273.
- 16 Jacques Germain Soufflot : *Diverses remarques sur l'Italie. Etat du Mont Vésube dans le mois de juin 1750 et dans le mois de novembre de la même année.* (Lyon 1752). PIEI 25–26.
- 17 Gabrielle Pierre Martin Dumont: *Les vues, plans, coupes et élévations des trois temples antiques qui font partie des ruines de l'ancienne ruines des Paestum.* (Paris 1792). PIEI 26–28.
- 18 Philippe Clüver oli maininnut Paestumin rauniot jäljittäessään kreikkalaista vaikutusta Etelä-Italiassa teoksessaan *Italia antiqua* (1624). Felipe Gazzola oli puolestaan mittauttanut ja laatinut piirustukset temppelien alueesta noin neljä vuotta aikaisemmin. Tässä vaiheessa kaikki tunsivat alueen, mutta sitä tulkittiin eri tavoilla. Vuonna 1745 Paestumin temppelistöä kertoi lyhyesti ja niiden otaksutun historian esitti Giuseppe Antonini.
- 19 Winckelmann Angelo Michele Bianconille 13.5.1758. PIEI 30.
- 20 Käännekohtaksi muodostui Flavio Biondon *Roma instaurata* (1444–1448), joka pyrki kuvaamaan kaupunkitilassa kaiken sen, mitä antiikista oli jäljellä 1400–1500-luvun taitteessa. Biondo ennakoiki 1600–1700-luvun antikvaarien pyrkimystä esittää kirjallisesti ja kuvallisesti mahdollisimman tarkasti omat näköhavaintonsa.
- 21 Goethe 1999, 206.
- 22 Hartog 2001.
- 23 Goethe 1999, 207.
- 24 Percy Byshe Shelley Thomas Love Peacockille 25.2.1819. PIEI 183.
- 25 Percy Byshe Shelley Thomas Love Peacockille 25.2.1819. PIEI 183.
- 26 Mertens 1986, 63.
- 27 Mertens 1986, 66–67.
- 28 De Jong 2010, 335.
- 29 Vedutisteista ks. Briganti 1986, 56–58.
- 30 De Jong 2010, 337–338.
- 31 De Jong 2010.
- 32 Delagardette 1798, 3.
- 33 Pierre François Hugues Baron D'Hancarville : *Antiquities Etrusques, Grecques et Romaines.* Naples 1766–67. PIEI 39.
- 34 Thomas Major : *The Ruins of Paestum otherwise Posidonia in Magna Graecia* (London 1768). PIEI 56–57.
- 35 Sir John Soane: *Diario italiano* 1779. PIEI 106.
- 36 Cit. De Jong 2010, 339.

- 37 De Jong 2010, 340–341.
- 38 Winckelmann 1764 (2003). Niitä seurasivat *Der schöne Stil ja der Stil der Nahahmer*.
- 39 Winckelmann 1764 (2003), 188. Kursivoinnit JT.
- 40 Vlassopoulos 2011, 158–167; ks. myös Ceserani 2012.
- 41 Settis 2006, 76–78.
- 42 Settis 2006, 78.
- 43 De Jong 2010, 344–345.
- 44 Guthenke 2008, 1–14.
- 45 Jacques Germain Soufflot: *Diverses remarques sur l'Italie. État du Mont Vésuve dans le mois de juin 1750 et dans le mois de novembre de la même année*. Lyon (1752). PIEI 25.
- 46 Thomas Major: *The Ruins of Paestum otherwise Posidonia in Magna Graecia*. London 1768, 16. PIEI 56.
- 47 Ceserani 2012, 61–63.
- 48 Ceserani 2012.

Lähdeluettelo

Brewer, John: *The Pleasures of the Imagination: English Culture in the Eighteenth Century*. Farrar, Straus and Giroux, New York 1997.

Briganti Giuliano: Paestum and View Painting of the Eighteenth Century. *Paestum and the Doric Revival 1750–1830. Essential Outlines of an Approach*. Ed. Joselita Raspi Serra. Centro Di, Florence 1986, 56–58.

Ceserani, Giovanna. *Italy's Lost Greece: Magna Graecia and the Making of Modern Archaeology*. Oxford University Press, New York 2012.

Delagardette, C. M.: *Les ruines de Paestum, ou Posidonia, ancienne ville de la Grande-Grèce...: levées, mesurées et dessinées... en l'an II...* Paris 1798.

Ginzburg, Carlo. *Wooden Eyes: Nine Reflections on Distance*. Columbia University Press, New York 2001 (1998).

Goethe, Johann Wolfgang von. *Italian matka päiväkirjoineen*. Suom. Sinikka Kallio. Taide, Helsinki 1999.

Hartog, François: *Anciens, modernes, sauvages*. Galaade éditions, Paris 2005.

Hartog, François. *Memories of Odysseus: Frontier Tales from Ancient Greece*. Edinburgh University Press, Edinburgh 2001.

Hollander, Jaap den & Paul, Herman & Peters, Rik: Introduction: The Metaphor of Historical Distance. *History and Theory, Theme Issue 50* (December 2011), 1–10.

Jong, Sigrid de: Staging Ruins: Paestum and Theatricality. *Art History* 33, no. 2 (2010): 334–351.

Kelly, Jason M. *The Society of Dilettanti: Archaeology and Identity in the British Enlightenment*. Yale University Press, New Haven 2010.

Luzzi, Mark: Italy without Italians: Literary Origins of Romantic Myth. *MLN*. Jan 2002, 48–63.

Dieter Mertens: *Paestum Temples and the Evolution of Historiography of Architecture. Paestum and the Doric revival*. Ed. Joselita Raspi Serra. Centro Di, Florence 1986.

Merstens, Dieter: Paestum – moderner und antiker Erinnerungsort zwischen Griechenland und Rom. *Die griechische Welt: Erinnerungsorte der Antike* Teil II. Beck

Payne Knight, Richard: *An account of the remains of the worship of Priapus, lately existing at Isernia, in the kingdom of Naples*. London 1786.

Pfeiffer, Rudolf: *History of Classical Scholarship from 1300 to 1850*. Clarendon Press, Oxford 1976.

Phillips, Mark Salber: *Society and Sentiment: Genres of Historical Writing in Britain, 1740-1820*. Princeton University Press, 2000.

Phillips, Mark Salber: Rethinking Historical Distance: from Doctrine to Heuristic. *History and Theory, Theme Issue 50* (December 2011), 11–24.

Platania, Margherita: Momenti di storia della cultura in Europa negli anni dei viaggi a Paestum. *Paestum idea e immagine. Antologia di testi critici e di immagini di Paestum 1750–1836*.

Raspi Serra, Joselita & Paolo Mascilli Migliorini & Margherita Platania. *Paestum, idea e immagine: antologia di testi critici e di immagini di Paestum, 1750-1836*. F.C. Panini, Modena 1990. (PIEI).

Settis, Salvatore: *The Future of the "Classical"*. Polity Press, London 2006.

Tunturi, Janne. *Romanssien ja runouden aikakausi: Thomas Warton keskiaikaa määrittelemässä 1750–1790*. Annales Universitatis Turkuensis C 305. Turku 2010.

Vlassopoulos, Kostas: Acquiring (a) Historicity: Greek History, Temporalities and Eurocentrism in the Sattelzeit (1750–1850). *The Western Time of Ancient History*. Ed. Alexandra Lianeri. Cambridge University Press, Cambridge 2011, 156–178.

Wehle, Winfried: Kinesthétique: écrire à l'image du Vesuve. Goethe et Chateaubriand. *L'Italie dans la imagination romantique*. Ed. Hans Peter Lund en collaboration avec Michel Delon. Copenhagen 2008, 48–81.

Winckelmann, Johann Joachim. *Jalosta yksinkertaisuudesta: kirjoituksia antiikin taiteesta ja arkkitehtuurista*. VAPK-kustannus, 1992.

TIETEENTEON KÄYTÄNNÖT

KIPSINVALAJIA JA HAUDANRYÖSTÄJIÄ

Kraniologisen kokoelman rakentaminen
1800-luvun tieteellisen kirjeenvaihdon esittämänä

Kia Vainiomäki

In Chur fand ich sehr verschiedene Köpfe, auch ganz lange. Ich ging also in die Täler wo romanisch gesprochen wird, den dort scheinen die Kurtzköpfe eigentlich zuhause [zu sein]. Ich stahl einige Köpfe aus Beinhäusern, bis ein bornierter Geistlicher sich dagegen setzte, und ich zuletzt aus Chur flüchtete, um nicht als Kirchenräuber eingesteckt zu werden.¹

Edellisen sitaatin haudanryöstäjä, Karl Ernst von Baer (1792–1876), päätyi Keski-Euroopan kiertomatallaan vuonna 1858 jäljittämään lyhytkalloisia kansoja Churin kaupungista Sveitsin Alpeilla. Häntä eivät kiinnostaneet kirkkojen aarteet tai hautakammioiden mahdolliset muistoesineet, vaan ennen kaikkea haudan lepoon las-kettujen vainajien aidot ja eheät pääkallot – 1800-luvun vertailevan anatomian tutkimuskohteet ja tiedemiesten kokoelmien arvokysilöt ympäri Euroopan.

Karl Ernst von Baer, Pietarissa asunut baltiansaksalainen luonnontieteilijä, oli vain yksi lukuisista 1800-luvulla toimineista kraniologeista eli kallotutkijoista. Koamalla kalloja eri kansojen parista ja luokittelemalla niitä eri tyyppeihin² hän uskoi voivansa määrittää ajan fyysisen antropologian tutkimusmetodein kansojen välisiä muinaisia sukulaisuussuhteita ja ymmärtää ihmisyyden moninaisuutta. Von Baer, pohjakoulutuksel-

taan tarttolainen lääkäri, muistetaan tieteen historiassa erityisesti embryologian³ eli alkiokehitysopin uranuurtajana. Monien 1800-luvun alkupuolen tiedemiesten tapaan hän edusti kuitenkin polyytaattista tieteenkulttuuria⁴, ja hänen voi katsoa jättäneen jälkensä embryologian ja kraniologian lisäksi ainakin maantieteen, etnografian, geologian ja kielitieteen tutkimukseen. Opiskeltuaan muutamia vuosia Berliinissä ja Wienissä von Baer työskenteli vuodet 1817–1834 Königsbergin yliopistossa eläintieteiden ja vertailevan anatomian professorina, kunnes hän vuonna 1834 muutti Pietariin hoitamaan hänelle sieltä myönnettyä virkaa.

Pietarissa von Baer kiinnostui enenevässä määrin fyysisestä antropologiasta ja sen myötä esimerkiksi kraniotieteistä ihmiskunnan menneisyyden tutkimisen välineinä.⁵ 1700-luvun kuluessa vakiintunut ihmisen alkuperää tutkiva luokitteleva luonnontiede, joka perustui systemaattiselle luonnon ja sen ilmiöiden tarkastelemiselle, oli herättänyt tiedemiesten keskuudessa kysymyksen ihmisen paikasta luonnossa ja toisaalta kansojen suhteista toisiinsa.⁶ Kraniometria, tieteellinen kallonmittaus, joka mahdollisti positivistisen tiedon keräämisen empiirisestä, luokiteltavasta aineistosta, sopi hyvin 1800-luvun tiedemiesten käyttöön. Koska se edellytti monipuolisen kokoelman rakentamista osana tutkimustyötä, se oli 1800-luvun tiedemiehille innostava ala. Arvostetut yliopistot kasvattivat omia antropologisia kokoelmiaan, ja pääkallojen kysyntä nousikin tasaisesti halki 1800-luvun.⁷

Pietarin keisarillisen tiedeakatemian antropologinen museo ja sen kraniologinen kokoelma oli laaja mutta laiminlyöty Karl Ernst von Baerin siirtyessä Königsbergin yliopistosta Pietarin akatemian palvelukseen. Hänen

syvenevä kiinnostuksensa antropologiaa kohtaan huomattiin, ja vuonna 1842 hänet nimitettiin museon kraniologisen kokoelman vastaavaksi hoitajaksi. Von Baerilla oli tuolloin jo kokoemusta museoalalta, sillä hän oli perustanut Königsbergin eläintieteellisen museon vuonna 1819, mutta kraniologia oli hänelle uusi aluevaltaus. Vaikka hänen tietämyksensä kallotutkimuksesta olivat vielä vähäiset, hän otti tehtävänsä kokoelman luokitelijana ja täydentäjänä vakavasti. Saadakseen työelleen asiantuntija-apua von Baer elvytti kirjeenvaihtoyhteyden yhden 1800-luvun nimekkäimmän kallonmittaajan ja kraniokokoelman haltijan, ruotsalaisen Anders Adolf Retziuksen (1796–1860), kanssa.

Anders Retzius, Lundissa koulunsa käynyt Tukholman Karoliinisen instituutin anatomian professori, lukeutuu 1800-luvun ansioituneimpien kraniologien joukkoon. Hän kehitti ensimmäisen matemaattisen kalloindeksin⁸, ja hänen teoriansa germaanisen rodun levinneisyydestä jäivät elämään pitkään hänen kuolemansa jälkeen. Retziuksen ja von Baerin tuttavuus alkoi Berliinin luonnontieteilijöiden kokouksessa vuonna 1828, jolloin miehet löysivät yhteisen intressipohjan zoologiassa ja itkyologiasta⁹. Ensimmäiset kirjeet vaihdettiin 1830-luvun kuluessa, mutta varsinaisesti kirjeenvaihto alkoi vasta vuonna 1844, samoihin aikoihin kun K. E. von Baer nimitettiin vastaamaan Pietarin antropologisesta kokoelmasta. Näin ollen miesten välistä kirjeenvaihtoa motivoivat yhteiset kraniologiset intressit ja eritoten von Baerin pyrkimys koota antropologista aineistoa tiedeakatemian kokoelmaan.

Karl Ernst von Baerin kirjeet Anders Retziukselle vuosilta 1844–1859 saattavat lukijansa - kallojen koamisen problematiikkaan. Von Baer oli toimissaan

Retziukseen verrattuna aloittelija, ja pyrkimyksessään täydentää Pietarin keisarillisen tiedeakatemian kallokokoelmia hänen kirjeistään on luettavissa monia kokoelman rakentamiseen liittyviä käytäntöjä ja ongelmia. Mistä haluttuja kalloja sai, kuka niitä välitti ja miten niitä vaihdettiin? Kallojen päätyminen kaivauksilta, hautakammioista ja kaukomailta eurooppalaisten tiedemiesten työpöydille ei aina ollut suoraviivainen prosessi, ja kiristyvä kilpailu samoista aineistosta pakotti tutkijat kekseliäisyyteen. Saadaksensa tietoa kallojen kokoamisen käytännöistä von Baer hyödynsi jo olemassa olevaa kontaktiaan Retziukseen nopeuttaakseen kokoelman rakentamista. Tiedemiehillä oli hyvä olla mahdollisimman laajat kontaktiverkostot ja tieto siitä, mistä tarvittava tieto, apu tai aineisto oli kulloinkin saatavissa, ja Retzius oli von Baerille arvokas yhteyshenkilö tämän pyrkimyksessä päästä sisään tieteellisen kallonmittauksen maailmaan.¹⁰ Von Baerin kirjeenvaihto Retziuksen kanssa tarjoaakin mielenkiintoisen kurkistusaukon aineiston ja tiedon verkostoihin sekä kraniologian käytäntöihin – siihen, kuinka ihmisen fyysiset jäänteet muutettiin luokitelluksi informaatioksi menneisyydestä.

Tarkastelen tässä artikkelissa aineiston keruun käytäntöjä ja erityisesti sitä, millaiset toimijat osallistuivat kallokokoelman rakentamiseen. Artikkelin jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä käsitelen kirjeissä esitettyjä tapoja hankkia kraniologiaa ”kentältä” eli esimerkiksi kaivauksilta, hautakammioista ja ulkomailta. Artikkelin toinen osa käsittelee kokoelmissa jo olevien kallojen vaihtoa tiedemiesten kesken. Tarkoituksena on tarkastella erityisesti kirjeenvaihdon kautta ilmeneviä käytäntöjä ja toimijoita keskittyen eritoten von Baerin kraniologisiin ponnisteluihin Pietarin tiedeakatemian hyväksi.

Kallojen tie kokoelmiin

Tieteenala, josta moderni tutkimus nimittää vakiintuneesti kraniometriaksi, oli Retziuksen ja von Baerin aikaan vielä hyvin uusi ilmiö. Kranimetrian eli kallonmittauksen voidaan nähdä olleen yksi tieteellistynyt muoto 1700-luvun kuluessa suositaan kasvattaneesta vertailevasta anatomiasta, mutta vahvimmin se oli sukua 1800-luvun suurelle muotitieteelle, frenologialle. Tämä ja monet muut anatomiaa ja psykologiaa yhdistelevät tieteet levisivät 1800-luvulla nopeasti ja herättivät kiinnostusta laajassa yleisössä. Frenologia, fysionomia ja muut samankaltaiset tieteet jotka etsivät ihmisen ulkomuodosta, kasvonpiirteistä ja pään muodoista yhteyksiä tämän persoonallisuuteen, olivat 1800-luvulla suosittuja, mutta jokseenkin populaareja tieteenaloja. Niillä oli sijansa akatemiassa, mutta niiden pariin löysi myös ammattitaidottomia tiedemiehiä, jotka analysoivat kalloja aidoin tieteellisin instrumentein mutta lähinnä yläluokan huvitukseksi.¹¹

Kraniometria sai edeltäjistään poiketen nopeasti vakaan tieteellisen statuksen, sillä sille onnistuttiin kehittelemään jo 1800-luvun alkupuolella selkeät, tilastolliset tutkimusmenetelmät.¹² Sen parissa työskennelleet tiedemiehet olivat myös pääsääntöisesti lääkäreitä, anatomia tuntijoita tai muutoin korkeasti koulutettuja, mikä yhdistettynä tilastollisiin tutkimusmenetelmiin valoi aikalaisiin uskoa kraniometriaan puolueettomana ja täsmällisenä ihmistutkimuksen välineenä.¹³ Se mahdollisti aivan uudenlaisen vertailun, sillä pääkallojen mittasuhteet oli oikeilla välineillä mahdollista laskea millilleen. Koska kraniometria ei ollut kiinnostunut silmien tai hiusten värin kaltaisista katoavista ulkoisista

tuntomerkeistä, sen avulla voitiin saada eksaktia tietoa myös hautalöydöksiä muinaisista pääkalloista.¹⁴

Haluttiinpa kallojen avulla sitten selvittää menneisyyden vaiheita tai rotujen hierarkiaa, tehdä psykologisia analyysejä tai vain viihdyttää, pääkallotutkimus kiinnosti ympäri Eurooppaa, ja kallojen ja muiden jäänteiden kysyntä kapusi ennätyslukemiin 1800-luvulla. Merkittävät yliopistot panostivat kokoelmiinsa, jotta tiedemiehet voisivat mahdollisimman laajan aineiston turvin tutkia kansakuntien juuria ja rodullisia suhteita. Kunnolliselle kallokokoelmalle olivat ansioksi sekä määrää että laatu, sillä kalloja oli hyvä olla mahdollisimman monipuolisesti ympäri maailmaa ja samaa kallotyyppiä oli oltava kyllin monta johtopäätösten tueksi. Kallojen oli mieluiten oltava aitoja ja ehjiä ja niiden alkuperän oli oltava jäljitettävissä.

Nämä kriteerit täyttäviä kokoelmia oli kuitenkin vain vähän jos ollenkaan, sillä Retziuksenkin sanoin suurin osa kallokokoelmista oli virheellisiä ja sotkuisia.¹⁵ Kokoelmien laatimiseen ei ollut ohjeita, ja sääntöjä ja malleja hahmoteltiin samalla kun kokoelmia kartutettiin.¹⁶ 1800-luvun alussa, kraniologian ottaessa vasta ensi askeliaan, aineistollisia vaatimuksia ei varsinaisesti vielä edes ollut. Esimerkiksi tieteellisen kraniologian uranuurtajan Friedrich Blumenbachin onnistui luoda arvostetun ”mongoliteorian” perusta aineistoaan vain neljä kalloa.¹⁷ Retziuksen lähes puoli vuosisataa myöhemmin laatima teoria ruotsalaisista puhtaimpana pitkäkalloisena germaanirotuna perustui sekini tiettävästi vain viiden kallon otantaan¹⁸

Karl Ernst von Baerin mielestä kolme kalloa ”tyyppiä” tai ”kansaa” kohti oli vähimmäisvaatimus luotettavan tiedon saamiseksi.¹⁹ Vaikka vaatimus ei ollut suuri,

oli tällaisenkin kokoelman aikaansaaminen työlästä. Kalloilla oli kysyntää ja kokoelmiin kelpaavien kallojen tarjonta oli niukkaa. Kallokokoelmien arvokkaimpia objekteja – aitoja, vanhoja ja ajan tyyppistandardeja vastaavia kalloja – oli hankala saada, koska kallojen alkuperä ei aina ollut selvillä. Sattumanvaraisesti hankittu, luokittelematon pääkallo ei kelvannut vertailuun, ja mikäli kallojen alkuperä jäi epäselväksi, suurikin kokoelma saattoi vaikuttaa sekavalta ja laiminlyödyttä.²⁰

Arkeologisissa kaivauksissa löydetty muinaishautojen kallot olivat kansojen menneisyyttä hahmottaneen vertailevan anatomian tutkimuskohteina erityisen arvokkaita, mutta ne olivat harvoin hyväkuntoisia. Vanhat alkuperäiskallot olivat tutkijoille arvokkaita siksi, että muinaisjäänteiden ajateltiin kertovat kansojen vaiheista puolueettomasti, eräänlaisina historian äänettöminä todistajina.²¹ Kirjeessään Retziukselle vuonna 1844 von Baer harmittelee Pietarin antropologisen museon huonokuntoisia pääkalloja, sillä aloittaessaan urakkansa kokoelmaan kuului vasta noin 150 pääkalloa. Näistä vajaa puolet oli peräisin Venäjän keisarikunnasta, ja venäläiskalloista vain kymmenkunta voitiin luokitella muinaisjäännöksiksi.²² Ne koostuivat von Baerin kuvausten mukaan lähinnä pahasti vaurioituneista kalloista, joita tuskin saataisiin koottua mittauksia varten.²³ Muinaiskallot saattoivat olla haljenneita, niistä oli kenties löytynyt vain osia tai ne olivat täynnä eläinten hampaanjälkiä.²⁴ Pietarin keisarillisen tiedeakatemian kokoelmiin ei siis kuulunut montaakaan arvokasta kalloa, joten K. E. von Baerin oli panostettava kokoelman täydentämiseen.

Von Baer etsi vuosien ajan kokoelmaansa aitoa, pitkää ja kapeaa ”im Natura”²⁵ ruotsalaiskalloa, jonka

katsottiin edustavan puhtainta germaanityyppiä. Koska germaanitutkimus oli kraniologian alalla ajankohtaisimpia ja puhuttavimpia teemoja Euroopassa, olivat germaanien pitkänomaiset dolikokefaalit²⁶ kallot suosittuja keräilykohteita tiedemiesten keskuudessa. Von Baerin halu omistaa ihanteita vastaava ruotsalaiskallo onkin hänen kirjeissään toistuva teema. Ensimmäinen maininta asiasta kirjeenvaihdossa on jo vuodelta 1844, ja aihe toistuu seuraavien vuosien aikana muutamaan otteeseen.²⁷ Vuonna 1858 von Baer päätyi lopulta suunnittelemaan omia kaivauksia ruotsalaisille pronssikauden haudoille.

Kann man vielleicht neue Gräber für mässige Zahlung ausgraben lassen? Viel Geld bringe ich nicht mit, allein an 200fr. würde ich darauf verwenden, um Gräber aus dieser Zeit ausgraben zu lassen, wenn man nämlich mit Zuversicht erwarten kann mehr oder weniger vollständige Schädel erhalten.²⁸

Kirjeenvaihto ei kerro, saiko von Baer Retziukselta apua kaivaustensa järjestämiseen. Von Baer näet matkasi pian kirjeen lähetettyään itse Ruotsiin, ja miehet keskustelivat todennäköisesti aiheesta lähemmin kasvo-tusten.²⁹ Valitettavasti kirjeistä ei myöskään saa selville kaivauttiko von Baer hautoja suunnitelmiansa mukaan tai saiko hän kaipaamansa dolikokefaalikallon kokoelmiinsa kenties jotain toista kautta. Joka tapauksessa kirjeistä kuitenkin käy ilmi, että omien kaivausten tilaaminen oli kallokokoelmaa hallinnoivalle ja sen laajentamista suunnittelevalle tiedemiehelle varteenotettava vaihtoehto. Vaikka monet arkeologisissa kaivauksissa tai muissa yhteyksissä löydetty kallot päätyivätkin antropologisiin kokoelmiin, saattoi kokoelmanhaltija omilla

kaivauksillaan nopeuttaa tarvittavan kallon löytymistä ja varmistaa löydön päättymisen juuri omiin kokoelmiinsa.

Toisin kuin monet muut aikansa kraniologit, Karl Ernst von Baer keräili myös omatoimisesti kalloja ”kentältä” ja osallistui kokoelman rakentamiseen muutoinkin kuin museon johtohahmona. Eurooppalaisen tiedemiehen oli 1800-luvulla hämmästyttävän helppo tutkia vieraita kansoja ja kulttuureja, laatia eksoottisia kokoelmia ja luoda teorioita ihmisen ja eläinkunnan kehityksestä poistumatta juurikaan työpöytänsä äärestä. Kiitos tutkimusmatkailijoiden, vieraat kansat ja kulttuurit tuotiin Eurooppaan laatikoissa ja aineistoa sai sitä tilaamalla.³⁰ Kaukaisista maista tuodut kallot olivat aktiivinen vaihdon kohde von Baerin ja Retziuksen kirjeenvaihdossa, ja miehet tarjosivat toisilleen kalloja esimerkiksi Kiinasta, Indonesiasta, Afrikasta ja Etelä-Amerikasta.³¹ Näitä kalloja ei kirjeissä kuitenkaan koskaan varsinaisesti pyydetä, vaan halutuimpia näyttäisivät olleen eurooppalaisia tyyppejä edustavat kallot.

Vaikka tutkimusmatkailijoiden kaukaa tuomat kallot herättivät tiedemiesten keskuudessa uteliaisuutta, niillä ei ollut monellekaan kraniologille samanlaista tutkimuksellista arvoa kuin eurooppalaisilla kalloilla. Esimerkiksi K. E. von Baerilla ei ollut erityisiä intressejä Euraasian ulkopuolisiin kansoihin, ja tämä näkyy selkeästi hänen kirjeissään Retziukselle. Pietarin keisarillisen tiedeakatemian antropologisen museon kallokokoelmaan kuului tavan mukaan kalloja Amerikasta, Itä-Aasiasta, Indonesian alueelta ja jopa Australiasta, mutta ne mainitaan kirjeissä vain lyhyesti eikä niihin liittyvää tietoa eritellä. Toisista maanosista tuodut kallot olivat toki olennainen osa kunnan kraniokokoelmaa, mutta ainakin von Baerille niillä tuntui olleen lähinnä kokoelmallinen arvo.

Ne eivät erityisemmin kiinnostaneet häntä aineistona, mutta täydensivät kokoelmaa sen itseisarvon vuoksi.

Tutkijat Fulford, Lee ja Kitson esittävät kallojen keräämisen saaneen 1800-luvulla niin suuret mittasuhteet, että kallojen toimittamisesta saattoi halutessaan tehdä tuottavaa liiketoimintaa.³² Von Baerin ja Retziuksen välisestä kirjeenvaihdostakin käy ilmi, että kallomarkkinoilla liikkui raha ja sitä hallitsi vapaan markkinatalouden hengessä kysynnän ja tarjonnan laki. Kallo oli haluttu ja arvokas niin kauan, kun se oli harvinainen. Kirjeistä käy esimerkiksi ilmi, että eteläamerikkalaisten kansojen kallot olivat 1846 vielä kiinnostavia, mutta noin kymmenen vuotta myöhemmin niitä oli tuotu Eurooppaan niin paljon, ettei niillä enää ollut kysyntää.³³

Vaikka tutkimusmatkailijoiden rooli eurooppalaisten kokoelmien rakentamisessa on kiistämätön, näkyy heidän panoksensa von Baerin kirjeissä lähinnä kokoelman esittelyn kautta. Koska von Baerin kallokokoelma kasvoi vuosi vuodelta ja uusia kaukaisten kansojen kalloja ilmestyi kokoelmaan, niitä oletettavasti hankittiin tutkimusmatkailijoilta. Nämä kallot eivät kuitenkaan kirvoita von Baerin ja Retziuksen välillä keskustelua eikä kallojen alkuperästä tai matkasta osaksi kokoelmaa puhuta kirjeissä. Von Baerilla on kuitenkin kerrottavana myös omakohtaisia kokemuksia ”tutkimusmatkailijana”, sillä toisin kuin monet muut tutkijat, hän osallistui kokoelmansa rakentamiseen myös itse.

Artikkelin alussa kuvailtu von Baerin matka Sveitsiin Alpeille Churin kaupunkiin ei ollut tutkimusmatka eikä oikeastaan edes aineistonkeruumatka sanan varsinaisessa merkityksessä. Tämä vuoden 1858 kiertomatka, joka suuntautui pääasiassa saksankielisen Euroopan merkittäviin yliopistoihin, sai erikoiset kään-

teensä vahingossa. Von Baer kävi nimittäin tutustumas-
sa Retziuksen suosittelemiin kraniokokoelmiin ja niiden
erikoisuuksiin, ja nähdessään Baselin yliopiston pahasti
laiminlyödyssä kokoelmassa poikkeuksellisen lyhyt- ja
leveärakenteisia sveitsiläiskalloja, hän halusi tietää
niistä lisää. Von Baer suuntasi matkansa kaakkoon, ja
löydettyään etsimänsä kallotyypin Churin kaupungista,
hän keräsi kallonäytteitä paikallisesta hautakammioista.
Hänen vierailunsa Churin kaupungissa jäi kuitenkin ly-
hyeksi, sillä ”ahdasmieliset hengelliset” asettuivat vas-
tustamaan hänen toimiaan ja von Baerin oli paettava
kaupungista.³⁴ Vaikka von Baerin omat sanavalinnat an-
tavat ymmärtää hänen tiedostaneen toimiansa laitto-
muuden, koko tapaus vaikutti lähinnä huvittavan häntä.

Nun möchte ich doch meine Rhätier, die ich zwar
nicht mit Lebensgefahr, sondern mit Gefahr Prügel zu
bekommen geraubt habe, etwas beschreiben...³⁵

Koska Churin tapaus on ainoa kirjeenvaihdossa kuvattu
haudanryöstötilanne, on hankala sanoa, miten yleistä
toiminta kraniologien keskuudessa oli. Jotain tapauksen
arkipäiväisyydestä on kuitenkin pääteltävissä Retziuk-
sen reaktiosta von Baerin kirjeeseen: vastauksessaan
Retzius osoittaa suurta mielenkiintoa von Baerin löy-
döstä kohtaan ja analysoi sen mittoja, muttei sanalla-
kaan kommentoi tämän käyttämiä keinoja hankkia kallo
kokoelmiinsa.³⁶ Koska paikalliset usein suhtautuivat va-
rauksellisesti siihen, että heidän haudan lepoon laske-
tut vainajansa siirrettäisiin osaksi tieteellisiä kokoelmia,
tiedemiehillä ei välttämättä usein ollut muuta vaihtoehtoa
kuin ottaa kallot kokoelmiinsa laittomasti.³⁷

Kirjeissä kuvataan toinenkin vaaratilanne, johon
Pietarin antropologisen museon kallokokelman vuoksi

jouduttiin. Nuori unkarilainen kielentutkija ja von Ba-
erin suojatti, Anatal Reguly, joutui nimittäin hankaluuk-
siin yrittäessään täyttää von Baerin pyynnön hankkia
vogulin³⁸ pääkallo tutkimusmatkoillaan.

...ein Reisender, Reguly, den ich gebeten hatte einen
Wogulen-Schädel mir zu verschaffen, darüber nicht
nur die Gunst der Wogulen verscherzte, sondern
beinahe das Leben verloren hätte, da er mit gezognen
Messer in einem Dorf angegriffen wurde...³⁹

Tämän tarinan von Baer kertoi Retziukselle havain-
nollistaakseen niitä vaikeuksia, joita kraniologisen ko-
koelman laatija Venäjällä kohtasi. Hengellisyys, joka
näyttäytyi kansan keskuudessa syvinä ennakkoluuloina
kallotutkimusta kohtaan ja levittäytyi myös venäläisten
tiedemiesten keskuuteen, oli von Baerin mukaan ”suu-
rempaa kuin voisi kuvitellakaan”. Pietarin tiedeakatemi-
an kirurgisen osaston malliluuranko oli täytynyt tilata
Tartosta asti ja pääkallojen hankkiminen akatemiaan
vaikutti toisinaan ylivoimaiselta tehtävältä.⁴⁰ Venäjän
uskonnollisuus oli von Baerin kuvausten mukaan selväs-
ti tieteen edistyksen tiellä, ja maaseutuväestön vahvat
uskonnolliset traditiot ja pyhät sakramentit, joihin lu-
keutui esimerkiksi kristillinen hautaus, vaikeuttivat kra-
niologisen kokoelman rakentamista.⁴¹

Vaikka Venäjän keisarikunnan alueen pääkalloja oli
hankala saada, olivat ne eurooppalaisessa mittakaavas-
sa kuitenkin Pietarin antropologisen museon erikoisuus,
ja von Baer kykeni kyllä, alun hankaluuksista huolimatta,
toimittamaan läntiselle kollegalleen tämän tarvitsemia
kalloja Itä-Euroopan kansojen keskuudesta.⁴² Von Baer
oli erityisen kiinnostunut Pohjois-Venäjän vähemmistö-
kansoista, joiden parissa tehtävää etnografista ja kieli-
tieteellistä tutkimusta hän edisti parhaansa mukaan.

Suhtautumisessaan Venäjän etnisiin ryhmiin von Baer edusti malthusialaista⁴³ ajattelua, ja hän tahtoi koota ”katoavista kansoista ja kulttuureista” kaiken saatavissa olevan tiedon ennen kuin ne joko tukahtuisivat venäläistämisen paineessa tai kokisivat luonnollisen kuihtumisen epäsuotuisten elinolosuhteiden vuoksi.⁴⁴ Näihin intresseihin pohjautui myös von Baerin into tukea kielitieteilijöiden ja etnografien työtä vähemmistökansojen parissa, ja hän odotti näiltä matkoillaan paneutumista monipuolisen aineiston kokoamiseen. Tuodakseen maantieteelliselle tutkimukselle lisää näkyvyyttä ja arvostusta keisarillisessa tiedeakatemiassa von Baer oli mukana perustamassa Venäjän keisarillista maantieteellistä seuraa.⁴⁵ Sen oli eurooppalaisten esikuviansa tavoin tarkoitus muun muassa edistää maantieteellistä tutkimusta ja etnografis- antropologisen tutkimusaineiston kokoamista sekä tukea tutkimusmatkailijoiden pyrintöjä.⁴⁶ Toimiessaan aktiivisesti kielitieteilijöiden ja muiden tutkimusmatkailijoiden tukena akatemiassa von Baer sai heistä samalla yhden merkittävimmistä antropologisen aineiston lähteistään.⁴⁷

Täydentäessään Pietarin keisarillisen tiedeakatemian kraniologista kokoelmaa Karl Ernst von Baer siis hyödynsi jo olemassa olevia suhteitaan ja luotsasi eri alojen tiedemiehiä avustamaan antropologisen aineiston kokoamisessa. Tiedemiesten oli siis niin halutesaan mahdollista ulkoistaa kokoelman rakennus muille tahoille ja keskittyä itse luokittelijan ja tutkijan tehtäviin. Joka tapauksessa kallojen kysynnän kasvaessa kraniologien oli oltava yhä kekseliäämpiä menetelmissään koota tarvitsemaansa tutkimusaineistoa, ja kollegiaalisen yhteistyön merkitys korostui erityisesti aineiston vaihdossa, jota tarkastellaan seuraavaksi.

Vaihtokauppaa ja kipsikalloja

Kallot päätyivät hautakammioista, arkeologisilta kaivauksilta ja ”maailman ääristä” tiedemiesten työpöydille ja luokiteltavaksi monia eri teitä pitkin, mutta niiden matka ei välttämättä päättynyt heti ensimmäiseen koelmaan. Kun kallo luokiteltiin osaksi kokoelmaa ja sille annettiin tieteellisen objektin status, siitä tuli samalla vaihtokaupan väline. Kuten edellä on käynyt ilmi, hyväkuntoisia ja tutkimuksellisesti arvokkaita kalloja oli usein vaikea saada, ja hyvän kallokokoelman rakentaminen vaati sekä omaa aktiivisuutta että hyviä suhteita välittäjiin. Sen sijaan, että jokainen kokoelmanrakentaja olisi käynyt läpi kaikki samat vaiheet, heidän kannatti avata kokoelmansa toisilleen ja ryhtyä vaihtokauppaan. Se oli myös von Baerin ja Retziuksen välisen yhteydenpidon keskeinen motiivi.

Hochgeehrter Herr Professor!

Sie beschäftigen sich schon seit einer Reihe von Jahren mit wissenschaftlicher Chraniscopie und haben eine Sammlung von interessanter Schädel zusammengebracht. Ich habe seit kurzem auch mich bemüht unsere noch sehr unvollständige craniologische Sammlung zu vervollständigen. Erlauben Sie mir daher einen Vorschlag zu gegenseitigem Austausch.⁴⁸

Aloittaessaan työnsä Pietarin keisarillisen tiedeakatemian antropologisen museon ylläpitäjänä von Baerilla oli edessään mittava urakka. Hän kuitenkin tunsu alan sisäpiiriä, mikä mahdollisti oikotien monipuolisempaan koelmaan. Luomalla oikeanlaisia kontakteja von Baerin ei tarvinnut henkilökohtaisesti tuntea jokaista tutkimusmatkailijaa tai kiertää kaivauttamassa hautoja vieraiden kansojen parissa. Vaihtosuhde Retziuksen kans-

sa yhdisti von Baerin osaksi ansioituneen kraniologin verkostoja ja toi teoriassa koko Karoliinisen instituutin kokoelman hänen ulottuvilleen. Retziuksen kokoelman läntinen painotus, sen lukuisat skandinaaviset kallot ja yhteydet muun muassa Englantiin rikastuttivat von Baerin kokoelmaa.⁴⁹ Retziuksella oli myös hyvät yhteydet eteläamerikkalaisten kallojen välittäjiin, sillä hänen kokoelmaansa saapui erityisesti 1840-luvun lopulla paljon kalloja Brasiliasta ja Perusta.⁵⁰ Retzius puolestaan pääsi Pietarin kraniologisen kokoelman avulla käsiksi muun muassa vaikeasti saataviin slaavilaisiin ja nykyisen Indonesian alueelta peräisin oleviin kalloihin. Molemmat osapuolet saattoivat siis vaihtokaupan avulla monipuolistaa kokoelmiaan jakamalla sellaisia aineistoja, joita omassa kokoelmassa oli riittävästi.⁵¹

Aloittaessaan Pietarin tiedeakatemian antropologisen museon täydentämisen von Baer piti sitä pahasti laiminlyötynä eikä hän kirjesuhteen alussa uskonut voivansa tarjota Retziukselle kokoelmastaan mitään mielenkiintoista.⁵² Von Baerin yhteistyöehdotusta seurasi kuitenkin vuosia kestänyt aktiivinen vaihtokauppa. Epäillessään oman kokoelmansa riittävyttä von Baer tarjosi Retziukselle tämän kokoelman kalloista myös rahaa, mutta kirjeet kertovat vain kallojen vaihdosta kalloihin.⁵³ Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö rahakin olisi mahdollisesti saatettu käyttää harvinaisimpien aineistojen hankkimiseksi, mutta kirjeet eivät kerro sellaisesta toiminnasta.

Käytännössä von Baerin ja Retziuksen suorittama vaihtokauppa oli varsin järjestelmällistä ja tavoitteellista: he luetteloiivat huolellisesti kokoelmiensa kallot, pitivät toisensa ajan tasalla uusista mielenkiintoisista objekteista ja jopa suosittelivat kalloja toistensa kokoelmiin.

Vor allen Dingen aber möchte ich bitten, dass Sie sich die Mühe geben ein Verzeichnis aller ihrer Schädel copieren zu lassen, damit man bestimmte Wünsche über die Schädel, von denen man Abgüsse wünscht, aussprechen kann.⁵⁴

Vaihdettuaan kirjeitse eräänlaisen inventaariolistan kokoelmiensa kalloista von Baer ja Retzius tunsivat toistensa kokoelmat ja pystyivät auttamaan toisiaan kokoelmien täydentämisessä. Käytännössä vaihtokauppa koski aitoja ”im Natura”-kalloja sekä ehjistä kalloista tehtyjä kipsivaloksia. Aidot pääkallot olivat arvokkaampia, mutta niitä pystyi tarjoamaan vaihtokaupassa vain, mikäli niitä oli omassa kokoelmassa riittävästi. Kirjeitse hoidettu vaihtokauppa koskikin pääasiassa kalloista tehtyjä kipsijäljennöksiä. Ne olivat hyvä tapa täydentää omaa kokoelmaa, sillä ne antoivat mahdollisuuden tutustua tietyn kallotyypin ominaispiirteisiin ilman aidon kallon hankkimiseen liittyvää vaivaa.

Kipsivalajien ammattikunnalla oli merkittävä osuutensa kallokokoelmien rakentumisessa. Kraniologit teetivät arvokkaista kalloistaan kipsijäljennöksiä tehtävään erikoistuneilla kipsinvalajilla, joita oli suurissa yliopistokaupungeissa useita. Luotettavan ja ammattitaitoisen valajan löytäminen oli toimivan kraniovaihdon kannalta tärkeää, ja von Baer kertookin kirjeissään Pietarissa kohtaamistaan haasteista. Sopivan kipsinvalajan löytäminen tuotti hankaluuksia, sillä venäläisten kipsinvalajien ammattitaidossa ei von Baerin mukaan ollut kehumista. Yksi teki jäljennökset nopeasti ja hutiloiden ja toinen valoi tarkkoja malleja tuskastuttavan hitaasti. Kipsinvalajien palvelut olivat lisäksi Venäjällä kolminkertaisissa hinnoissa Ruotsiin nähden.⁵⁵ Retziukselle kipsinvalajan valinta oli yksinkertaisempi prosessi, sillä hän saattoi käyttää Tukholman ”hovikipsinvalajaksi” nimittämänsä

henkilöä, joka oli paitsi halpa, myös taitava. Retziuksen mukaan hänen ainoa heikkoutensa oli organisoimattomuus ja siivottomuus, mistä seurasi tilausten viivästyksiä. Kipsinvalaja paja oli myös kaukana Karoliinisesta instituutista, joten Retziuksen oli hankala asioida hänen kanssaan työpäivän aikana.⁵⁶

Kipsivalokset eivät olleet aitoihin kalloihin verrattuna kokoelmallisesti arvokkaita, mutta tutkimusaineistona ne ajoivat varsin hyvin aidon kallon asian ja mahdollistivat sellaisten yksityiskohtien huomaamisen, mitä pelkistä sanallisista kuvauksista ja piirroksista ei voinut nähdä. Aitojen ja kipsikallojen sijaan von Baer ja Retzius vaihtoivat nimittäin kirjeitse myös pelkkiä kallotyypin kuvauksia, indeksimittoja sekä profiililuonnoksia. Tarvitessaan toisen kallotyypin tiedot voidakseen verrata niitä esimerkiksi uuteen löydökseen, koko kallo ei aina ollut välttämätön, vaan tarkka kuvaus saattoi riittää. Tällainen kirjallinen kuvaus oli myös ehdottomasti nopein tapa päästä käsiksi haluttuun informaatioon, sillä postitse lähetettyjen kallojen toimittaminen kesti pitkään, erityisesti, jos lähetystä edelsi vielä kipsijäljennöksen teettäminen. Selkein esimerkki tällaisesta aineistoluo- toisen tiedon jakamisesta von Baerin ja Retziuksen kirjeenvaihdossa on vuodelta 1859, jolloin von Baer halusi testata hypoteesiaan sveitsiläisestä hautakammioista ottamansa kallon mahdollisesta samankaltaisuudesta baskikallojen kanssa.

Dabei ist mir eingefallen, ob die Basken nicht ähnlich sind. Ich habe nie einen Baskenkopf gesehen. Sie besitzen aber einen in ihrer Sammlung. Meine Bitte geht nun dahin, dass Sie sehr dringend ersuche einige Hauptmasse nach ihrem Baskenkopf zu nehmen, nämlich Länge, grösste Breite und höhe [-]. Können Sie ohne Zeitverlust einen Profilurmriss hinzufügen desto besser.⁵⁷

Vaikka sanalliset kuvaukset ja profiililuonnokset olivat nopein tapa jakaa kraniologista tietoa, toimi myös kallojen ja kipsivalosten vaihtaminen varsin mutkattomasti. Postin kulku Tukholman ja Pietarin välillä oli säännöllistä ja jokseenkin luotettavaa ja se nopeutui ja tehostui koko 1800-luvun ajan. 1830-luvulta alkaen höyrylaivat aloittivat toimintansa purjelaivojen rinnalla, ja Retzius riemuitsikin Pietarin ja Tukholman välillä liikennöintinsä aloittaneen höyrylaivan nopeutta.⁵⁸ Höyrylaivat nopeuttivat tiedonkulkua, sillä ne saattoivat parhaimmillaan lähes puolittaa purjelaivojen matkoihin tarvitsemat ajat.⁵⁹ Suurtenkin pakettien toimitus Pietarin ja Tukholman välillä oli siis yllättävän helppoa, tosin yhä vuodenaajoista riippuvaista. Kirjeistä käy ilmi, etteivät miehet lähettäneet toisilleen paketteja talvisaikaan.⁶⁰ Laivareitit Itämerellä olivat talvisin lähes poikkeuksetta jään vuoksi poikki, yleensä loka–marraskuusta maaliskuuhun. Näin ollen vuodenaajat säätelivät tiedemiesten työrytmiä, ja kesäkuusi oli hyvä käyttää aktiiviseen kokoelman kartuttamiseen talven säästyessä tarkempaan aineistoon tutustumiseen.⁶¹ Suuret kallonlähetykset toimitettiin siis sulan aikana, mutta vaihtoehtoiset postinkulun reitit pitivät kirjeenvaihdon käynnissä vuoden ympäri.⁶²

Postin rinnalla vaihtokauppaa voitiin tehdä myös tapaamisten yhteydessä. Menneisyyden käsin koskettavuus kiehtoi eri tieteenalojen vaikuttajia ja samoja löytöjä tutkittiin lukuisista eri näkökulmista. Hautojen luulöydöistä myös kiisteltiin loputtomasti.⁶³ Koska erilaisia kallotyyppisiä ei käytännössä riittänyt kaikkien niitä haluavien kokoelmiin, pitivät tiedemiehet kokoelmansa avoimena kollegoilleen, jotka saattoivat tulla tutustumaan niihin, tehdä muistiinpanoja ja valottaa kiinnostavia kipsijäljennöksiä paikan päällä. Von Baerin ja

Retziuksen välisestä kirjeenvaihdosta käy ilmi, että von Baer teki vähintään kaksi matkaa Tukholmaan vuosien 1844–1859 välillä tutustuakseen tarkemmin Karoliinisen instituutin kraniokokoelmaan, ja näiden matkojen aikana hän teetätti oman kokoelmansa kannalta mielenkiintoisista kappaleista kopioita tai tutki niiden indeksimitat ja erityispiirteet.⁶⁴ Retzius ei tietävästi koskaan tehnyt vastavierailua Pietariin, mutta kirjeet kertovat hänen matkanneen muutoin Euroopassa, ja hän tunsikin hyvin monien ulkomaisten yliopistojen kokoelmat.⁶⁵

Karl Ernst von Baerin ja Anders Retziuksen välinen kirjeenvaihto kertoo monista kallokokoelman rakentamiseen liittyvistä käytännöistä. Kokoelmat, joihin panostettiin sekä tutkimuksen aineistona että itseisarvoisena osana akatemioiden antropologisia museoita, vaativat kartuttajaltaan kekseliäisyyttä ja hyviä kontakteja. Tuntemalla oikeat ihmiset aloittelevallakin kraniologilla oli mahdollisuus ajantasaistaa kokoelmansa suhteellisen helposti, sillä liittymällä osaksi laajempaa vaihdon verkostoa hän saattoi nopeuttaa kokoelman rakentamista sen eri vaiheissa. Vaikka erityisesti von Baer hyötyi vaihtosuhteestaan Retziukseen, miesten välinen yhteistyö oli vastavuoroista ja heidän onnistui maantieteellisen sijaintinsakin puolesta tukea toistensa pyrintöjä mahdollisimman kattavan kokoelman rakentamisessa. Pietarin keisarillisen tiedeakatemian antropologisen museon kraniokokoelman luokittelu ja täydentäminen annettiin vuonna 1842 von Baerin tehtäväksi, mutta kallojen tie kokoelmaan vaati huomattavasti useamman toimijan panosta. Tutkimusmatkailijat, kipsinvalajat ja koko muu eurooppalaisten kraniologien verkosto olivat osallisia tiedeakatemian kokoelman kehittämisessä, ja samalla von Baer saattoi osaltaan avata hallinnoimansa

kokoelman muiden käyttöön. Näin laajenevien verkostojen sisäiset resurssit tulivat mahdollisimman monen ulottuville, sillä jakamalla kokoelmansa avoimesti verkoston jäsenille jokainen paransi mahdollisuuksiaan saada mahdollisimman monipuolinen aineisto omaan käyttöönsä.

Viitteet

1 ”Churin kylästä löysin erilaisia päitä, myös todella pitkiä. Menin siis laaksoihin, joissa puhutaan romaanisia kieliä, sillä sieltä lyhytkalloiset vaikuttaisivat olevan alkujaan kotoisin. Varastin muutaman kallon hautakammioista, kunnes eräs ahdasmielinen hengellinen asettui vastustamaan toimiani ja jouduin lopulta pakenemaan Churista, jotta minua ei vangitaisi kirkonryöstäjänä.” Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 7/19.2.1859, *Briefwechsel* 1963. Käytettävän lähdejulkaisun nimestä (*Ein Briefwechsel zwischen Anders Adolf Retzius und Karl Ernst von Baer*) käytetään tässä artikkelissa lyhennystä *Briefwechsel*. Käännökset kirjoittajan.

2 Von Baer vältti käyttämästä sanaa ”rotu” omissa tutkimuksissaan ja jakoi kansat mieluummin ”tyyppeihin” (der Typus). Tämä oli 1800-luvun alkupuolen tiedemiehille tyyppillistä, mutta vuosisadan toisella puoliskolla ”rotu”-termiä alettiin käyttää yleisesti. Ks. esim. Vihavainen 1985, 278; Kemiläinen 1994, 63; Tammiksaar 2009, 142.

3 Embryologia eli alkiokehitysoppi on alkion rakennetta ja kehitystä tutkiva tieteenala. Von Baer tunnetaan munasolun löytäjänä ja sen myötä vuonna 1828 julkaisemastaan teoksesta *Über die Entwicklungsgeschichte der Thiere*, jossa hän tarjoaa kokonaisvaltaisen esityksen alkion kehityksestä. Ks. esim. Tétry 1965, 460–462.

4 Polymaattisessa tiedekulttuurissa ihailtiin polymatiaa eli yleisneroutta.

5 Tammiksaar 2009, 139.

6 Kemiläinen 1994, 39.

7 Fulford & Lee & Kitson 2004, 131.

8 Kallaindeksi, jonka A. A. Retzius julkisti vuonna 1842 luonnontutkijoiden kokouksessa Tukholmassa, laskettiin suhteuttamalla pääkallon suurin leveys sen suurimpaan pituuteen. Tällä vertaussuhteella uskottiin pystyttävän erottamaan ns. pitkäkalloiset ja lyhytkalloiset ihmistyyppit. Ks. esim. Hagerman 2006, 169.

9 Kaloja tutkiva biologian alatiede.

10 Kallioinen 2003, 84.

11 Wyhe 2007, 60–64.

12 Isaksson 2005, 69.

13 Isaksson 2001, 69; Isaksson & Jokisalo 2005, 142.

14 Hagerman 2006, 172.

15 Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 26.5.1858, *Briefwechsel* 1963.

16 Vasta vuoden 1860 Göttingen konferenssi standardisoi kraniometrian käytäntöjä Euroopassa, vaikkakin vasta Pohjoismaiden ja saksalaisen kielialueen sisällä. Ks. esim. Isaksson 2001, 70.

17 Blumenbachin teoria perustui kahteen saamelaiskalloon, yhteen suomalaiskalloon ja yhteen mongolikalloon. Näitä vertailemalla hän päätyi teoriaan suomalaisten, saamelaisten ja mongolien sukulaisuudesta. Ks. esim. Kilpeläinen 1985, 165.

18 Hagerman 2006, 173–174.

19 Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

20 Von Baerin kirje Retziukselle Königsbergissä 24.11.1858, *Briefwechsel* 1963.

21 Isaksson 2001, 84.

22 Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

23 Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

24 Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 10/25.5.1858, *Briefwechsel* 1963.

25 Termi, jota von Baer käyttää puhuessaan aidoista ihmisen pääkalloista kontrastina kipsivalloksille. Ks. esim. von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 14/26.7.1845, *Briefwechsel* 1963.

26 Doliokafaali eli pitkänmuotoinen kallo.

27 Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

28 ”Voiko kenties kaivauttaa uusia hautoja kohtuullisella kovauksella? En tuo mukanani paljoa rahaa, vain 200 fr. olisin valmis käyttämään siihen, että kaivauttaisn hautoja siltä ajalta, jos nimittäin voisin luottaa siihen, että saisin enemmän tai vähemmän kokonaisia pääkalloja.” Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 2/14.8.[1858], *Briefwechsel* 1963.

29 Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 4.9.1858, *Briefwechsel* 1963.

30 Fulford & Lee & Kitson 2004, 138.

31 Ks. esim. von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 14/26.7.1845, Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 31.8.1848, *Briefwechsel* 1963.

32 Fulford & Lee & Kitson 2004, 131.

33 Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 4.3.1846, von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 19.4.1858, *Briefwechsel* 1963.

34 Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 7/19.2.1859, *Briefwechsel* 1963.

35 ”Nyt haluan kuitenkin hiukan kuvailla kalloa, jota varastaessa jouduin, en nyt varsinaisesti hengenvaaraan, mutta vaaraan tulla pahoinpidellyksi ...” Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 7/19.2.1859, *Briefwechsel* 1963.

36 Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 7.3.1859, *Briefwechsel* 1963.

37 Korhonen 1989, 221.

38 Nykyiset mansit.

39 ”...eräs (tutkimus) matkailija, Reguly jota olin pyytänyt hankimaan minulle Vogulin kallon, ei siitä hyvästä vain menettänyt vogulien suosiota, vaan lähestulkoon henkensä, kun hänen kimppuunsa hyökkättiin puukko kourassa eräässä kylässä...” Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

40 Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

41 Treatgold 1968, 102.

42 Esim. von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 14/26.7.1845, Retziuksen kirje von Baerille 31.8.1848, *Briefwechsel* 1963.

43 Taloustieteilijä Thomas Malthusin teoria ennusti Euroopan väestönkasvun moninkertaistuvan geometrisen mallin mukaisesti ruoantuotannon kasvaessa vain lineaarisesti, mikä johtaisi vääjäämättömään ravinnon määrän vähentymiseen henkeä kohti. Tämä kehitys johtaisi Malthusin mukaan ennemmin tai myöhemmin kestävämmään ravinnon puutteeseen Euroopassa, minkä vuoksi monet maat olivatkin jo vallanneet itselleen maata tropiikista kattaakseen tulevan elintarvikepuulan. Ks. esim. Tammiksaar 2009, 141.

44 Tammiksaar 2009, 141.

45 императорское русское географическое общество, perustettiin 1845.

46 Berelowitch 1990, 266.

47 Ks. esim. von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963. Ks. myös Sangl 2009, 43.

48 ”Korkea-arvoinen herra Professori! Te olette toimineet jo useamman vuoden ajan tieteellisen kranioskopian parissa ja olette saaneet kokoon mielenkiintoisen kokoelman kalloja. Olen viime aikoina yrittänyt täydentää vielä hyvin puutteellista kranilogista kokoelmaamme. Sallikaa minun siis täten ehdot-

taa vastavuoroista vaihtoa.” Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

49 Ks. esim. Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 4.3.1846, *Briefwechsel* 1963.

50 Ks. esim. Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 4.3.1846 ja Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 31.8.1848, *Briefwechsel* 1963.

51 Ks. esim. von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 19.4.1858, Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 11.5.1858, *Briefwechsel* 1963.

52 Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

53 Ks. esim. Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 26.5.1858, von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 2/14.8.[1858], *Briefwechsel* 1963.

54 ”Ennen kaikkea pyydän kuitenkin, että näkisitte sen vaivan, että antaisitte kopioida luettelon kaikista kalloistanne, jotta voi esittää tarkkoja toiveita niistä kalloista, joista toivoo kipsivaloksen.” Von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, *Briefwechsel* 1963.

55 Ks. esim. von Baerin kirje Retziukselle [s.l.] 10.9.1844, von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 14/26.7.1845, *Briefwechsel* 1963.

56 Ks. esim. Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 26.5.1858, Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 7.3.1859, *Briefwechsel* 1963.

57 ”Silloin minulle tuli mieleen, etteivätkö baskit kenties olisi samanlaisia. Minä en ole koskaan nähnyt baskipäätä. Te kuitenkin omistatte sellaisen kokoelmassanne. Toiveeni olisi siis, että pian ottaisitte tärkeimmät mitat Baskikallostanne, nimittäin pituuden, suurimman leveyden ja korkeuden [--]. Mikäli pystytte ilman ajanhukkaa lisäämään mukaan profiililuonnoksen, niin sitä parempi.” Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 7/19.2.1859, *Briefwechsel* 1963.

58 Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 22.7.1839, *Briefwechsel* 1963.

59 Kallioinen 2002, 50–51.

60 Ks. esim. von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 7/19.2.1859, *Briefwechsel* 1963.

61 Von Baerin kirje Retziukselle Pietarissa 14/26.7.1845, *Briefwechsel* 1963.

62 Kallioinen 2002, 52.

63 Isaksson 2001, 84.

64 Ks. esim. Retziuksen kirje von Baerille Tukholmassa 2/14.8.[1858], *Briefwechsel* 1963.

65 Ks. esim. Retziuksen kirje von Baerille 31.8.1848, *Briefwechsel* 1963.

Lähdeluettelo

Alkuperäisaineisto

Retzius, Anders Adolf; Von Baer, Karl Ernst: *Ein Briefwechsel zwischen Anders Adolf Retzius und Karl Ernst von Baer*. Mit Einleitung und Anmerkungen herausgeben von Benno Ottow. Kungliga Svenska Vetenskapsakademiens Historia III. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1963. [*Briefwechsel* 1963]

Tutkimuskirjallisuus

Blumberga, Renate: A. J. Sjögren's expedition to the Livs, 1846–1852. *Defining Self, Essays on emergent identities in Russia Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Ed. Michael Branch. Finnish literature society, Helsinki 2009, 519–533.

Crane, Susan A.: *Collecting. Historical Consciousness in Early Nineteenth-Century Germany*. Cornwall University Press, Cornwall 2000.

Cross, Anthony: 'Them: Russians on foreigners. *National Identity in Russian Culture*. Eds. Simon Franklin, Emma Widdis. Cambridge University Press, Cambridge 2004, 74–92.

Fulford, Tim & Lee, Debbie & Kitson, Peter J.: *Literature, Science and the Exploration in the Romantic Era, Bodies of Knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Hagerman, Maja: *Det Rena Landet, om konsten att uppfinna sina förfäder*. Prisma, WS Bookwell, Borgå 2006.

Isaksson, Pekka & Jokisalo Jouko: *Kallonmittaajia ja skinejä*. LIKE- kustannus, Helsinki 2005.

Isaksson, Pekka: *Kumma kuvajainen*. Kustannus Puntsi, Jyväskylä 2001

Kemiläinen, Aira: *Suomalaiset, outo pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Suomen historiallinen Seura, Historiallisia tutkimuksia 177. Helsinki 1994.

Kilpeläinen, Jouko: Rotuteoriat läntisistä suomalais-ugrilaisista kansoista Keski-Euroopan antropologiassa 1800-luvulla ja suomalaisten reaktiot niihin. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Toim. Aira Kemiläinen. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1985, 163–194.

Knight, Nathaniel: Seeking the Self in the Other. Ethnographic Studies of non-Russians in the Russian Geographical Society, 1845–1860. *Defining Self. Essays on emergent identities in Russia, Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Ed. Michael Branch. The Finnish Literature Society, Vantaa 2009, 117–138.

Korhonen, Mikko: Uralilaisten kansojen ja kielten tutkijoita. *Matka-arkku, Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. Toim. Markku Löytönen. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1989, 216–271.

Liedman, Sven-Eric: *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Bonnier, [Stockholm] 1998.

Kallioinen, Mika: *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2003.

Stagl, Justin: Exploration of Russia from Herberstein to Sjögren - the international context, 1549–1850. *Defining Self. Essays on emergent identities in Russia, Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Ed. Michael Branch. The Finnish Literature Society, Helsinki 2009, 139–151.

Tammiksaar, Erki: The contribution of Karl Ernst von Baer to the study of ethnic minorities in the Russian Empire, 1819–1878. *Defining Self. Essays on emergent identities in Russia, Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Ed. Michael Branch. The Finnish Literature Society, Helsinki 2009, 139–151.

Taton, René: The Spirit of the Nineteenth Century. *Science in the Nineteenth Century*. Ed. René Taton. Thames and Hudson, London 1965, 1–3.

Treadgold, Donald W.: The Peasant and Religion. *The Peasant in Nineteenth-Century Russia*. Ed. Wayne S. Vucinich. Stanford University Press, Stanford 1968, 72–107.

Vihavainen, Timo: Venäläisiä ja neuvostoliittolaisia käsityksiä suomalaisista ja heidän rotuominaisuuksistaan. *Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset*. Toim. Aira Kemiläinen. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1985, 269–294.

Wyhe, John van: The Diffusion of Phrenology through Public Lecturing. *Science in the Marketplace. Nineteenth-Century Sites and Experiences*. Eds. Aileen Fyfe, Bernard Lightman. The University of Chicago Press, London 2007, 60–96.

PYRKIMYS TOTUUDENMUKAISEEN MATKAKIRJOITTAMISEEN

Sotilaspastori Sven Agrellin havainnot
Konstantinopolissa vuosina 1709–1713

Virpi Luoma

Konstantinopoli oli 1700-luvun alussa Välimeren alueen suurin kaupunki ja osmanien valtakunnan keskus. Kaupunkilaisten elämä Bosporinsalmen molemmin puolin oli vilkasta ja kansainvälistä. Kukoistava kaupankäynti, kansainvälinen politiikka ja hyvä maantieteellinen sijainti toivat kaupunkiin matkailijoita kaikista ilman suunnista. Galatan ja Peran kaupunginosat Kultaisen sarven lahden itäpuolella olivat kristittyjen, lähinnä suurlähettiläiden, kauppiaiden ja heidän seurueittensa asuttamia. Sieltä käsin moni länsimaalainen kirjoitti havainnot Konstantinopolista ja ympärillä nähdystä turkkilaisesta kulttuurista.¹

Yksi matkakirjoittajista oli nuori sotilaspastori Sven Agrell (1685–1713), joka päätyi Ruotsin kuninkaan Kaarle XII:n sotajoukkojen mukana asumaan Konstantinopolissa vuodet 1709–1713 Suuren Pohjan sodan aikana. Nuori sotilaspastori oli itsekin hämmäntynyt siitä, miten elämä oli kuljettanut hänet Konstantinopoliin. Hän kirjoitti päiväkirjaansa muutaman viikon oleskelun jälkeen uudenvuodenaattona 1709:

Alt så slutade iag dhetta året uti Constantinopel, dhet iag wäll intet tänckt wijd dhess begynnelse, men dhen högsta guden ware ewinnerligen ährrat som så

underligen hulpet mig dhetta året, gienom otalige fahrligheeter!²

Hämmennys oli ymmärrettävää, sillä Konstantinopoliin päätyminen ei ollut kuulunut osaksi sotasuunnitelmia. Kun ruotsalaiset hävisivät Pultavan taistelun, he joutuivat perääntymään sekasortoisesti Dnepr-joen yli venäläisten sotilaiden takaa-ajamina. Turvapaikan ja liittolaisten toivossa kuningas Kaarle XII päätti kääntyä kohti osmanien valtakuntaa, jossa sulttaani Ahmed III toivottikin ruotsalaiset tervetulleiksi. Koska turkkilaisen taivuttelu sotaan olisi vaatinut aikaa ja panostusta, päätettiin Konstantinopoliin perustaa ruotsalainen suurlähetystö ajamaan kuninkaan asiaa Kaarlen itsensä jäädessä asumaan perustamaansa Karlopolikseen.³ Sotilaspastori Sven Agrellin tehtäväksi tuli toimia Konstantinopolin lähetystön toisena saarnaajana.⁴

Agrellin havainnot ja kokemukset osmanien valtakunnassa ovat säilyneet nykypäiviin saakka päiväkirjana.⁵ Konstantinopolissa Agrell kirjoitti paljon havainnot kaupungista ja sen asukkaista ajankohtaisen kansainvälisen politiikan ohella. Hänen merkinnöistään selviää, miten hän koki ruotsalaisten neuvottelujen sujuvan turkkilaisten kanssa ja ketkä olivat kaupungissa heidän liittolaisiaan, mutta yhtenä päiväkirjan kantavana teemana olivat myös Agrellin havainnot turkkilaisesta kulttuurista. Niitä hän käsitteli kuvatessaan itse kaupunkia, paikallisten tapoja, valtakunnan hallintoa ja näkemään merkittäviä historiallisia nähtävyyksiä.

Monet tutkijat ovat kehuneet Agrellia päiväkirjan perusteella tarkkaavaiseksi havainnoijaksi ja taitavaksi kirjoittajaksi, joka osoitti turkkilaista kulttuuria kohtaan uteliaisuutta ja suvaitsevaisuutta.⁶ Agrellia ei kuitenkaan voi pitää taitojensa suhteen poikkeavana yksilönä,

sillä, kuten filologi Raija Sarasti-Wilenius on todennut tutkittuaan varhaismodernin ajan kirjeenkirjoittamisen kulttuuria, hyvä kirjoittamisen taito oli hiottu ja opittu kyky sivistyneissä piireissä varhaismodernilla ajalla.⁷ Agrellin taidot hioutuivat yliopisto-opintojen parissa, sillä oppineesta suvusta lähtöisin ollut Agrell oli opiskellut isänsä tavoin teologiaa papin uraa varten Lundin yliopistossa.⁸ Opinnoissa painoutuivat luterilainen puhdasoppineisuus ja antiikin ajan klassillinen kulttuuriperintö, mutta opiskelijat perehtyivät myös filosofisiin ja luonnontieteellisiin väittelyihin empirismistä ja rationalismista. Maailmaa opittiin ymmärtämään sekä järjen avulla päättelämällä että aistien kautta havainnoimalla.⁹ Vaikka Agrell oli vain 24-vuotias saapuessaan Konstantinopoliin, hän oli kuitenkin kehittynyt tarkkaavaiseksi havainnoijaksi ja kirjoittajaksi, joka kykeni merkitsemään talteen havaintoja ympärillä nähdystä kulttuurista.

Agrell edustaa yksilönä varhaismodernin ajan kirjoittamisen kulttuuria, jolle tunnusomaiset havainnoinnin ja kirjoittamisen tavat alkoivat kehittyä 1500-luvulla. Ne näkyivät etenkin matkakirjoittamisessa, jossa pyrittiin löytämään yhtenäisiä ja hyväksyttäviä kirjoittamisen ja argumentoinnin tapoja.¹⁰ Matkakirjoittamisen historiaan perehtynyt kielitieteilijä Reika Ebert kirjoittaa artikkelissaan, että varhaismodernilla ajalla pyrkimyksenä oli kirjoittaa matkan kokemuksista mahdollisimman totuudenmukaisesti omiin aistihavaintoihin vedoten. Saadakseen selville, millainen oli ympärillä koettu maailma, kirjoittajan tuli huolellisesti merkata ylös kaikki epätavallinen ja erilainen, mutta myös toistuvat ja ajankohtaiset asiat. Kun matkakuvauksissa alettiin varhaismodernilla ajalla vähitellen painottaa itse tapahtumia ja tarkasteltavia asioita, syntyi ero keskiajan matkakir-

joittamisen tapoihin, joissa oli korostettu moraalisten, opettavien tarinoiden merkitystä. Mitattavuudesta ja totuudenmukaisuudesta tuli havainnoinnin ja kirjoittamisen uusia metodologisia kriteereitä, joita pyrittiin toteuttamaan systemaattisella tiedonkeräämisellä ja omakohtaisella havainnoinnilla.¹¹ Tästä päästäänkin tämän artikkelin ytimeen, sillä kysyn, miten systemaattinen tiedon kerääminen ja omakohtainen kokeminen tulevat esille Agrellin merkinnöissä ja mitä ne kertovat pyrkimyksestä totuudenmukaisuuteen turkkilaista kulttuuria kuvattaessa. Lisäksi pohdin, miten empiirinen ajattelu heijastui matkakirjoittamiseen ja näkyi Agrellin päiväkirjassa.

Silmää ja kynää ohjaavat neuvot

Matkustamisen moraalittomuudesta ja matkakirjoitusten luotettavuudesta keskusteltiin paljon varhaismodernilla ajalla, sillä uutta empiiristä tietoa oli tarjolla runsaasti kehittyneen kirjapainotaidon ja yleistyvän matkailun myötä. Painetun sanan ja havaintojen huima määrällinen nousu sai ajan oppineet huolestumaan: kuinka hallita tietomääriä ja tehdä ero luotettavan ja epäluotettavan tiedon välille. Yksi ratkaisu ongelmaan oli uusi matkakirjoittamisen genre *ars apodemica* eli ohjekirjallisuus, joka syntyi Saksassa ja Alankomaissa 1570-luvulla ja levisi oppineitten kautta muualle Eurooppaan seuraavina vuosisatoina. Ohjekirjojen avulla pyrittiin opettamaan, kuinka hankkia ja kertoa sopivaa tietoa matkustelemalla. *Ars apodemica* oli eräänlaista metodikirjallisuutta, joka oli suunnattu käytännölliseksi lukemiseksi ajan matkustajille ja sivistyneistölle. Sa-

malla se oikeutti oppineitten auktoriteetin luotettavan tiedon tuntijoina ja matkustamisen pätevänä keinona tiedon hankkimiseen.¹²

Ohjekirjat neuvoivat matkaan valmistautumisessa. Ne opettivat myös uusia tapoja katsoa vierasta ja kirjoittaa siitä. Matkailijan silmää harjoitettiin löytämään tiettyjä asioita ja tallentamaan ne oikealla tavalla. Ohjeet tarjosivat matkailijalle yksityiskohtaisia neuvoja siitä, mitä tietoja oli etsittävä. Esimerkiksi filosofi Francis Bacon ohjeisti matkailijaa kuuluisassa **esseessään seuraavasti**:

The things to be seen and observed are: the courts of princes, especially when they give audience to ambassadors; the courts of justice, while they sit and hear causes; and so of consistories ecclesiastic; the churches and monasteries, with the monuments which are therein extant; the walls and fortifications of cities, and towns, and so the heavens and harbors; antiquities and ruins; libraries; colleges, disputations, and lectures, where any are; shipping and navies; houses and gardens of state and pleasure, near great cities; armories; arsenals; magazines; exchanges; burses; warehouses; exercises of horsemanship, fencing, training of soldiers, and the like; comedies, such whereunto the better sort of persons do resort; treasuries of jewels and robes; cabinets and rarities; and, to conclude, whatsoever is memorable, in the places where they go.¹³

Bacon antoi matkailijalle ohjeeksi tarkkoja kysymyksiä esimerkiksi valtakunnan sotilaallisesta vahvuudesta, poliittisesta hallinnosta ja koulutuksen mahdollisuuksista. Pääasiassa kaikki muistamisen arvoinen oli kirjattava ylös päiväkirjaan.¹⁴ Lukuisten yksityiskohtaisten havaintojen kirjaamisen taustalla oli ajatus, että lopulta niiden perusteella voitaisiin tehdä yleistyksiä ja sanoa jotain merkittävää. Bacon suosi tieteellisessä ajattelussaan

useasti induktiivista metodia, joka tarkoitti, että riittävästä määrästä yksittäisiä havaintoja saattoi tehdä yleistyksen todellisuuden luonteesta.¹⁵ Induktiivista ajattelua suosittiin myös matkailijoiden keskuudessa, sillä he pyrkiivät tekemään omista kokemuksistaan objektiivisia yleistyksiä.¹⁶

Päiväkirjan pitäminen oli keskeistä havainnoimisessa. Justin Stagl, joka on tutkinut matkakirjoittamista varhaismodernilla ajalla, on esittänyt matkapäiväkirjojen yleistymisen syyksi kasvavan epäluottamuksen muistamista kohtaan. Keskiajalla pyhiinvaeltajat olivat omaksuneet tavan pitää matkapäiväkirjaa reflektoidakseen omia ajatuksiaan, mutta 1500-luvulta lähtien matkapäiväkirjan tehtävänä oli toimia etenkin muistin tukena. Sen sijaan, että uskottaisiin ulkomuistista kerrottuun tarinaan ja tarinankertojan persoonalliseen kykyyn vakuuttaa kuulijansa, oli luotettavampaa pitää päiväkirjaa, joihin tapahtumienkulku ja kokemukset voitiin heti tuoreeltaan tallentaa ja esittää sovittujen metodien mukaisesti. Muistiinpanojen ohella päiväkirjaan voitiin kopioida otteita harvinaisista käsikirjoituksista tai piirtää hahmotelmia koloista, rakennuksista ja muusta mielenkiintoisesta. Toisinaan matkailija saattoi pitää samanaikaisesti kahta päiväkirjaa, joista jälkimmäinen jäseni ensimmäisen muistikirjan huomiot laajemmaksi kuvaukseksi. Matkapäiväkirjan pitäminen palveli siis havainnointia, muistamista ja oppimista, mutta se oli myös uskottava kuvaus matkalla nähdystä.¹⁷ Kuitenkaan päiväkirjan sisältö ei ollut varhaismodernilla ajalla vain kirjoittajan silmille tarkoitettu, vaan sitä saatettiin kirjoittaa laajemmalle yleisölle. Nykyään miellämme päiväkirjan kirjoittajan henkilökohtaiseksi salaisuudeksi, mutta varhaismodernilla ajalla päiväkirja saattoi kirjeen

tavoin kiertää kädestä käteen ääneen luettavaksi. Päiväkirjan pohjalta julkaistiin usein myös matkakertomus, joka saattoi kertoa kuitenkin aivan omanlaista tarinaa poiketen matkailijan alkuperäisistä kokemuksista.¹⁸

Agrell piti sotaretken ajan päiväkirjaa, johon hän tallensi havaintojaan. Alun perin päiväkirjoja oli kaksi, joista ensimmäisen Agrell aloitti lähtiessään Ruotsista kohti taistelulenttiä. Valitettavasti sotaretken alusta kertova päiväkirja jäi Pultavan taistelun jälkeen venäläisten sotilaiden haltuun huolimatta Agrellin uhkarohkeasta yrityksestä pelastaa se.¹⁹ Menetetyn päiväkirjan sisällöstä Agrell kirjoitti ainoastaan seuraavan merkinnän:

...då iagh satt och såg på huru mina redtaskor blefwo bortagne så wäll som alt annat som där war, och såledz miste iag nu dhe få saker som iag äntl. tänckt conservera, hwaribland och war mitt Diarium, som iag hållet sehn iag gick utur Swerige, effter hwars innehåldh iag färdas omkring, sehn iag reste från mina föräldrar hitt till Nieperen 729 ¼ mijhl.²⁰

Vaikka matkailijoilla saattoikin olla kaksi päiväkirjaa samanaikaisesti erilaisia merkintöjä varten, Agrellilla oli luultavasti kerrallaan vain yksi. Kun hän menetti matkan alkuvaiheista kertovan ensimmäisen päiväkirjan, hän aloitti seuraavan, johon hän alkuun kirjoitti muistinsa varassa aikaisempia tapahtumia lähinnä jäsentäen ne päivien sijasta kuukausittain. Säilynyt päiväkirja alkaa puuttuvien ensimmäisten sivujen vuoksi keskeltä huhtikuista merkintää vuodelta 1707, jolloin Agrell etsi omaa paikkaansa eri rykmenttien välillä nykyisen Saksan alueella. Ensimmäiset säilyneet merkinnät kuitenkin kertovat, miten hän oli sotilaspastorin paikan saanut, millaista sotajoukon elämä oli taistelutantereella ja kuinka hän menetti taistelussa ensimmäisen päiväkirjansa. Päi-

väkirjan merkinnät olivat aluksi lyhyempiä johtuen luultavasti siitä, että aluksi tarkoituksena oli nopeasti kirjata uudestaan ylös mitä oli tapahtunut. Lisäksi taistelutaner ja suora kuolemanuhka eivät tarjonneet parasta mahdollista aikaa kirjoittamiselle. Agrellin kirjoitukset muuttuivat kuitenkin sitä pidemmiksi ja tarkemmiksi mitä kauemmas sodan jaloista kuljettiin kohti osmanien valtakuntaa.

Konstantinopolissa Agrell alkoi havainnoida tarkasti erilaista kulttuuria ympärillään, jolloin hänen merkinnöistään voi nähdä havainnoimisen keinoja ja argumentointitapoja. Voi vain spekuloida, lukiko Agrell eläessään Baconin neuvoja tai muuta ohjekirjallisuutta matkakirjoittamisesta ja havainnoimisesta, mutta päiväkirjan perusteella voi ainakin varmasti sanoa, että tarkkoja ohjeita havainnointiin ja kirjoittamiseen Agrell sai perheeltään. Kirjeenvaihtoa käytiin tiiviisti esimerkiksi eno Samuel Ausénin kanssa, joka toimi Ruotsin valtionhistorioitsijan sijaisena. Sisarenpojalleen osoitetuissa kirjeissä Ausén esitti kotimaasta käsin monia yksityiskohdaisia kysymyksiä osmanien valtakunnan olosuhteista ja maan tavoista. Eräässä enon kirjeessä oli kaksikymmentä yksityiskohtaista kysymystä, jotka liittyivät kaupungin sijaintiin ja kokoon, moskeijoiden lukumäärään ja islamin harjoittamiseen, eri valtakuntien diplomaattisiin suhteisiin, elämäntapoihin, hintoihin sekä siihen, mikä oli venäläisten ja käydyn sodan vaikutus turkkilaisten asenteisiin. Pyrkimys vastata enon tiedusteluihin ohjasi Agrellin katsetta ja kirjoittamista, sillä päiväkirjan seuraavat sivut täyttyivät vastauksista enon kysymyksiin, joihin Agrell kertoi vastanneensa myös kirjeitse.²¹

Enon kysymykset pohjautuivat aikaisempaan tietoon ja sen perusteella heränneeseen kiinnostukseen.

Åsa Karlssonin mukaan ruotsalaisten tiedot turkkilaisista perustuivat kenties muutamiin teoksiin ja arkkivisuihin, jotka levittivät turkkilaisista kuvaa väkivaltaisena ja väääräuskoisena kansana.²² Kysymykset, joita eno Agrellille esitti, olivat perustavanlaatuisia. Useimmiten hän kysyi, *mitä* Konstantinopolissa oli, *kuinka paljon* ja *miten* esimerkiksi diplomaattisia asioita hoidettiin. Siis-pä ainakin enon tarkoituksena oli saada selville niin sa-nottuja ”faktoja”.

Kirjallisuustieteilijä Reika Ebert, joka on tutkinut 1600-luvulla eläneiden habsburgilaisten matkailijoiden kirjoituksia Konstantinopolista, esittää, että matkailijoille tarkoitetut ohjeet havainnoimisesta ja kirjoittamisesta antoivat kuitenkin vain vähän neuvoja ohjeiden soveltamiseen. Esimerkiksi rakennukset, jotka edustivat vierasta kulttuuria, kirjattiin ylös ja kuvailtiin sitä mu-kaa kuin niitä nähtiin, mutta niiden merkitystä ja arvoa harvoin täysin ymmärrettiin tai kyettiin selittämään lu-kijalle. Tällöin matkalla kirjoitetut ensikäden kuvaukset, kuten kirjeet ja päiväkirjat, pysyivät melko pinnallisina tietokokoelmina.²³

Toisinaan kuvausten kylkeen saatettiin lisätä omia kommentteja, jotka useimmiten olivat negatiivisia pal-jastaen, että esimerkiksi moskeijoita arvioitiin omasta kristillisestä taustasta käsin. Ne saattoivat myös toistaa tiettyjä käytänteitä, joita oli opittu aikaisemmin luetus-ta tai kuullusta. Konstantinopolissa sijaitseva sulttaanin palatsi tuli kuvatuksi lähes poikkeuksetta samanlaisin sanakääntein ja tuntemuksin. Palatsi lumosi länsimaiset matkailijat yksi toisensa perään. Käyttämällä palatsista turkkilaista nimitystä *serail* matkailijat korostivat pa-latsia kohtaan tunnettua pelonsekaista kunnioitusta. Koska vain harva matkailija pääsi kurkistamaan palat-

sin sisälle, ja silloinkin vain virallisen audienssin myötä, monet kuvailut keskittyivät ainoastaan palatsin ulkoisiin piirteisiin sekä toistamaan pelottavia ja salaperäisiä ta-rienoita.²⁴

Sulttaanin palatsi kiinnosti myös Agrellia. Hän kir-joitti ensimmäisen kuvauksensa sulttaanin palatsista oleskeltuaan kaupungissa noin kuukauden:

Då iag med ett perspectiv stod och såg utåt siöhn och in på kejsarens Serai, kom strax een af Envovens hoof-judar, som blev dhet warse, och warnade mig på dhet högsta att iag ey så skulle giöra, ty /:sade han:/ een Ängelsman blef för några åhr sedan för sådant up-hängdt, i dy han hade dhen olyckan att keysaren äf-wen samma moment med een kijhare såg sig om ifrån Serajen och blef honom warse. När iag nu frågade ef-fter orsaken, weste han ingen annan att föregifwa änn jalousie om fruentimbet i hofwet.²⁵

Kun Agrell katseli merelle ja sulttaanin palatsia kohden, saapui suurlähettilään hovijuutalainen varoituksineen. Hänen mukaansa sulttaani saattoi valvoa kiikareilla palatsista ja hirttää sopimattomasta katsomisesta va-romattomat, kuten oli käynyt erälle englantilaiselle. Hovijuutalaisen mukaan syynä tähän oli sulttaanin mus-tasukkaisuus haaremistaan. Agrellin päiväkirjamerkin-nästä huomaa monia jo pitkään käytössä olleita kuvaa-misen tapoja, jotka toivat esille palatsiin liitetyn pelon ja kunnioituksen. Agrell käytti palatsista nimitystä *serai*, mikä kertoo, että hän oli omaksunut käyttämään vie-raannuttavaa nimitystä rakennuksesta. Kertomalla sult-taanin kyvystä tarkkailla muita kenenkään tietämättä ja vallasta hirtättää ihmisiä väärästä katseesta Agrell toisti myös sulttaaniin liitettyä kaikenkattavaa ja kyseenalais-tamatonta eli despoottista valtaa, josta valtakunnan johtajat olivat tulleet kuuluisaksi Euroopassa. Lisäksi

hovijuutalaisen selitys sulttaanin mustasukkaisuudesta kertasi jälleen oletuksia turkkilaisten tulisesta temperamentista.²⁶

Agrellille turkkilainen valtakulttuuri, jota sulttaani ja palatsi edustivat, olivat tulleet tunnetuiksi lähinnä seuraamalla virallisia audienesseja sekä kuuntelemalla tai lukemalla muiden kertomuksia. Ennen kokemuksiään Konstantinopolissa hänen tietonsa turkkilaisista tuskien olivat suuremmat kuin enollakaan. Tämä tarkoitti, että tiedot perustuivat pariin teokseen ja arkkiiveisuihin, joissa yleensä turkkilaiset esitettiin väkivaltaisina ja sulttaani despoottina. Vaikka Agrell myöhemmin eli Konstantinopolissa, ylintä valtaa käyttänyt sulttaani ei tulisi koskaan tuntumaan läheiseltä jo pelkästään erilaisen sosiaalisen asemansa vuoksi. Säätö-yhteiskunnan aikana sosiaalinen eriarvoisuus oli hyväksyttävä ilmiö, ja pelonsekaista kunnioitusta Agrell varmasti koki myös omaa kuningastaan kohtaan. Onhan lisäksi muistettava, että Kaarle XII piti itseään jumalasta seuraavana korkeimman vallan käyttäjänä. Niinpä Agrellille oli kenties luontevaa liittää sulttaaniin ja palatsiin vanhoja, itsensä selvytensä pidettyjä kommentteja, jotka toivat ilmi kyseenalaistamattoman vallan, koska ne sopivat myös hänen omaan maailmankuvaansa. Kenties hänen mieliteensä olisivat olleet toisenlaiset, jos hän olisi päässyt seuraamaan läheltä sulttaani Ahmed III henkilökohtaista elämää. Totuus kuitenkin rakentui uskottavien ja todentuntuisina pidettyjen asioiden päälle. Soveltaminen ja nimenomaan omin silmin näkeminen ilman ennakoletusten toistamista ei aina ollut yksinkertaista eikä siihen aina ollut edes mahdollisuuksia.

Kuten edellinen esimerkki sulttaanin palatsin kuvaamisesta osoittaa, Agrellin silmää ja kynää eivät oh-

janneet vain enon kysymykset vaan myös aikaisempi tieto. Ruotsalaiset olivat osa Eurooppaa, ja viikinkien retket olivat vieneet Pohjolan asukkaita jo aiemminkin Konstantinopoliin, mutta varhaismodernilla ajalla näkemykset ja mielikuvat osmaneista levisivät Ruotsiin arkkiiveisujen ja matkakertomusten myötä vaikuttaen ihmisten ajatuksiin erilaisesta ja vieraasta.²⁷ Historioitsija Susan Melman on kirjoittanut matkustamisen intertekstuaalisuudesta, eli matkustamisen ja tekstien välisestä vuorovaikutuksesta. Hänen mukaansa matkan kokemus oli aina jollain tapaa tekstuaalinen huolimatta pyrkimyksestä omakohtaisuuteen. Matkailijoiden kirjoitukset vastasivat sekä aiemmin luettuun että paikan päällä tehtyyn havaintoon. Esimerkiksi ranskalaisen Antoine Gallandin vuosien 1704–1714 aikana ranskantama ja kokoama teos *Mille et Une Nuits* (Tuhat ja yksi yötä) perustui vain löyhästi alkuperäisiin iranilaisiin taruihin, mutta muokkasi vuosisatojen ajan lännen mielikuvia idästä ja sen asukkaista. Toisinaan orientalistiset näkemykset osattiin kuitenkin myös kyseenalaistaa. Esimerkiksi lady Mary Wortley Montagu, joka matkusti Konstantinopoliin vuonna 1717, haastoi miesten orientaaliset ja eroottiset mielikuvat turkkilaisnaisista käyttämällä hyväkseen omaa sukupuoltaan ja mahdollisuuttaan nähdä turkkilaisnaisten elämästä puolia, jotka aikaisemmin olivat tulleet tunnetuiksi miesten kuolopuheiden perusteella. Montagu kirjoitti omien havaintojensa pohjalta, mutta hänenkin kokemuksensa olivat vuorovaikutuksessa muiden tekstien kanssa.²⁸

Agrellilla ei luultavasti ollut tilaisuutta perehtyä Gallandin Tuhannen ja yhden yön tarinakokoelmaan, sillä se julkaistiin Ranskassa hänen ollessa Konstantinopolissa. Intertekstuaalisuus on kuitenkin keskeisessä roo-

lissa Agrellin päiväkirjassa, sillä hänen tiedonjanoaan sytyttivät aikaisemmin ilmestyneet matkakertomukset ja klassiset antiikin tekstit. Päiväkirjan kuvaus retkestä antiikin ajan alttarille Mustanmeren rannalle osoittaa selkeästi, että innostus saatiin aikaisemmasta matkakertomuksesta.

Desse insulæ eller rättare sagdt rupes Cyaneæ äro de uti historierne bekandte ifrån de aldra äldsta tider och de uttåg, hwilka de så kallade Argonautæ gjorde till Colchidem, och för sin afresa på desse klippor upsatte 12 altare att därpå offera åt 12 gudar och gudinnor om hielp och befrämjan till sitt företagande. [...] På den yttersta af desse står nu allenast pedestalen af Pompeji column, men det andra och öfriga är indfallet och ligger ned på marken emillan klipporna. Wid Gyllii tijd, snart för 100 åhr tillbakars, lærer han wisseligen stådt uprätt, emedan han intet annorledes därom berättar uti sin beskrifning om denna orten, älljest befinnes han, effter hans berättelse, af wacker hwijt marmor, och består af sin foot, spira och corona.²⁹

Kuvaillessaan saaren alttaria Agrell kirjoitti, miten se oli muuttunut sitten ranskalaisen luonnontieteilijän, topografin ja kääntäjän Petrus Gylliuksen (n. 1490–1555) käynnin yli sata vuotta aikaisemmin. Gyllius, joka tunnetaan myös nimellä Pierre Gilles, matkusti Ranskan kuninkaan tukemana osmanien valtakuntaan tutustukseen ranskalaisille tärkeään liittolaiseen. Hän kirjoitti teokset *De topographia Constantinopoleos, et de illius antiquitatibus* (1562) ja *De Bosphoro Thracio* (1561), jotka julkaistiin postuumisti.³⁰ Edellisen otteen lisäksi Agrell kirjoitti päiväkirjaansa yksityiskohtaisia vertailuja omien havaintojensa ja Gillesin kertoman välillä osoittaen, miten alttari oli rappeutunut ja miten sinne kulkeminen oli hankaloitunut. Lisäksi Agrell toi ilmi olleensa perillä myös runoelmasta *Argonautica*, sillä hän katsoi

raunioiden liittyvän tarinaan kultaisesta taljasta ja Georgian muinaisesta kuningaskunnasta.³¹

Toteamukset osoittavat, että Agrell vieraili paikoissa, joihin oli tutustunut lukemalla. Tekstit herättelivät hänen uteliaisuuttaan, mutta hän pohti myös itse, miten tieto oli muuttunut ja miten totuudenmukaista se enää oli. Vaikka Agrellin kohdalla enon esittämät kysymykset ja Gillesin kertomusten lukeminen oli hyödyksi ja opiksi, ne myös siirsivät eteenpäin tiettyjä ajatteluntapoja ja käytänteitä. Itsenäinen ajattelu heräsi, mikäli matkailija pystyi olemaan kriittinen kuulemalleen, lukemalleen ja itselleen. Tutkiessaan itse muinaisen alttarin raunioita ja vertaillaessaan omia havaintoja Gillesin kokemuksiin Agrell kykeni näkemään, miten asiat olivat muuttuneet ja mikä oli senhetkinen totuus.

Luokiteltava ja mitattava totuus

Keskiajan matkakuvauksissa kuvitteelliset tarinat olivat tärkeitä, sillä niiden avulla pystyttiin kertomaan moraalisia opetuksia hyvästä ja pahasta. Maailman hahmottaminen ja matkakirjoittaminen kuitenkin muuttuivat Euroopassa 1500-luvulla. Löytöretkien avulla avautui ”uusi” ihmeellinen maailma, joka haluttiin oppia tuntemaan, ja kehittyvän kirjapainotaidon myötä uutta tietoa oli valtavasti tarjolla. Totuudenmukaisuudesta tuli entistä tärkeämpi tavoite matkakirjoittamisessa. Tiedon tuli olla täsmällistä, systemaattista sekä perustua havaintoihin ja toistuviin ilmiöihin.³²

Objektiivisen ja empiirisen tiedon keräämiseen ja selkeään järjestämiseen tarvittiin apuvälineitä: kokoelmia, kategorioita ja luokittelujärjestelmiä.³³ Vieraiden

kansojen kuvaamisen keinona käytettiin erilaisia luokitteluita, joissa kuvatut asiat jaoteltiin muun muassa poliittiseen toimintaan, kaupankäyntiin, sosiaalisiin tapoihin, tieteeseen ja taiteeseen. Vaikka kategoriat olivat pysyneet samanlaisina jo Marco Polon ajoista lähtien, niiden painotukset ja merkitykset vaihtelivat. Esimerkiksi barbaarisuuden ja alkukantaisuuden merkitys muuttui sen mukaan, miten ihmisen luonnontila nähtiin suhteessa pitkälle kehittyneeseen sivilisaatioon sekä edistykseen ja taantumiseen.³⁴ Asioiden sijoittaminen tiettyihin kategorioihin on kuitenkin kulttuurisidonnaista, mikä on ongelmallista etenkin vieraita kansoja kuvatessa. Erilaisia kulttuurisia tapoja ja käytäntöjä kategorisoitaessa asioita luokiteltiin helposti sen perusteella, mikä muistutti omaa, mutta myös vierauden ja vaillinaisuuden tunteiden avulla.³⁵

Päiväkirjassa Agrellin näkemykset kehittyivät tapahtumien ja kokemusten myötä päivä kerrallaan. Luokittelu ei ole siinä niin selkeästi esillä kuin esimerkiksi samaa aikakautta ja kaupunkia kuvaavissa matkakertomuksissa, jotka olivat jäsenneiltyä, muokattuja tekstejä ja etenivät usein temaattisen kappalejaon avulla. Agrellin päiväkirja on kuitenkin editoimatonta tekstiä siinä mielessä, ettei sitä koskaan julkaistu matkakertomuksena. Vaikka Agrellin kirjoitukset muodostivat päiväkirjan, niissä oli myös muistikirjalle tyypillisiä piirteitä. Agrell käytti päiväkirjaansa muistamisen tueksi, sillä hän kirjasi siihen numeroidusti ylös enon esittämiä kysymyksiä ja referoi omia vastauksiaan. Lisäksi Agrell kopioi kirjaansa esimerkiksi katkelmia kreikkalaisten pylväiden kirjoituksista tai pätkiä lukemistaan pamfleteista.³⁶ Koska papit keräsivät ympärilleen paljon väkeä kerran viikossa pidettävien jumalanpalvelusten yhteydessä, heidän

tehtävään varhaismodernilla ajalla oli myös jakaa uutisia. Muistiin kirjatut sotakuulumiset palvelivat Agrellia myös tätä kautta.

Asioiden luokittelu ja hahmottaminen kokonaisuuksina välittyi kuitenkin päiväkirjasta. Agrell pyrki kuvaamaan Konstantinopolia kattavasti eri teemojen kuten uskonnon, politiikan ja arkkitehtuurin kautta. Esimerkiksi kirjoitettuaan ensin pitkän kuvauksen lähetystön virallisesta vierailusta sulttaanin luo päiväkohtaiset merkinnät muuttuivat hetkellisesti pitkäksi selonteoksi, kun hän seuraavien kymmenien sivujen verran keskittyi kertomaan sulttaanin hovista ja sen toimintatavoista.³⁷ Niinpä alkuperäisessä päiväkirjassa on osio, jossa poliittisesta vallasta pyrittiin jäsenneilysti kertomaan kerralla kaikki tärkeä ja siihen mennessä opittu.

Asioita voidaan luokitella myös tuomalla esille jonkin puuttumisen ja poikkeamisen. Reika Ebert nostaa artikkelissaan esille, että islamia kuvailevat kristityt matkailijat helposti korostivat tiettyjen ”itsestäänselvyyksien” puuttumisen kuten kirkonkellojen ja –penkien.³⁸ Kertoessaan muslimien uskonnollisista tavoista Agrell kiinnitti huomiota moskeijoihin, rukouskutsuihin, imaamien tapoihin ja mystisen tiedon äärellä tanssiin dervisseihin kenties siksi, että ne olivat selkeitä poikkeamia kirkoista, kirkonkelloista, käsien ristimisestä ja papeista. Ne olivat helposti nähtäviä eroja kristityn silmille, mitä monet hienovaraisemmat ja monisyisemmät uskonnolliset tavat eivät olleet.

Tietojen järjestämiseen ja esittämiseen pyrittiin erilaisten kokoelmien avulla. Kuriositeettikabinetit, kirjastot, eläintarhat, observatoriot ja kasvitieteelliset puutarhat pyrkivät esittelemään ja tallentamaan uutta ja ihmeellistä.³⁹ Kun kuriositeettikabinettien tarkoituk-

sena oli lähinnä viihdyttää tai pröystäillä, erikoistuneet kokoelmat pyrkivät dokumentoimaan tietoa tutkimuksen ja opetuksen käyttöön. Kuuluisat kokoelmat olivat nähtävyyksiä, joita matkailijat kävivät katsomassa kehittääkseen hyvää makuaan ja yleistietojaan. Samalla matkailija oppi, miten luoda oma kokoelma. Kuuluisat kokoelmat oli julkaistu katalogeissa ja monissa kokoelmakuvauksissa luotiin mielikuvia aarreaitoista.⁴⁰

Päiväkirjassaan Agrell osoitti kiinnostusta kokoelmiin ja luonnon ihmeisiin kirjoittaessaan vierailustaan sulttaanin eläintarhaan. Kuvaus on melko lyhyt, noin sivun mittainen, mutta pienistä yksityiskohdista muodostuu lukijalle elävä mielikuva Agrellin kokemuksesta. Tyytymättömyys nousi pintaan ensimmäisenä, sillä Agrell kirjoitti eläintarhan olleen: "...mycket slätt och hwarken till bygnad eller till dhet som dhärinte förwardes värdt att räknas ibland een så mächtig herres egendomb...".⁴¹ Siispä Agrellin mielestä ei edes itse rakennus eikä sen sisältö kyennyt tekemään kunniaa sulttaanille. Agrell kuvaili, että osittain maanalle rakennettu tarha oli niin savunkäryinen, että sisällä oli vaikea pitää silmiään auki. Tarhasta, jonne kuljettiin turkkilaisen eläintenhoitajan opastamana, löytyi kettuja, susia, hyeenoja, villikissoja ja -koiria, leijonia sekä tiikeri. Muutama vuosi aikaisemmin tarhassa oli ollut myös Persiasta tuotu elefantti, joka Agrellin sanojen mukaisesti oli epäilemättä kuollut laiminlyöntien vuoksi, ja nyt seinällä roikkui muistona vain luut. Eläimet olivat Agrellin mukaan huonokuntoisia, sillä useimmat olivat vanhoja ja likaisia. Ainoastaan tiikeri herätti Agrellissa kunnioitusta ja pelkoa. Hänen mukaansa se oli iso ja hieno, mutta levottoman olinen ja tuntui katsovan takaisin tiiviisti ikään kuin haluten vangita katsojansa häkkiin. Lopulta Agrell totesi petty-

neenä, että siinä oli kaikki, mitä tämän mahtavan herran eläintarhassa oli katsottavana.⁴²

Koska Agrell kirjoitti eläintarhasta, kuvaus on jo itsessään osoitus tapauksen merkittävydestä, sillä varhaismodernilla ajalla erilaisiin kokoelmiin tutustuminen oli hyvä keino maailman hahmottamiseen. Kuvauksessaan Agrell ei tuo tarkemmin esille, mitä hän odotti näkevänsä mutta pettymys paistoi kuitenkin läpi, kun kävi ilmi, ettei se täyttänyt odotuksia. Eläimet olivat likaisia ja rakennus oli huono. Agrell kuitenkin odotti näkevänsä eläintarhassa jotain, mikä kuvastaisi valtakunnan ylimmän herran kyseenalaistamatonta ja kaikkialle yltävää valtaa. Agrellin odotukset pohjautuivat siihen, miten hän oli tottunut ruotsalaisen aateliseliitin elävän. Historioitsija Johanna Ilmakunnaksen mukaan ylellinen elämäntapa ja aseman mukaisen omaisuuden hankkiminen oli välttämätöntä ja säädynmukaista. Omaisuuden avulla osoitettiin omaa valtaa ja erottauduttiin rahvaasta.⁴³ Näin ollen Agrell luonnollisesti oletti, että sulttaanin valta oli nähtävissä hänen omaisuudestaan. Huonokuntoinen eläintarha oli kuitenkin pettymys, sillä se ei heijastanut sulttaanin valtaa ja asemaa millään tavalla.

Toisaalta historioitsija Michael Harrigan esittää, että etenkin ranskalaisissa matkakertomuksissa itä miellettiin salaperäiseksi ja eksoottiseksi, jossa elämä oli ihmeellisen erilaista. Suhtautuminen itään oli kuitenkin hyvin ristiriitaista, sillä orienttia pidettiin sekä tuhoisana ja barbaarisena että houkuttelevana ja mystisenä.⁴⁴ Voi olla, että Agrell oli kuullut tarinoita idän mysteereistä ja luonnon ihmeistä, ja kenties ihmeelliset eläimet olisivat olleet riittävä vastine kuvastamaan sulttaanin valtaa. Koska kokoelmia kuvattiin myös Justin Staglin mukaan aarreaittoina, saattoivat Agrellin odotukset ylipäättään

jokaisesta kokoelmasta olla kohtuuttoman suuret riipumatta siitä, mitä kulttuuria tai ketä kokoelmanomistaja se edusti.

Kokoelmiin ja keräilyyn kaivattiin järjestelmällisyyttä. Kaksi vuosikymmentä Agrellin kuoleman jälkeen ruotsalainen kasvitieteilijä Carl von Linné otti tiedon luokitteluun tarkemman otteen julkaistessaan teoksensa *Systema Naturae* (1735), jossa hän kehitti luokitusjärjestelmän kasvien kuvailuun. Linnéstä tuli aikansa tunnetuin kasvitieteilijä ja hänen ajatuksiaan sovellettiin innokkaasti myös muiden elämäntilanteiden kuvaamiseen. Kiinnostus kasvitieteisiin toi uudenlaisen sävyn matkustamiseen, kirjoittamiseen ja tiedon keräämiseen.⁴⁵ August Quennerstedt näki Agrellin kuvauksen Olympos-vuorelle kiipeämisestä sisältävän linneläisiä piirteitä. Quennerstedtin mukaan kuvauksen paino matkan käytännöllisyydestä viittaisi linneläisiin ajatuksiin.⁴⁶ On kuitenkin hyvä muistaa, että Quennerstedtin ajattelu edusti suurmiesten historiaa korostavaa tutkimusperinnettä. Nykytutkimuksen valossa deterministinen ajattelu voi viedä arvon Agrellin omilta ansioilta eikä huomioi riittävästi ilmiöiden taustojen merkityksiä pitkällä aikavälillä.

Agrellin päiväkirjaa lukiessa kasvitieteellinen kiinnostus ja tarkka luonnontieteellinen luokittelu ei välity ainakaan nykylukijalle erityisen huomattavana. Mielestäni hänen kuvauksensa luonnosta olivat sidoksissa vanhempaan matkakirjoittamisen perinteeseen. Agrellin luontokuvaukset keskittyivät siihen, miten ihminen oli luontoa muokannut ja miten sitä voisi hyödyntää. Kun hän matkusti Konstantinopolin ulkopuolelle, hänen katseensa poimi rakennusten ja monumenttien jäänteitä ja hän huomioi, miten ihminen oli valjasta-

nut luonnon käyttöönsä esimerkiksi vesijärjestelmien ja patojen avulla. Bursassa vieraillessaan Agrell osoitti kiinnostusta luontoon ja sen antimisiin, kun hän kehui tarjolla olevan runsaasti erilaisia, hyvänmakuisia hedelmiä. Lisäksi ympäristössä kasvoi runsaasti mulperipuita, joiden läheisyydessä valmistettiin silkkiä. Kerrottuaan yksityiskohtaisesti, miten silkkitoukan kotelosta saatiin silkkiä, Agrell totesi loppuun kunnioittavansa sitä luonnontieteeseen.⁴⁷

Agrellin tapa jäsentää kertomustaan ja kuvailla luontoa olivat kiinni vanhemmassa kirjoittamisen perinteessä, johon Linnékin vielä osaltaan parikymmentä vuotta myöhemmin kuului. Justin Stagl esittää, että erilaiset kasvikoelmat ja yrttitarhat olivat aina kiinnostaneet matkailijoita nimenomaan sen vuoksi, miten erilaisia kasveja voitaisiin hyödyntää esimerkiksi lääkkeeksi. Kasvien ja eläinten luonnontieteellinen luokittelu oli alkanut jo 1500-luvulla, mutta Linnén kehittelemän luokitusjärjestelmän myötä kehittyi hyväksytyt kuvaamisen tapa ja uusi into kasvimaailman kuvailuun.⁴⁸

Luokittelun lisäksi totuudenmukainen tieto oli mitattavaa. Matkakertomuksissa tämä näkyi etenkin välimatkojen esittämisessä, hinnoissa ja arkkitehtuurin kuvaamisessa.⁴⁹ Agrellin pyrki korostamaan tiedon tarkkuutta ja totuudenmukaisuutta mittojen ja numeroiden avulla. Esimerkiksi merkinnät retkestä Bursaan sisältävät tarkkoja numeraalisia tietoja: kello oli kymmenen, kun seurue rantautui Aasian puoleiselle rannalle matkattuaan ensin kahdeksan ruotsalaisen mailin verran Konstantinopolista Bursaan, ja perillä Bursassa puolikas kannu viiniä maksoi vain kaksi asperia tai yhden öören. Kiinnostavan kuvauksen mittaamisesta ja numeroista Agrell kirjoitti turkkilaisesta kylpylässä. Kyl-

pylän sisään johdettua vettä kokeiltiin ensin varovasti sormella, mutta tulikuuman veden polttaessa tarkan lämpötilan mittaamiseksi Agrell, lähetystön sihteeri Celsing ja englantilainen kellontekijä kastoivat veteen kananmunan, joka Agrellin sanojen mukaisesti keittyi kovaksi kolmessa minuutissa.⁵⁰

Havaintojen tekeminen ja kokeiden suorittaminen nostatti paljon keskustelua 1600–1700-luvuilla. Kokeiden suorittaminen oli keino hankkia luotettavaa ja pätevää tietoa, sillä koe oli toistettavissa ja tulokset siten osoitettavissa yhä uudestaan. Tarkempien tulosten toivossa kehiteltiin välineitä havainnointiin. Mitattava ja kokeellinen tiede näkyi välineellistymisenä: mikroskoopit, suurennuslasit ja muut apuvälineet kehittyivät 1600-luvulla ja havainnoista tuli yhä tarkempia ja teknisempiä. Tämä korosti katsomisen merkitystä tiedon hankkimisessa, sillä tieto oli visuaalista välineiden havainnollistaessa ja tehdessä näkyväksi sekä suuret kokonaisuudet että pienet yksityiskohdat. Havaintojen tekeminen ei kuitenkaan aina ollut yksittäisen tiedemiehen puurtamista, sillä mittauksia ja kokeita saattoi valvoa samanaikaisesti useampikin silmäpari. Kiinnostus samoihin ilmiöihin oli tutkijoita yhdistävä tekijä, joiden vuoksi saatettiin unohtaa jopa keskinäinen kilpailu ja kansainvälinen politiikka.⁵¹

Havaintojen välineellisyys ja mitattavan tiedon merkitys välittyi myös Agrellin päiväkirjasta. Matkustessaan laivalla Konstantinopolista Bursaan oli aluksessa varmasti sekstantti ja karttoja välimatkojen mittaamiseen. Koska Agrell myös mainitsi tarkan kellonajan aluksen rantautumiselle, täytyi ainakin yhden seurueen jäsenen, joka mitä luultavimmin oli englantilainen kellontekijä, kantaa mukanaan taskukelloa. Lämpömittarin

puuttuessa kananmuna ajoi saman asian, ja koska sen kiehuminen kovaksi pystyttiin tietämään minuutilleen, tuli mukana olleen kellon olla riittävän tarkka. Agrellin kuvaukset myös osoittavat, miten halu tietää ja havainnoida yhdisti ihmisiä. Agrell, englantilainen kellontekijä ja lähetystön ruotsalainen sihteeri tekivät yhdessä havaintoja turkkilaisesta terveyskylpylängästä. Kuvaus kuitenkin jättää kertomatta, olivatko matkailijat kananmunia keittäessään keskenään vai seurasivatko turkkilaiset kylpijät länsimaisten matkailijoiden kokeiluja.

”Totuus” empiirisestä matkakirjoittamisesta

Matkakertomukset olivat suosittua luettavaa varhaismodernilla ajalla. Todellisiin matkoihin perustuvien kertomusten rinnalla julkaistiin myös täysin kuvitteellisia matkatarinoita, jotka seurasivat varsin uskottavasti aitojen kertomusten argumentoinnin ja retoriikan keinoja. Esimerkiksi merimiehen matkasta lilliputtien maahan kertova Jonathan Swiftin satiiri *Gulliver’s Travels* (1725) hyödynsi matkakertomuksille tyypillisiä vakuuttelun keinoja korostaen matkan omakohtaisuutta karttoja ja numeraalista tietoa esitellen. Aikalaiset kyseenalaistivat kuitenkin usein matkailijoiden tarinoiden luotettavuutta, ja matkakuvaukset pyrkivät vakuuttamaan lukijat yhä vahvemmin havaintojensa vilpittömyydestä, omakohtaisuudesta ja totuudenmukaisuudesta.⁵² Uskottavuuden avaimena olivat nimenomaan luotettavat havainnot, sillä niistä oli tullut tiedon perusta ja käytäntö 1700-luvulle tultaessa. Luotettava, totuudenmukainen tieto oli mitattua, toistettavissa olevaa ja omin silmin havaittua. Vaikka tiede ammattimaistui 1700-luvulla tie-

deakatemioiden puitteissa harjoitetuksi, olivat oppineiden kauppiaiden, pyhiinvaeltajien ja sotilaiden tekemät huomiot ja kirjeenvaihdot vielä tärkeitä tietolähteitä vuosisadan alussa.⁵³

Systemaattinen tiedonkeruu vallitsevien tapojen mukaisesti loi tunnetta aitoudesta ja totuudenmukaisuudesta, mutta se yksin ei riittänyt. Justin Staglin mukaan varhaismoderneissa ars apodemicoissa eli ohjekirjoissa matkailijoita kehoitettiin olemaan avoimia todellisuudelle ja epäilemään jatkuvasti omia päätelmiään. Uudelle ja erilaiselle avoin matkailija tarkkaili ja kuunteli enemmän kuin puhui. Staglin mukaan luotettavan matkakirjoittajan tuli olla lisäksi vilpiton. Hänen tuli pyrkiä objektiivisuuteen havainnoidessaan kohdattua maailmaa ja kotimaahansa palattuaan hänen tuli kertoa näkemästään vilpittömästi.⁵⁴ Rehellisyys ja objektiivisuus olivat matkailijan hyveitä, mutta ongelmaksi ei kuitenkaan koettu tulkintojen kulttuurisidonnaisuutta. Itselle vieraiden tapojen logiikkaa ja merkitystä ei aina täysin ymmärretty. Tiukka uskonnollisuus saattoi hankaloittaa ymmärrystä, mutta haasteena oli myös riittävän läheisyyden saavuttaminen. Poikkeukselliset olosuhteet, kuten vieraassa maassa koettu vankeus, palvelusuhde tai muu pitempiaikainen oleskelu, saattoivat tarjota mahdollisuuden tiiviiseen ja aitoon vuorovaikutukseen ja syvemmän ymmärryksen muodostumiseen.⁵⁵

Kuten tutkija Åsa Karlsson on todennut, turkkilaisista kirjoittaessaan Agrell ei sortunut tekemään suuria yleistyksiä. Ruotsin suurvallan aikaan eri kulttuureiden väliseen vuorovaikutukseen vaikutti se, kuka oli sodassa ystävä ja kuka vihollinen. Niinkään etnisellä yhteenkuuluvuudella ei ollut vaikutusta. Tämä näkyy

myös Agrellin tekstissä. Nuoreksi papiksi Agrell kertoi islaminuskosta varsin asiallisesti ajan yleiseen tapaan verrattuna. Turkkiilaisten kanssa keskustelemalla Agrell löysi kelvollisia ja järkevinä pitämiään turkkilaisia oman sosiaaliluokkansa parista. Paljon enemmän Agrell parjasi tanskalaisia ja venäläisiä, joiden kanssa Ruotsi kävi sotaa. Toisinaan Agrellin päiväkirjasta on kuitenkin löydettävissä kulttuurista arvostelua, jonka taustalla vaikuttaa sosiaalinen erilaisuus: sitä kirjoittaessa puhuu pappi kuin saarnaansa harjoitellen, ei niinkään etnisesti erilainen ruotsalainen.⁵⁶ Mielestäni tekstit edustavat vilpittömästi nuoren papin aitoa halua tutustua vieraaseen kulttuuriin. Huolimatta asemastaan pappina hän ei kertaakaan pilkkaa muslimeita vääräuskoisina. Usko ei myöskään ollut hänelle este vuorovaikutukseen. Hän liikkui kaupungissa yksin ja yhdessä tuttaviensa kanssa havainnoiden ja kokien erilaista elämää ympärillään.

Koska Agrell päätyi varsin yllättäen Konstantinopoliin, hän ei voinut etukäteen valmistautua elämään moskeijoiden ja basaarien varjoissa. Hänen toimintansa ei ollut pitkälle suunniteltua eikä hän voinut etukäteen kerätä avukseen tietoa vieraasta kulttuurista ja kielestä, niin kuin monet matkailijat tekivät kaukomaille lähtiessään. Agrell turvautui pitkälti niihin kirjoittamisen ja havainnoinnin taitoihin, jotka hän oli jo aikaisemmin oppinut. Havaintojen systemaattisuus ja kriittinen ajattelu nousivat päiväkirjassa esille, kun Agrell tutustui paikalliseen kulttuuriin ja ympäristöön. Enon esittämät kysymykset, muu luettu matkakirjallisuus ja omat käsitykset asioista vaikuttivat Agrellin toimintaan, kun hän tarkasteli kaupunkia ja kulttuuria. Luokittelemalla, mittaamalla ja omin silmin havainnoimalla Agrell pyrki saavuttamaan totuudenmukaista tietoa vuorovaikutuksessa ympäristön ja muiden ihmisten kanssa.

Viitteet

1 Mather 2009, 107–113. Osmanien valtakunta, jota kutsuttiin myös nimellä ottomaanien valtakunta, sijaitsi vuonna 1300–1923 pääosin nykyisen Turkin valtion alueella. Valtakunnan pääkaupungista turkkilaiset käyttivät nimeä Stambul (Istanbul), mutta varhaismodernina aikana länsimaiset matkailijat kutsuivat sitä nimellä Konstantinopoli. Ebert 2003, 117.

2 ”Siispä päätin tämän vuoteni Konstantinopolissa, mitä en olisi itsekään uskonut sen alkaessa, mutta korkein jumala olkoon iänikuisesti kunnioitettu kun niin ihmeellisesti auttoi minut tänä vuonna läpi lukemattomien vaarojen!” Agrell (31.12.1709) 1988, 62. Käännökset kirjoittajan.

3 Karlopolis eli ruotsalaisittain Karlstad perustettiin Varnitsan kylään Benderin kaupungin ulkopuolelle kun huomattiin, ettei kotimatkalle päästäisi kovinkaan pian. Alue kuuluu nykyisin Moldovalle, joka tuolloin oli osa osmanien valtakuntaa. Theolin 2000, 31–33.

4 Agrell (7.11.1709) 1988, 50–51.

5 Säilynyt päiväkirja on talletettu Göttilaisen liiton arkistoon, Tukholman valtionarkiston alaisuuteen. Tiedot säilyneen päiväkirjan omistussuhteista katkeavat Agrellin kuoleman jälkeen. Kansallisromanttisen Götiska Förbundetin omistukseen päiväkirjan on täytynyt päätyä viimeistään 1800-luvulla. Lisäksi päiväkirjan sisäkannessa on nimi Carl Lagergren, mikä tarkoittaa, että päiväkirja on ollut hänen yksityisomistuksessaan. Tässä työssä olen käyttänyt pääasiassa päiväkirjan faksimilekopiota.

6 Agrellin päiväkirjaa ovat tutkineet muun muassa historioitsijat August Quennerstedt, Gunnar T. Westrin ja Åsa Karlsson. Karlsson kirjoittaa artikkelissaan, että Agrell syyllistyi vain harvoin kuvaamaan turkkilaisia negatiivisesti yleistäen vaan vaikutti suhtautuvan pikemminkin suvaitsevaisesti siihen nähden, että muslimeita pilkattiin vääräuskoisena kansana. Karlsson 1998, 78–79.

7 Sarasti-Wilenius 2012, 115–122.

8 Svenskt Biografiskt Lexikon.

9 Fehrman 1985, 23–26.

10 Adams 1980, 223; Rubiés 2002, 244–250.

11 Ebert 2003, 118–120.

12 Peters 2001, 596, 604, 608–609. Ks. myös Stagl 1995, 57–67.

13 Bacon (1625) 1798, 82–83.

14 Bacon (1625) 1798, 82–83.

15 Rubiés 2002, 253.

16 Ebert 2003, 122.

17 Stagl 1995, 50, 79, 224–225. Päiväkirjan pitämisen tärkeydestä myös Bacon (1625) 1798, 82–83.

18 Matkakertomusten ja alkuperäisen tekstin erilaisuudesta ks. Amelang 1998, 117.

19 Kun Agrell oli kyydittänyt hänen suojelijansa majuri Lagerbergin Dnepr-joen vastarannalle turvaan, hän palasi lautalla takaisin hakemaan tavaroita. Hätää pakenevia sotilaita täytyi kuitenkin lautalle nopeasti ja niinpä Agrell ehti heake vain marjurin tavarat omien jäädessä jo venäläisten haltuun.

20 ”...sitten istuin ja näin, kuinka minun satulalaukkuni tuli poisviedyksi niin kuin sen mukana kaikki muukin, ja niin minä menetin kaikki ne harvat esineet, jotka olin alun perin ajatellut säilyttää, niiden mukana päiväkirjani, jota olin pitänyt siitä saakka kun lähdin Ruotsista ja jonka sisältöä olin kuljettanut mukani ympäriinsä, kun olin lähtenyt vanhempieni luota Dneprenille 729 ¼ mailin verran”. Agrell (1.7.1709) 1988, 32–33.

21 Agrell (4.12.1710, 13.12.1710–7.1.1711, 14.7.1711) 1988, 188–197, 266.

22 Karlsson 1998, 77–78.

23 Ebert 2003, 125.

24 Ebert 2003, 125–126.

25 ”Kun minä näköalan vuoksi katselin merelle päin ja keisarin palatsiin, tuli heti yksi lähettilään hovijutalaisista, joka oli nähnyt sen, ja varoitti minua mitä suurimmin, ettei minun niin pitäisi tekemän, sillä, sanoi hän, yksi englantilaismies oli muutama vuosi sitten tullut hirtetyksi sellaisesta, sillä hänellä oli se epäonni, että samalla hetkellä oli keisari katsellut kiikareilla palatsista ja nähnyt hänet. Kun kysyin syytä, ei hän osannut sanoa muuta kuin hovin mustasukkaisuus naisväestä.” Agrell (4.1.1710) 1988, 63. Kirjoittajan huomio: alkuperäisessä tekstissä esiintyy toisinaan ikään kuin suoria lainauksia, jotka Agrell on osoittanut käyttämällä vinoviivoja ja kaksoispisteitä.

26 Sulttaanin vallasta ja palatsista ks. Mansel 1995 (2006), 57–60, 67.

27 Holmquist, 10.

28 Melman 2002, 110–111.

29 ”Nämä saaret, tai oikeammin sanotusti ‘rupes Cyaneæ’ ovat kautta historian tulleet tunnetuksi kaikkein vanhimmasta ajasta ja siitä lähdöstä, jonka niin sanotut argonautit tekivät Kolkhikseen ja jotka matkallaan pystyttivät näille kalliioille kaksitoista

alttaria uhratakseen kahdelletoista jumalalle ja jumalattarelle yrityksensä avustamiseksi ja edistämiseksi. [--] Kauimpana seisoo nyt ainoastaan Pompejin pylvään jalusta, mutta ne toiset ja jäljellä olevat ovat kaatuneet ja lojuvat maassa kallioiden välissä. Gylliuksen aikaan, pian 100 vuotta sitten, ne seisoivat pystyssä, sillä hän ei kirjoituksessaan kerro alueesta eri tavalla vaan kertoo niiden olleen kaunista valkoista marmorista ja koostuneen jalustasta, pilarista ja coronasta.” Agrell (13.12.1710) 1988, 189–193.

30 Reulos 2003, 98.

31 Agrell (13.12.1710) 1988, 189–193. *Argonautica* oli alun perin kreikkalaisen runoilija Apollonios Rhodioksen pääteos, mutta siitä ilmestyi myöhemmin aikoina monia eri käännöksiä.

32 Ebert 2003, 119–120. Ks. myös Rubiés 2002, 252–253.

33 Ebert 2003, 120–121.

34 Rubiés 2002, 251–253.

35 Ebert 2003, 124–126.

36 Kreikankieliset kohdat ja kopiot pamfleteista esimerkiksi: Agrell (29.12.1709) 1988, 61; Agrell (12.2.1711) 1988, 209–211.

37 Agrell (20.6.1711) 1988, 261, 343–368. Faksimilekopiassa Agrellin teksti suluttaen hovin toiminnasta on erotettu alkuperäisestä kohdastaan kirjan loppuun omaksi osiokseen, koska sen katsottiin rikkovan päiväkohtaisten merkintöjen etenemisen.

38 Ebert 2003, 125.

39 Peters 2001, 594.

40 Stagl 1995, 112–114, 121.

41 “...erittäin huono eikä rakennus eivätkä ne, joita siellä säilytettiin, arvoisia laskettavaksi niin mahtavan herran omaisuudeksi...” Agrell (31.1.1710) 1988, 78.

42 Agrell (31.1.1710) 1988, 79.

43 Ilmakunnas 2009, 28–29, 40.

44 Harrigan 2008, 15–18.

45 Pratt 1992, 24–37.

46 Quennerstedin alaviitte ks. Agrell 1988 (1912), 323.

47 Agrell (13.12.1710, 24.7.1711, 13.7.1712) 1988, 189–190, 273–275, 313–316.

48 Stagl 1995, 114–115.

49 Ebert 2003, 120.

50 Agrell (13.7.1712–9.8.1712) 1988, 313–323.

51 Daston 2011, 83–86, 93–104.

52 Adams 1980, 228–230. Myös Stagl 1995, 201–203.

53 Daston 2011, 81–83,

54 Stagl 1995, 77, 198–202, 206.

55 Rubiés 2002, 251–253.

56 Karlsson 1998, 74–79.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähde

Sven Agrells dagbok 1707–1713. Facsimileutgåva av Sven Agrells dagbok som utgavs i Stockholm 1912. I bokserie Karolinska Krigare Berättar. Rediviva, Stockholm 1988.

Aikalaiskirjallisuus

Bacon, Francis: *Essays moral, economical, and political*. Printed by Bensley for J. Edwards, Pall Mall, and T. Paynk, Mews Gate. London 1798.

Tutkimuskirjallisuus

Adams, Percy G.: *Travelers and Travel Liars 1660–1800*. Dover Publications, Mineola 1980 (1962).

Amelang, James S.: *The Flight of Icarus – Artisan Autobiography in Early Modern Europe*. Stanford University Press, Redwood City 1998.

Daston, Lorraine: *The Empire of Observation, 1600–1800. Histories of Scientific Observation*. Eds. Lorraine Daston & Elizabeth Lunbeck. The University of Chicago Press, Chicago 2011, 81–113.

Ebert, Reika: Re-Creating Constantinople – The Imperial Gaze of Seventeenth Century Habsburg Travel Writers upon the City at the Bosphorus. *Pacific Coast Philology*, Vol. 38. Pacific Ancient and Modern Language Association, 2003, 116–131.

Harrigan, Michael: *Veiled Encounters: Representing the Orient in 17th-Century French Travel Literature*. Editions Rodopi. Amsterdam 2008.

Holmquist, Bengt: *Sven Agrell – En luthersk predikant i turkarnas stad. Bearbetning Andreas Hellerstedt*. http://www.idehist.su.se/foreningen/pdf/Bengt_Holmqvist_Sven_Agrell.pdf

Ilmakunnas, Johanna: Säädynmukaisen ylellisyyden maailma. Aristokratia ja kuluttaminen Ruotsissa 1700-luvulla *Historiallinen Aikakauskirja* 107:1 (2009), 28–41.

Karlsson, Åsa: Främling eller vän? Svenskar i Turkiet på 1700-talet. Främlingar – Ett historiskt perspektiv. Red. Anders

Florén & Åsa Karlsson. *Opuscula Historica Upsaliensia* 19. Uppsala 1998, 73–89.

Mansel, Philip: *Constantinople. City of the World's Desire, 1453–1924*. John Murray, London 1995.

Mather, James: *Pashas. Traders and Travelers in the Islamic World*. Yale University Press, New Haven 2009.

Melman, Billie: The Middle East/Arabia – the Cradle of Islam. *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Ed. Peter Hulme and Tim Youngs. The Cambridge University Press, Cambridge 2002, 105–122.

Peters, Edward: The Desire to Know the Secrets of the World. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 62, No. 4. (2001), 593–610.

Pratt, Mary Louise: *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. Routledge, London 1992.

Reulos, Michel: Pierre Gilles. *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, Vol. 1. Ed. Peter Gerard Bietenholz, & Thomas Brian Deutcher. University of Toronto Press, Toronto 1985.

Rubiés, Joan Pau: Travel Writing and Ethnography. *The Cambridge Companion to Travel Writing*. Ed Peter Hulme & Tim Youngs. The Cambridge University Press; Cambridge 2002, 242–261.

Stagl, Justin: *A History of Curiosity. The Theory of Travel 1550–1800*. Harwood Academic Publishers, Newark 1995.

Theolin, Sture: *The Swedish Palace in Istanbul. A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweden*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., Istanbul 2000.

LAAJENNETTU TIETEENHISTORIA

Lähtökohdat, metodologia ja mahdollisuudet

Veli Virmajoki

Laajennettu tieteenhistoria ja tarve metodologialle

Ernan McMullin esitti vuonna 1970, että tieteenhistorian tutkimuskohteen termi ”tiede” voidaan ymmärtää kahdella tavalla: sillä voidaan McMullinin mukaan tarkoittaa joko tieteellisen työn lopputuloksina esitettyjen väitteiden kokoelmaa tai tieteentekijöiden toimintaa, jonka päämääränä ja lopputuloksena on tieteellinen ymmärrys.¹ McMullinin ajatus siis paikantaa tieteenhistorian kohteeksi tieteen esittämät väitteet todellisuudesta sekä ne prosessit, jotka johtivat näihin väitteisiin. Tieteenhistorian tutkimuskohteeksi valikoituu näin tiede ennen kaikkea todellisuuden ymmärtämiseen suuntautuvana epistemologisena prosessina. Kutsun tätä mcmullinistiseksi tiedekäsitykseksi ja sitä koskevaa historiaa mcmullinistiseksi tieteenhistoriaksi.

On selvää, että tieteenhistorian kannalta tieteen käsittäminen epistemologisena prosessina on jossakin suhteessa ensisijaista, kuten McMullin ajattelee. On myös hyviä perusteita väitteelle, että vain epistemologisia prosesseja koskeva tutkimus on tieteenhistoriaa ja että vain se auttaa oleellisesti tieteen ymmärtämises-

sä. Tästä ajatuksesta seuraa, että kaikki muu historia, liittyipä siihen tieteen väitteet, tekijät tai instituutiot, on vain historiaa, johon tiede liittyy, ei tieteen itsensä historiaa. Tällaista tieteen epistemologisten prosessien eristämistä, oli pa se periaatteen tasolla miten perusteltua tahansa, ei kuitenkaan voida toteuttaa. Historioitsijaa kiinnostaa lopulta se, millaisia merkityksiä ja vaikutuksia menneisyyden tapahtumilla ja prosesseilla on ollut, joten myös tieteen paikkaa menneisyydessä on arvioitava laajempien kokonaisuuksien kannalta. Täten McMullinin taksonomiaa tieteenhistorian tutkimuskohteista on jatkettava, ja todettava, että tieteenhistorian tutkimuskohteeksi voidaan valita mikä tahansa ilmiö, joka on tavalla tai toisella liittynyt tieteeseen. Kutsun tätä tutkimusotetta ”laajennetuksi tieteenhistoriaksi”.

Laajennetun tieteenhistorian tutkimuskohteita ovat esimerkiksi tiede sosiaalisena toimintana, arkikäsitys tieteestä ja tiede sosiaalisena auktoriteettina. On huomattava, että kun tällaisissa yhteyksissä puhutaan siitä, että tutkitaan ”tiedettä”, ei aina tarkoiteta samaa asiaa. Puhutaan sellaisin käsittein kuten ”tiede sosiaalisena toimintana”, ”tiede arkikäsitysnä tieteestä” tai ”tiede sosiaalisena auktoriteettina”. Kun tieteestä puhutaan käsitteellä ”tiede jonakin”, puhutaan tieteen jostakin *aspektista*. Jos tutkimuskohteenamme on esimerkiksi tiede sosiaalisena toiminta, on tutkimuskohteenamme aspekti, josta puhumme, sosiaalinen toiminta. Laajennettu tieteenhistoria voidaan siis nähdä niiden tieteen aspektien tutkimisena, jotka eivät mahdu mcmullinistiisiin tieteen aspekteihin. Jatkossa on pidettävä mielessä, että tieteenhistoriaa tutkittaessa tutkitaan aina jotakin tieteen aspektia, ei koskaan tiedettä sinänsä.

Nyt kun tieteenhistoriaan on hyväksyttävä tutkimuskohteeksi monia tieteen aspekteja, eikä kaikki tieteenhistoria ole mcmullinistista episteemisen toiminnan historiaa, tullaan tieteenhistoriaan sovelta- maan mitä moninaisimpia teoreettisia oletuksia ja kä- sitteellisiä malleja. Kutsun näitä teoreettisia oletuksia ja käsitteellisiä malleja *metodologiaksi*. On selvää, että esimerkiksi kulttuurisia representaatioita tieteestä tu- lee (tai ainakin voidaan) tutkia erilaisen teoreettis-kä- sitteellisen apparatuurin läpi kuin teorian konfirmaation historiaa. Tilanteessa, jossa laajennettu tieteenhistoria on tullut jäädäkseen, on elintärkeää pohtia tieteenhis- torian tutkimuskohteiden ja metodologioiden laajene- misen vaikutusta tieteestä esitettäviin johtopäätöksiin. Toisin sanoen on keskeistä, että ymmärrämme, millaisia vaikutuksia voimme ajatella laajennetun tieteenhistori- an löydöksillä olevan käsitykseemme tieteen luonteesta ja historiasta. Tarvitsemme siis metodologian metodo- logiaa.

Aion alla esittää huomioita siitä, millaisia metodo- logian soveltamiseen liittyviä seikkoja tieteenhistorioit- sijan on otettava huomioon tutkimuskontekstissa, jossa suuri osa tieteenhistoriasta on tutkimusta, jossa tieteen paikkaa, merkitystä, vaikutuksia ja käyttöä yhteiskun- nassa ja kulttuurissa analysoidaan. Ennen kuin voin esitellä näitä huomioita metodologiasta, on syytä tuoda ilmi muutama seikka. En aio esittää mitään ohjekirjaa siitä, miten tehdään adekvaattia historianitutkimusta konkreettisesti, sillä luultavasti mitään yksinkertaista ja tarkkaan määritettävää algoritmia ei lähteistä lopputu- lokseen ole, tai jos on, historioitsija varmasti ymmärtää tämä metodin paremmin kuin minä. En myöskään aio ottaa kantaa *Science Wars*-tyyliseen keskusteluun² sii-

tä, onko tiettyjen ihmistieteiden, erityisesti sosiologian, tieteentutkimuksessa käyttämät metodologiset periaat- teet oikeita. En näe tällaista metodologista keskustelua motivoituneena monestakaan syystä. Ensinnäkin ne ih- mistieteiden metodologiset periaatteet, joiden sovelta- minen olisi kaikkein pelottavinta, on osoitettu moneen kertaan sopimattomiksi.³

Toiseksi uskon, että vaikka näitä periaatteita joku saattaisikin soveltaa, näihin soveltajiin kuuluisi vain aka- teemisia opportunisteja sekä älyllisesti harhautuneita tutkijoita, joista kumpaakaan kategoriaan eivät kuulu ne historioitsijat, joiden auktoriteetti ja vaikutus on yh- teiskunnassamme ja kulttuurissamme suurin. En siis aio pohtia moneen kertaan huonoksi osoittautuneita meto- dologisia perusteita, joita vain harhautuneet marginaa- litutkijat käyttäisivät.

On kuitenkin vielä kolmas syy haluttomuuteeni ot- taa kantaa tiettyihin yksittäisiin metodologisiin valintoi- hin. Tutkimukseni käsittelee metodologian, tutkimus- kohteen ja johtopäätösten sopusointuun saattamista. Se on siis metodologian soveltamisen metodologiaa. Tästä seuraa se, että esittämäni periaatteet soveltuvat käyttöön, olipa tutkija valinnut minkä tai kuinka har- hautuneen metodologian tahansa, ja vieläpä auttavat kertomaan, mikäli harhautuneet periaatteet johtavat tutkijan projektin ja johtopäätöksen harhateille.

Metodologiset huomautukseni palautuvat kaikki yhteen ja samaan periaatteeseen: *tutkimuskohteena olevan aspektin, metodologian ja johtopäätösten pitää olla sopusoinnussa*. Ongelma näinkin triviaalin periaat- teen kanssa on se, että laajennetun tieteenhistorian metodologia ja tutkimuskohde poikkeavat paljon mc- mullinistisesta tieteenhistoriasta, mutta laajennetun

tieteenhistorian tutkimustulokset esitetään usein mcmullinistista tieteenhistoriaa koskevana. Toisin sanoen laajennetun tieteenhistorian johtopäätösten esitetään koskevan tiedettä episteemisenä toimintana, vaikka todellisuudessa ne eivät poikkeavan metodologiansa ja tutkimuskohteensa takia kerro mitään tästä tieteen aspektista. Laajennetun tieteenhistorian myötä metodologia ja tutkimuskohteet ovat siis laajentuneet, mutta ymmärrys tavoitteista ja mahdollisuuksista on hämärtynyt.

Esitän alla metodologiaa koskevia huomioita laajennetun tieteenhistorian tutkimuksesta. Käytän näiden huomioiden demonstroimiseen Michael Mulkayn artikkelia *Galileo and the Embryos*, joka päättyi edustamaan laajennettua tieteenhistoriaa sattumalta. En siis käytä Mulkayn artikkelia siksi, että se olisi metodologisesti erityisen huono tai sekava. Pikemminkin se on selvimmästä päästä, ja monien muiden artikkelien käyttö metodologisten seikkojen osoittamiseen olisi hankalampaa siksi, ettei niissä ole vähäisintäkään selvitystä siitä, mitä ollaan tutkimassa ja millaisin teoreettisin keinoin. Kriittinen sävy ei siis kohdistu Mulkayn artikkeliin itsessään, vaan pyrkii osoittamaan tietynlaisen metodologian tarpeen kokonaisella tieteenalalla, jota Mulkay edustaa.

Muistutus järjestyksestä – mcmullinistisen tieteenhistorian riippumattomuus ja ensisijaisuus

Michael Mulkay tutkii artikkelissaan *Galileo and the Embryos* väittelyä, joka käytiin alkiotutkimuksesta Isossa-Britanniassa 1980-luvulla. Tässä väittelyssä vastakkain olivat tieteen edustajat ja uskonnon edustajat. Mulkayn

mukaan tieteen edustajat, jotka puolsivat alkiotutkimusta, hyökkäsivät uskonnon edustajia vastaan asettelamalla vastakkain tieteellisen ajattelun rationaalisena ja faktoihin perustuvana ja uskonnon dogmaattisena, auktoriteettiin ja uskoon perustuvana.⁴ Tätä uskonnon ja tieteen vastakkaisuutta voidaan kutsua ”galileilaiseksi stereotypiaksi”⁵, sillä Galileo Galilei oli merkittävä hahmo, johon viitattiin, kun uskonnon ja tieteen erottelua haluttiin tehdä.⁶ Mulkay pyrkii osoittamaan, että dogmi, auktoriteettiin nojaaminen ja usko olivat kuitenkin yhtä lailla läsnä niin tieteeseen kuin uskontoinkin liittyvässä keskustelussa.⁷ Mulkayn mukaan alkiotutkimuskeskustelun osapuolet sijoittuvat siis samaan galileilaisen stereotypian kategoriaan. Mielenkiintoisen juonteen artikkeliin tuo se, että Mulkay pyrkii osoittamaan, etteivät dogmi, usko ja auktoriteettiin nojaaminen ole tieteen eivätkä uskonnon sisäänrakennettuja piirteitä, vaan nämä piirteet tuotti alkiotutkimuksesta käyty kamppailu.⁸ Jos Mulkayn tulkinta keskustelusta on oikea, galileilainen stereotypia on väärä, joten tieteilijöiden argumentit debatissa osuivat hutiin.

Huomionarvoista on, että Mulkay kertoo keskustelua koskevan analyysinsä lähtökohtana toimivan se uskonto–tiede-kontrastirakenteen käyttö, joka tapahtui alkiotutkimukseen liittyvässä poliittisessa debatissa. Hänen mukaansa tällaisen kontrastirakenteen käyttö on hyödyllistä niille, jotka puhuvat tieteen nimissä.⁹ Mulkayn tutkimus siis kohdistuu argumentaatiostrategioihin, joihin liittyy historiallinen käsitys tieteestä, ja Mulkay soveltaa argumentaatio- ja keskusteluanalyytisiä ideoita tutkimukseensa. Mulkayn artikkeli on selvästi laajennettua tieteenhistoriaa: se tutkii tieteen paikkaa, käyttöä, vaikutusta ja merkitystä Britannian

1980-luvun lääketieteen politiikan kulttuurissa. Se ei kohdistu huomiota siihen, miten tiede tutki alkioita, vaan siihen, miten tieteeseen ja tiedekäsityksiin nojautettiin keskustelussa, joka ei varsinaisesti ollut tieteellinen vaan poliittinen. Kuitenkin Mulkay esittää väitteitä tieteen toiminnasta: tiede itsessään ei nojaa dogmiin, auktoriteettiin tai uskoon. Tämä väite ei sinällään hätkähdytä ketään, ja se voitaisiin laskea jonkinlaiseksi tieteen rationaalisuutta puolustavien ihmisten lepyttelyksi tilanteessa, jossa tieteen nimissä käytyä keskustelua on kritisoitu. Harmiton ele Mulkayn väite ei kuitenkaan ole, sillä hän toteaa, ettei myöskään uskonto nojaa dogmiin, auktoriteettiin tai uskoon. Mulkay siis tuntuu asettavan tieteen ja uskonnon samalle tasolle, ja tämä on johtopäätös, joka ollessaan tosi selvästi vaikuttaisi käsitykseemme tieteen luonteesta. Onko johtopäätös oikeutettu? Huomautan, ettei kyse ole nyt siitä, onko Mulkay oikeassa vai väärässä, vaan siitä, tukeeko Mulkayn metodologia tätä johtopäätöstä.

Jotta voisimme lähestyä kysymystä Mulkayn johtopäätöksen oikeellisuudesta, muotoilkaamme seuraavaa periaate:

(I) Tutkimuksella, joka ei koske tieteen mcmullinistisia aspekteja, ts. tiedettä epistemologisena prosessina, ei ole mitään relevanttia sanottavaa tieteen mcmullinistisistä aspektista. Mcmullinistinen tieteenhistoria on siis riippumatonta muusta tieteenhistoriasta.

Mulkay kirjoittaa, että tieteeseen vetoava osapuoli vetosi auktoriteettiin ja dogmiin, mutta olettaa myös, ettei tiede itsessään ole dogmaattista tai tieteeseen vetoavaa. Täten Mulkay ei päättelee tieteen yhteiskunnallisesta käytöstä johtopäätöksiä tieteen epistemologisesta luonteesta. Hän siis noudattaa periaatetta I, eikä hänen

uskonto-tiede-symmetriansa perustu tämän periaatteen rikkomiseen. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin se, että vaikka Mulkay ei tee tieteen mcmullinistisiä aspekteja koskevia johtopäätöksiä tutkimalla tieteen muita aspekteja, hän kuitenkin tekee tieteen mcmullinistista aspekteista oletuksia, jotka perustelevat uskonto-tiede-symmetriaa. Tehdäksemme Mulkayn virheen ilmeiseksi muotoillaan seuraava metodologinen periaate:

(II) Tehdessämme tutkimusta siitä, miten tietty uskomusjärjestelmä, kuten tiede, toimii yhteiskunnallisessa tai kulttuurisessa kehityksessä, emme voi ymmärtää tämän uskomusjärjestelmän saamia merkityksiä ja käyttäjiä ymmärtämättä kyseisen uskomusjärjestelmän muodostamisen taustaa ja sisäisiä periaatteita. Täten mcmullinistinen tieteenhistoria on ensisijaista suhteessa laajennettuun tieteenhistoriaan.

Mulkay rikkoo tätä periaatetta. Hän asettaa perusteet-toman symmetrian tieteen ja uskonnon välille esittäessään, ettei kumpikaan ole itsessään dogmaattista, auktoriteettiin vetoavaa tai uskoon perustuvaa, ja että molemmat ovat tätä vain keskustelun tuoksinassa. Voimme kuvitella seuraavan skenaarion (ottamatta kantaa siihen, onko se tosi): tieteellinen tutkimus on luonteeltaan sellaista, että kaikki väitteet ovat sellaisia, että ne hylätään, jos hylkäämiselle on riittäviä syitä. Tiede kuitenkin onnistuu tuottamaan väitteen V, jota ylivoimainen määrä todistusaineistoa tukee. Lisäksi suurin osa tiedeyhteisöstä uskoo hyvin perustein tähän näkemykseen. Nyt jokaisella, myös Raamattuun nojalla uskovaisella, on mahdollisuus tutkia väitettä, ja kerätä sitä vastaan todisteita. Jos joku pystyy riittävän määrän todisteita keräämään, väite hylätään. Tiedeyhteisöltä kysytään mielipidettä alkio tutkimukseen, ja se

antaa väitteen V. Poliittisessa väittelyssä nojataan tähän väitteeseen siksi, että sen on antanut tiedeyhteisö lähes yksimielisesti sitä kannattaen. Voidaanko nyt todella väittää, että tieteeseen vetoava osapuoli alkiokeskustelussa vetoaa samassa mielessä auktoriteettiin ja dogmiin, kuin Raamattuun vetoava uskovainen?

Ottakaamme esimerkki Mulkayn artikkelista osoitamaan, miksi ymmärrys tieteen mcmullinistisista aspekteista on ensisijaista kaiken tieteenhistorian ymmärtämiseksi. Mulkay lainaa erästä debattiin osallistunutta: "One simply cannot argue with these Catholics [--] who simply bring their dogmatic belief about human embryos before the House", ja tulkitsee, että lopulta tämä tarkoittaa vain sitä, ettei kyseinen henkilö pysty taivuttamaan uskovaisia *omaan* mielipiteeseensä.¹⁰ Samaan tapaan hän tulkitsee tiedettä edustavan osapuolen väitteen, että uskovaisten kanssa argumentit ovat irrelevantteja.¹¹ Mulkayn tulkinta seisoo tyhjän päällä, sillä häneltä jää huomaamatta, että kyseiset henkilöt ovat kuitenkin luultavasti tarkoittaneet sitä, ettei tieteellinen tutkimus ja siinä käytettävät argumentit johtopäätösten tueksi pysty vakuuttamaan uskovaista. He eivät siis ole pelkästään paenneet argumentaatiota uskovaisten kanssa tuomitsemalla kyseisen ryhmän argumenttien rationaalisuuden vain tuossa yhdessä keskustelussa, joka käytiin alkiotutkimuksesta, vaan kyseenalaistamalla argumentaation periaatteellisen mahdollisuuden uskonnon kaltaisen uskomusjärjestelmän kanssa. Tämä voidaan toki tulkita galileilaisen stereotypian taakse piiloutumiseksi, kuten Mulkay tekee, mutta tällaisen tulkinnan arvioimisen ongelmaksi muodostuu se, ettemme tiedä, olettaako Mulkay, ettei uskonto ole dogmaattista, auktoriteettiin vetoavaa ja uskoon perustuvaa, vai onko

tämä johtopäätös. Jos uskonto ei ole dogmaattista, auktoriteettiin vetoavaa ja uskoon perustuvaa, galileilainen stereotypia on vain retoriikkaa, ja Mulkay on oikeassa. Jos se on dogmaattista, auktoriteettiin vetoavaa ja uskoon perustuvaa, stereotypia ei ole vain retoriikkaa, ja Mulkayn tulkinta on väärä. Mulkaylla on kaksi mahdollisuutta: Joko osoittaa stereotypia perusteettomaksi tai olettaa näin. Olipa hänen mielessään kumpi tahansa, periaatetta I tai II rikotaan: jos Mulkay olettaa stereotypian vääräksi, hän voi todeta, että kyseessä on vain retorinen kikka. Ongelma on, että kyseessä olevaa oletusta ei ole perusteltu. *Oletuksen perusteleva vaatisi periaatteen II mukaista ymmärrystä uskonnosta ja tieteestä uskomusjärjestelmänä.* Toisaalta jos Mulkay pyrkii perustelevaan stereotypian valheellisuuden sillä, että kyseessä on vain retorinen keino, hän kulkee kehässä – hän on tutkinut sitä vain retorisenä keinona. Tämä on myös oiva esimerkki siitä, miten yhdenlainen näkökulma tutkimuskohteeseen voi tuottaa vain sellaisia johtopäätöksiä, jotka on käsitteellistetty ja teorioitu tuosta näkökulmasta – seikka, jonka periaate V myöhemmin alleviivaa.

Yllä esitetty ei tarkoita, ettei Mulkay voisi olla oikeassa galileilaisen näkökulman käytöstä keskustelussa. Mulkay voi toki sanoa, että galileilainen stereotypia on asia, johon tieteellinen osapuoli vetoaa argumentoidessaan, mutta hänen tulisi olla ottamatta kantaa siihen, onko tähän stereotypiaan vetoaminen pelkkää retoriikkaa. Tätä Mulkay ei voi tietää tekemättä mcmullinistista tieteenhistoriaa.

Olemme nähneet, että periaatteet I ja II auttavat erottamaan laajennetun tieteenhistorian ja mcmullinistisen tieteenhistorian, sillä ne antavat meille mcmulli-

nistisen tieteenhistorian riippumattomuuden ja ensisijaisuuden. Riippumattomuudella tarkoitan siis sitä, etteivät laajennetun tieteenhistorian tutkimustulokset koske mcmullinistista tieteenhistoriaa; ensisijaisuudella puolestaan tarkoitan sitä, että laajennettu tieteenhistoria edellyttää ymmärrystä mcmullinistisesta tieteenhistoriasta. Ennen kuin voimme tutkia tieteen paikkaa ja merkitystä menneisyydessä, meidän on ymmärrettävä, millaista episteemistä toimintaa tiede on ja on ollut.

Metodologia, aspekti ja johtopäätökset

Tarve periaatteille, jotka auttavat ymmärtämään mcmullinistinen ja laajennettu tieteenhistoria oikein suhteessa toisiinsa ei ole ainoa seikka, joka nousee esiin yllä esitetystä huomioista Mulkayn tutkimukseen. Esiin nousee myös tarve tarkastella tieteenhistorian metodologiaa yleisemmin.

Palatkaamme Mulkayn väitteeseen tieteen ja uskonnon yhtäläisestä dogmaattisuudesta. Mulkay väittää, että sekä tieteen että uskonnon edustajat vetosivat keskustelun tuoksinassa dogmiin, vaikka tieteen edustajat väittivät nimenomaan uskonnon vetoavan dogmiin. Herää kysymys, soveltuuko Mulkayn käyttämä dogmin käsite todella kuvaamaan sitä, mitä dogmilla tarkoitettiin eri yhteyksissä, kuten hän antaa ymmärtää. Mulkayn mukaan tieteen edustajien uskomusta voitiin kuvata dogmiksi, sillä alkeistutkimuksen kannattajat hyväksyivät sen universaalisti; sillä tieteen auktoriteettiin nojaten sitä pidettiin kyseenalaistamattomana totuutena; sillä niitä, jotka eivät sitä hyväksyneet, pidettiin irratio-naalisina tai toiseen moraaliseen yhteisöön kuuluvina.¹²

Jos otamme tämän määritelmän dogmista, näyttää ilmeiseltä, ettei Mulkay toimi oikeutetusti kuvatessaan tieteeseen vetoavan osapuolen olevan dogmaattinen samassa merkityksessä kuin uskonnon edustajien. Ei ole kovin houkuttelevaa väittää, että tieteeseen vetoavan osapuolen ajatus ”kyseenalaistamattomasta totuudesta” olisi sama kuin uskontoon vetoavan, sillä tieteellinen tutkimus voi ja olisi jo voinut osoittaa tuon totuutena pidetyn väitteen vääräksi. Mulkay soveltaa yhtä ja ainoaa dogmin käsitettä kahteen täysin erilaiseen ilmiöön ja rakentaa pelkästään sanallisen tason samankaltaisuuden kahden osapuolen välille. Pääsemme tästä seuraavaan periaatteeseen:

(III) Käytettäessä käsitteitä, joilla on keskeistä relevanssia toiminnan arvottamisessa ja ymmärtämisessä, on määriteltävä nämä käsitteet ja pidettävä kiinni annetuista määritelmistä. Lisäksi on oltava tarkkana käsitteiden soveltuvuuden kanssa.

Koska tarkoituksena on antaa metodologisia työkaluja laajennettuun tieteenhistoriaan, voidaan periaate III antaa tieteenhistoriaan soveltuvammassa muodossa: (III) *Jos tutkimuksen lähtökohta antaa mahdollisuuden kuvata ilmiötä tietyin käsittein, on huomattava, että siirryttäessä toiseen tutkimukselliseen kehukseen ilmiön kuvaaminen samoin käsittein ei ole automaattisesti oikeutettua ja johtaa usein harhaan.*

Kun pidämme yllä olevat periaatteet mielessä, voimme todeta, että Mulkayn saattaisi pysyä valtuuksiensa rajoilla, jos hänen katsottaisiin argumentoivan seuraavasti: jos tutkitaan vain käytyä keskustelua ja ajatellaan sitä vain ajallisena poikkileikkauksena, voidaan sanoa, että molemmat osapuolet vetosivat dogmiin. Tällöin dogmi tarkoittaisi väitettä, jota tietyllä het-

kellä ei kyseenalaisteta tai esimerkiksi väitettä, jonka totuusarvoon määrittäminen tietyssä kontekstissa ei onnistu tämän väitteen luonteen takia. Tällaisia ovat esimerkiksi väitteet, joissa tieteen tuloksia käytetään tieteen tekemisen ulkopuolella. Keskustelututkimuksen kontekstissa Mulkayn käsitteet siis kuvaisivat molempia osapuolia oikein. Tämä ei kuitenkaan ole Mulkayn dogmin käsite ainakaan sellaisena kuin hän sen esplikoi, sillä tieteeseen vetoava osapuoli ei varmasti tarkoittanut uskonnon olevan dogmaattista tässä mielessä. Hänen dogmin käsitteensä ei siis tavoita sitä, mitä sillä eri yhteyksissä tarkoittaa, ja on syytä epäillä, että hänen johtopäätöksensä perustuvat siihen, että käsitteiden eroavaisuudet kontekstien välillä jäävät huomioimatta. Hän siirtyy edestakaisin keskustelututkimuksen kontekstin ja mcmullinistisen kontekstin välillä osaamatta vaihtaa asianmukaista käsitteistöä päälle, ja samaistaa täten kaksi täysin erilaista ilmiötä saman arvokehikon sisään pelkästään käsitteellisen huolimattomuuden takia.

On ymmärrettävää, että tutkija haluaa kuvata monia ilmiöitä samoin käsittein, sillä tämä mahdollistaa tutkimuksen yleistettävyyttä. Johtopäätösten laatua ei kuitenkaan saa uhrata tällaisista syistä. Tämä pelkästään käsitteiden tasolla esiin noussut ongelma metodologian johdonmukaisuudesta yleistyy, kun huomioidaan, että tieteenhistoriaan voidaan soveltaa monenlaisia ihmistieteiden lähtökohtia, myös teoreettisia eikä vain käsitteellisiä. Jos voitaisiin erottaa tarkkarajaisesti tieteenhistorian mcmullinistiset tutkimuskohteet muista laajennetun tieteenhistorian tutkimuskohteista, kovinkaan suuria ongelmia ei erilaisten metodologioiden väärästä soveltamisesta syntyisi tieteenhistoriassa, mikäli periaatteita I–III sovellettaisiin. Kuitenkin on selvää,

että tieteen yhteiskunnallinen ja kulttuurinen käyttö, vaikutus ja merkitys eivät ole tarkkarajaisesti erotettavissa tieteen sisäisestä toiminnasta. Laajennettu tieteenhistoria ja mcmullinistinen tieteenhistoria tutkivat alueita, jotka lomittuvat toisiinsa historiassa. Kuitenkaan ajallinen ja sosiaalis-kulttuurinen lomittuminen ei tarkoita identifioitumista. Tämän vuoksi on tehtävä mcmullinistisen tieteen ja laajennettuun tieteenhistoriaan kuuluvien alueiden erottelu. Koska tämä erottelu ei voi perustua konkreettisten todellisuuden osa-alueiden erotteluun näiden lomittuessa, sen on tapahduttava käsitteellisellä tasolla. Muotoillaan seuraava periaate:

(IV) On erotettava käsitteellisesti se tieteenhistorian tutkimuskohteen aspekti, jonka tutkimuksessa ajatellaan olevan sitä, mitä tiede on, siitä kontekstissa, jossa tuon tieteen ajatellaan esiintyvän tutkimuskohteessa.

Tiede, ajatellaanpa sitä miten tahansa, ei ollut 1980-luvun Britanniassakaan eristetty todellisuuden osa-alue. Tämän vuoksi esimerkiksi Mulkayn pitäisi selvittää, mitä hän tarkoittaa tieteen käsitteellä, kun hän väittää alkiotutkimuksen kannattajien vetoavan *tieteeseen* tai kun hän puhuu *tieteellisestä* alkiotutkimuksen kannattamisesta. Dogmi-väitteen perusteella hän näyttäisi tarkoittavan tieteellä tiettyjä väitteitä. Toisaalta hän näyttää samanaikaisesti tarkoittavan tiedettä sosiaalisena toimijana, kun hän väittää tieteen olevan auktoriteetti. Jos Mulkay tarkoittaa tieteellä tiettyjen väitteiden kokonaisuutta, hän on artikkelissaan tutkimassa tiettyjen uskomusten suhdetta toimintaan. Jos hän taas tarkoittaa tiedettä sosiaalisena toimijana, joka lokalisoitui 1980-luvun Britannian sosiaalis-kulttuurisessa kehityksessä, hän onkin tutkimassa sosiaalisten toimijoiden

suhdetta toisiinsa. Kuinka voidaan tehdä tutkimusta, jos ei tiedetä, tutkitaanko kahden sosiaalisen toimijan välistä suhdetta vai tietyn uskomusjärjestelmän ilmentymää poliittisessa kontekstissa? Esimerkki osoittaa, miten tärkeä periaate on kyseessä.

Kuten näemme, yllä oleva metodinen periaate on aivan keskeinen, sillä sen käyttö auttaa kertomaan sen, mitä milloinkin ollaan tutkimaan, kun tutkitaan tieteenhistoriaa. Kyseinen periaate velvoittaa kertomaan, mitä tieteen ajatellaan olevan, kun sen historiaa tutkitaan. Kyse on siten myös tutkijan ennakkokäsitysten paljastamisesta. Ennakkokäsitysten paljastaminen on ainoa tapa arvioida johtopäätösten painoarvoa. Alamme hahmottaa tätä seikkaa, kun otamme mukaan seuraavan metaperiaatteen:

(IVm) Tehdäkseen periaatteen IV mukaisen käsitteellisen erottelun tieteenhistorian tutkijan on oltava perillä siitä, minkä kategorian, mcmullinistisen tai laajennetun tiedekäsityksen, alaän hänen tutkimuksensa tieteen aspekti kuuluu. Toisin sanoen: osataksaan erottaa sen aspektin tutkimuskohteesta, jota kutsutaan tieteeksi, siitä kontekstista, jossa se esiintyy, tutkijan täytyy tietää, miten laajana käsitteenä hän haluaa tieteen ymmärtää.

Mulkay esimerkiksi kirjoittaa siitä, miten ”tiede astui julkiseen keskusteluun”.¹³ Hän tarkoittaa tällä jonkinlaista väittekokoelman ja sosiaalisen toiminnan yhdistelmää. Ottakaamme esimerkki toisenlaisesta tutkimuksesta. Artikkelissaan *Reconceptualizing Medical Practice as a Science* (1995) Marc Berg pohtii sitä, miten lääketieteen ongelmista tehtiin tieteellisen toiminnan ongelmia samalla, kun tieteellisen toiminnan ajateltiin olevan yksittäisen kognitiivisen agentin toimintaa.¹⁴ Bergin

tutkimuksessa tieteenhistorian tutkiminen on sen tutkimista, miten tietty yhteisö alkoi soveltaa tietynlaista tiedekuvaa oman alansa toiminnan kuvauksena. Tässä selvästi tutkimuskohteena on tieteen vaikutus tiettyjen toimijoiden itseymmärrykseen. Se, mikä on tämä ”tiede”, joka vaikutti, ei ole tiede väittekokoelmana, vaan jonkinlaisena kulttuurisena representaationa. Kun tieteenhistorian tutkimuskohteeksi tiede voidaan ajatella ja määritellä monella eri tavalla, on aivan keskeistä ymmärtää, että myös johtopäätökset ”tieteen” luonteesta voivat vaihdella. Onkin muotoiltava seuraava periaate:

(V) Kun tieteenhistorian tutkimuskohteen se aspekti, jota kutsutaan tieteeksi, on erotettu tutkimuskohteen muista aspekteista ja luokiteltu kuuluvaksi joko mcmullinistiseen tiedekäsitykseen tai laajennettuun käsitykseen tieteeestä, voivat johtopäätökset koskea tiedettä vain kyseisen tutkimuskohteen valittuna aspektina.

Jos esimerkiksi otamme Mulkayn artikkelin lähestymistavan tieteeseen, tutkimme tiedettä jonkinlaisena sosiaalisena toimijana tai tieteen yhdistymistä julkiseen keskusteluun. Kun Mulkay päätelee, että tiede on dogmaattista, auktoriteettiin vetoava ja uskoon perustavaa, voi tämä johtopäätös koskea vain tiedettä *sosiaalisena toimijana* tai *osana julkista keskustelua*, eikä esimerkiksi epistemologisena toimintana. Toisin sanoen tutkimuksen kohteena on tieteen jokin sosiaalinen aspekti, jolloin johtopäätökset voivat koskea vain tätä aspektia.

Periaate V on suoraa jatkoa periaatteille III ja IV, sillä kun tutkimuskohteen se aspekti, jota kutsutaan tieteeksi, on käsitteellistetty tietyllä tavalla, täytyy tästä käsitteellisestä kehiksestä pidettävä kiinni myös tutkimuksen johtopäätöksissä. Tämä periaate myös pohjusta

periaatteet I ja II, ja sen läpi on helppo ymmärtää aiemmin esitetty huomio, ettei Mulkayn tutkimus voi lähtökohtaisesti oikeuttaa hänen johtopäätöksiään galileilaisesta stereotyyppiästä.

Johtopäätös: ympäri mennään, yhteen eittulla

Edellä esitetyt periaatteet yhdessä tuovat esiin erään aivan ilmeisen seikan: ei ole yhtä ainoaa metodologiaa, jolla tiedettä voitaisiin tutkia, ja tämän vuoksi ei ole myöskään yhtä ainoaa käsitteellistä ja teoreettista apparaattia, jonka puitteissa tieteen todellinen luonne paljastuisi. Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että tieteen todellinen luonne olisi sellainen, että siihen tarvitaan useita eri lähestymistapoja. Pikemminkin kyse on siitä, etteivät erilaiset lähestymistavat jaa samaa käsitystä siitä, mitä tiede on. Erilaiset määritelmät tieteestä ja erilaiset tavat käsitteellistää tiede johtavat siihen, ettei ole olemassa yhtä yhteistä syvää ydintä, jota voitaisiin sanoa tieteeksi ja jonka olemus voitaisiin paljastaa. Voimme tutkia vain tieteen eri osia.

Kyseessä on metodologia, joka osoittaa, että on turhaa pyrkiä tuottamaan synteisiä erilaisista tavoista lähestyä tiedettä. Erilaisista metodologisista lähtökohdista ponnistavat tutkimukset eivät voi auttaa toisiaan. Tämä ei johdu siitä, että erilaiset näkemykset tieteen luonteesta ovat toisensa poissulkevia, vaan kyse on siitä, että erilaisiin tutkimuslähtökohdihin tuotetuilla tutkimustuloksilla ei ole minkäänlaista mielenkiintoa toisensa suhteen. Kun tieteenhistoria laajenee, ei tämä ymmärryksemme tieteestä laajene, vaan ainoastaan

ajatus siitä, miten erilaisia tapoja on käsitteellistää se asia, jota esiteoreettisessa ymmärryksessämme kutsumme tieteeksi. Keksimme aina vain uusia tieteen osia. Olemme jo tämän tutkimuksen osissa esimerkeissä nähneet, että tiedettä voidaan ajatella kulttuurisena representaationa, sosiaalisena toimijana tai epistemologisena toimintana. Erilaiset tutkimuskohdet vaativat erilaista metodologiaa, ja tämä puolestaan tuottaa – tai ainakin pitäisi tuottaa – kategorisesti erilaisia johtopäätöksiä.

Mutta millainen johtopäätös tämä on tieteentutkimuksesta? Kuhnilainen, jossa paradigma määrittää, mitä on olemassa? Metodologista *laissez-fairea*? Ei kumpaakaan, mutta vähän jälkimmäistä. Metodiset periaatteeni ovat metaperiaatteita, jotka antavat periaatteellisia ohjeita tieteenhistorian tutkimuksessa sovellettavien metodologioiden eli teoreettisten ja käsitteellisten apparaattien käyttöön. En ole historioitsija enkä ihmistieteilijä, joten en ota kantaa siihen, miten eri alojen tutkimuskohdet tulisi tutkia. Tutkimusalat saavat puolestani käyttää mitä tahansa metodologioita, kunhan ymmärtävät, miten valitut metodologiat vaikuttavat tutkimukseen ja mitä kyseisillä metodologioilla on mahdollista saavuttaa. *Laissez-fairesta* ei kuitenkaan varsinaisesti ole kyse, sillä mitä tahansa johtopäätöksiä ei saa esittää millä tahansa metodologialla mistä tahansa tutkimuskohdesta. Toivon, että yllä esitettyjä periaatteita soveltamalla tutkija pystyy lisäämään itseymmärrystä siitä, mitä on tekemässä.

Mitään kuhnilaista tai radikaalin konstruktivistista ei esittämässäni johtopäätöksessä ole. Kyse ei ole siitä, että erilaiset paradigmat määrittäisivät eri tutkimuskohdet tai siitä, että aspektit olisivat paradigman

tuottamaa ontologiaa. Kuten periaatteen IV yhteydessä huomattiin, konkreettisen todellisuuden jakaminen abstrakteihin kategorioihin, kuten ”sosiaalinen toiminta” ja ”epistemologinen prosessi”, vaatii käsitteellisiä erotteluja. Aspektien valinnassa on siten kyse tutkimuskohteen rajaamisesta ja käsitteellistämisestä, ei sitoumuksista sen suhteen, mitä ”tiede todella on”. Tätä seikkaa ei voi alleviivata liikaa, sillä tämän seikan unohtaminen tai suoranainen välinpitämättömyys sen suhteen on syy, miksi laajennetun tieteenhistorian metodologiaa on tehtävä eksplisiittiseksi.

Esittämässäni johtopäätöksessä ei myöskään ole kyse siitä, että erilaisia lähestymistapoja ja määritelmiä käyttävät tutkijat eivät voisi rationaalisesti keskustella keskenään. Päinvastoin: antamani periaatteet kertovat, että mikäli tutkimuksessa käytettävä määritelmä tieteestä tehdään eksplisiittiseksi ja valittua metodologiaa käytetään johdonmukaisesti, jokainen voi seurata tutkimuksen lähtökohdista johtopäätöksiin.

Loppusanat – kuinka tuomita harhautunut

On kerta kaikkiaan huomionarvoista, että tiedettä kumulatiivisena ja totuuteen johtavana prosessina ajattelevat ihmiset viitsivät olla huolissaan väitteistä, joiden mukaan kulttuuriset ja sosiaaliset tutkimukset osoittavat, ettei tiede ole episteemisesti pyhää. Tämä on huomionarvoista siksi, että jälkimmäiset väitteet perustuvat vain tietystä kontekstista ponnistavien tutkijoiden kyvyttömyyteen suhteuttaa tutkimusmetodologiansa, tutkimuskohteensa ja johtopäätökset toisiinsa. Kun tällaiset tutkijat tuomitaan, oikeudenkäynnin ei tulisi alkaa

näiden tutkijoiden käyttämien metodisten lähtökohtien tuomitsemisesta, sillä metodologisten lähtökohtien hyvyys tai huonous ei ole tiedettävissä *a priori*, vaan vain tutkimustulosten hedelmällisyys voi sen osoittaa. Tuomion pitäisi tämän sijaan alkaa siitä, että heidän konkreettiset tutkimuksensa eivät ole adekvaatteja – ne eivät noudata elintärkeitä metodologisia periaatteita, jotka pitävät sekaannukset johtopäätösten suhteen kurissa. Nämä tutkijat siis ovat periaatteellisella tasolla väärässä; eivät siinä, että heidän metodologiset lähtökohtansa olisivat virheelliset, vaan siinä, etteivät heidän tutkimustuloksensa ole suhteessa kohteeseen ja metodologiaan.

Viitteet

- 1 McMullin 1970, 15–16
- 2 *Science Wars* (suom. tieteiden sota) termillä viitataan luonnontieteilijöiden ja tiettyjen tieteentutkijoiden väliseen kiistaan siitä, onko olemassa objektiivisia ja yleispäteviä tieteellisen tiedon standardeja ja onko tiede erityisasemassa tiedon tuottajana. Ks. esim. Collins & Labinger 2007, 13–24.
- 3 Ks. esim. Niiniluoto 1999, luku 9.
- 4 Mulkay 1995, 507.
- 5 Mulkay ei itse käytä käsitettä ”Galilean stereotype”, mutta puhuu stereotypian soveltamisesta keskusteluun käsitteillä ”Galilean interpretation” ja ”Galilean representation”, joten katson nimen ”galileilainen stereotypia” olevan sopiva nimitys kyseessä olevalle stereotypialle.
- 6 Mulkay 1995, 501.
- 7 Mulkay 1995, 502.
- 8 Mulkay 1995, 524.
- 9 Mulkay 1995, 500.
- 10 Mulkay 1995, 509.
- 11 Mulkay 1995, 509.
- 12 Mulkay 1995, 523.
- 13 Mulkay 1995, 503.
- 14 Berg 1995.

Lähdeluettelo

- Berg, Marc: Turning a Practice into Science: Reconceptualizing Postwar Medical Practise. *Social Studies of Science* Vol. 25, No 3, August 1995.
- Collins, Jay A. & Labinger, Harry: *Ainoa kulttuuri? – keskustelua luonnontieteestä*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2007.
- McMullin, Ernan: The History and Philosophy of Science: a Taxonomy. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science V: Historical and Philosophical Perspectives of Science*. Eds. Herbert Feigl & Grover Maxwell. University of Minnesota Press, Minneapolis 1970.
- Mulkay, Michael: Galileo and The Embryos: Religion and Science in Parliamentary Debate over Research on Human Embryos. *Social Studies of Science* Vol. 25, No 3, August 1995.
- Niiniluoto, Ilkka: *Critical Scientific Realism*. Oxford University Press, New York 1999.

**TIEDE, ASIANTUNTIJUUS
JA YHTEISKUNTA**

MEDISIINARI JA LÄÄKETIETEEN TEHTÄVÄT VUONNA 1968

Edistyksen äänitorvi vai vasemmistopropagandan levittäjä?

Anniina Miettunen

Euroopan ja Yhdysvaltojen suuret ikäluokat ehtivät aikuisuuden kynnykselle 1960-luvulla. Tuo vuosikymmen oli nuorison yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja radikalismien vuosikymmen. Nuoret ympäri maailmaa kapinoivat ja vaativat parempaa tulevaisuutta. Yhteiskunnallisia epäkohtia pyrittiin muuttamaan mieltä osoittamalla, pamfletteja kirjoittamalla, opinahjoja valtaamalla ja perustamalla yhden asian liikkeitä.¹ Koko 1960-luvun jatkuneet yhteiskunnallisen vaikuttamisen muodot kulminoituivat opiskelijamellakoiden historialliseen vuoteen 1968, jolloin mielenosoitukset äityivät monesti mellakoiksi ja väkivaltaisiksi yhteenotoiksi virkavallan kanssa.² Tuona ”hulluna” vuonna opiskelijat kapinoivat oikeudenmukaisemman maailman puolesta saaden rohkeutta ja voimaa muiden maiden opiskelijoiden esimerkistä. Italiassa ja Ranskassa opiskelijoiden mellakoihin liittyivät myös työläiset. Yhdysvalloissa opiskelijamellakat alkoivat mustien ghettoista, joissa purkautui monen vuosisadan rotusorron seuraukset väkivaltaisiin yhteydenottoihin mustien ja virkavallan välillä. Saksassa syntyi ensimmäinen opiskelijamellakoiden marttyyri kesällä 1967, kun Benno Ohnesorg ammuttiin persian

shaahin vierailun aikana järjestetyssä mielenosoituksessa. Tämän jälkeen mellakat jatkuivat entistä kiivaampina.³ Kiinassa alkoi kulttuurivallankumous ja Prahassa haluttiin saada aikaan ihmiskasvoista sosialismia.⁴ Myös Suomessa vuosi 1968 on jäänyt historiaan. Helsingin vanhan ylioppilastalon valtaus marraskuussa 1968 oli suomalaisten opiskelijoiden ehkä näkyvin tempaus.⁵

Suomessa yhteiskunnallisen radikalismien aallot ulottivat pärskeensä myös sinne, missä radikalismia muuten harvemmin esiintyy. Tässä artikkelissa tutkin Helsingin Lääketieteenkandidaattiseuran (LKS) julkaisua *Medisiinari*, jonka linja muuttui yhteiskunnallisesti kantaaottavaksi vuonna 1968. *Medisiinari* tuli kaikille kandidaattiseuran jäsenille eli kaikille lääketieteen opiskelijoille, mutta myös monille jo valmistuneille lääkäreille.⁶ Vuonna 1968 sen päätoimittajaksi valittiin lääketieteen opiskelija Matti Ranki. Ranki oli yhden 1960-luvun vasemmistoradikaaliliikkeen, Marraskuun liikkeen, jäsen. Liikkeen toiminta huipentui vuosina 1967–1972. Sen tavoitteena oli pyrkiä järkiperäiseen ja inhimilliseen kontrollipolitiikkaan.⁷ Kontrollipolitiikalla tarkoitettiin niiden toimenpiteiden kokonaisuutta, joiden avulla yhteiskunta ylläpitää yhdenmukaisuutta ja valvoo poikkeavaa käyttäytymistä.⁸ Marraskuun liikkeen mukaan erityisesti vankilat, mielisairaalat, koulukodit, työlaitokset ja armeija harjoittivat yksilön vapauksia polkevaa kontrollipolitiikkaa. Liikkeen eniten julkisuutta saanut tapahtuma oli itsenäisyyspäivänä 1967, kun se järjesti asunnottomille alkoholisteille oman itsenäisyyspäivän vastaanoton yhdessä kulttuurijärjestö Kiila ry:n kanssa.⁹

Tässä artikkelissa tutkin Rankin toimittamissa yhdeksässä *Medisiinari*ssa esiin nousseita teemoja ja pohdin, miten ne heijastelivat 1960-luvun yhteiskunnallista

keskustelua. Tarkastelen eri osapuolten reagoimista ja näkemyksiä Rankin vetämästä linjasta *Medisiinarissa*, sekä sitä, miten Rankin oma tausta Marraskuun liikkeen jäsenenä näkyy lehdessä. Rankin päätoimittajan ura *Medisiinarissa* pakotti Lääketieteenkandidaattiseuran ottamaan kantaa omiin arvoihinsa ja siihen, millaista lehteä seura halusi julkaista. Tarkastelen aihetta myös siitä näkökulmasta, oliko opiskelijalääketieteellä ja sen mukana myös yleisesti lääketieteellä poliittista ulottuvuutta ja voiko yhteiskunnallinen tilanne vaikuttaa lääketieteeseen.

Konservatiivinen Lääketieteenkandidaattiseura

Lääketieteenkandidaattiseura oli 1960-luvulla konservatiivinen Helsingin yliopiston lääketieteen opiskelijoita edustava seura. Se halusi sanoutua irti yhteiskunnallisesta radikalismista, mikä näkyi muun muassa *Ylioppilaslehden* toimitukselle tullessa kirjeessä. *Ylioppilaslehden Vapaa sana* -palstalla julkaistiin 10.1.1969 Lääketieteenkandidaattiseuran silloisen pääsihteerin Kari Pylkkäsen kirje vuonna 1968 tapahtuneesta Vanhan valtauksista, johon Lääketieteenkandidaattiseura ei ollut osallistunut. Pylkkänen kirjoitti, kuinka seuran valtuuskunta istui sääntömääräisessä kokouksessa samaan aikaan kun Vanha vallattiin. Kokous sai televisiosta ja silminnäkijöiltä tietoa valtauksista ja tämän informaation pohjalta se sanoutui irti Vanhaan ylioppilastaloon tunkeutumisesta.

Tällaiset toimenpiteet eivät ole sopusoinnussa niiden periaatteiden kanssa joiden mukaan demokraattisessa ylioppilasjärjestössä tulisi toimia.¹⁰

Pylkkänen kirjoitti Ylioppilaslehden palstoille Vanhan valtauksista, koska Lääketieteenkandidaattiseuraa oli syytetty lehdessä pommien heittämisestä Vanhalla, kun valtaus oli ollut kiihkeimmillään. Pylkkänen halusi sanoutua irti näistä syytöksistä:

Vallattakoon vanha, tehtäköön tilalle uudet ja perustettakoon marxilainen työryhmä joka perheeseen, mutta jätettäköön väärin todistusten lausuminen lähimmäisten tehtäväksi!¹¹

Myös Raija Niitemaata (silloinen Alho), joka oli yksi Marraskuun liikkeen perustajajäsenistä ja yhteiskunnallinen aktivisti 1960-luvulla, toi haastattelussa esille lääkäriryhteyden konservatiivisuuden. Lääkäripiirit eivät Niitemaan mukaan ottaneet Marraskuun liikettä tai seuran lehden uutta linjaa avosylin vastaan, vaan ne pikemminkin pelkäsivät, että Marraskuun liike on likaamassa omaa pesää kontrollipolitiikan kritisoinnin ja psykiatriin sairaaloihin kohdistuneen kriittisen arvioinnin johdosta. Monet lääkärit tunsivat, että Marraskuun liike oli väärällä asialla.¹² Vaikka Lääketieteenkandidaattiseura oli 1960-luvulla melko konservatiivinen ja sanoutui irti opiskelijaradikalismista, vuonna 1968 se valitsi seuran julkaisua toimittamaan vasemmistoradikaalin toimittajakunnan. Päätöstä alettiin katua pian, sillä Ranki sai jatkaa vasemmistolaista linjaansa lehdessä noin vuoden, minkä jälkeen seura näki parhaaksi erottaa hänet.¹³

Matti Rankin ideologia näkyviin heti ensimmäisissä *Medisiinarin* numeroissa

Matti Ranki toimitti kahdeksan lehteä vuonna 1968 ja vielä yhden lehden 1969 vuoden puolella. Ensimmäisessä pääkirjoituksessaan Ranki viitoitti lehden tulevaisuutta nostaessaan esille julkisen keskustelun merkityksen. Hän halusi *Medisiinarin* herättävän keskustelua niistä asioista, jotka sillä hetkellä olivat tärkeitä. Ranki ei uskonut avoimen keskustelun julkisuudessa olevan vahingoksi lääkäreille eikä lääketieteen opiskelijoille.¹⁴ Ensimmäinen Rankin toimittama *Medisiinari* oli mallillinen ja käsitteli lääketiedettä sivuavia aiheita, kuten hammaslääketiedettä, sairaaloiden viihtyvyyttä, sairastamista armeijassa ja sairauden määritelmiä. Rankin omaa ajatusmaailmaa ja pyrkimystä irtautua puhtaasti lääketieteellisistä kysymyksistä vastasi Stanfordin yliopiston valtio-opin professorin Robert C. Northin kirjoitus kommunistisen Kiinan väestöongelmasta malthusilaisen ja marxilaisen teorian valossa.¹⁵

Toisessa Rankin toimittamassa lehdessä huomioitiin jo Marraskuun liikkeelle tyypilliset teemat. *Medisiinari* 2/1968 käsitteli muun muassa alkoholia, huumausaineita ja huumausaineongelmien muuttamista.¹⁶ Monet Marraskuun liikkeen jäsenet toimivat alkoholipoliittisen tutkimuskeskuksen tutkijoina, joten alkoholi ja sen aiheuttamat haittavaikutukset olivat heille hyvin tiedossa. Vuonna 1967 huumeisiin ja huumausaineisiin alettiin kiinnittää Suomessa laajaa huomiota, sillä tuolloin tavattiin Helsingissä ensimmäiset huumeiden salakuljettajat ja huumausaineet levisivät nopeasti Suomeen Yhdysvalloista.¹⁷ Useat *Medisiinarin* huumeita käsittelevät artikkelit pyrkivät tuomaan kes-

kusteluun myös ei-moralisoivia sävyjä. Yksi huumeisiin neutraalisti tai jopa myönteisesti suhtautuva kirjoitus julkaistiin *Medisiinarissa* 2/1968, johon Ranki oli kääntänyt Magnus Kihlbomin artikkelin ”Cannabis”. Kihlbom tarkasteli kannabista niin valmistamisen näkökulmasta kuin riippuvuuksien aiheuttajana. Artikkelissa pohdittiin myös kannabiksen eri nimityksiä sekä sen historiaa. Siinä tuotiin esille kannabiksen hyviä puolia alkoholiin verrattuna ja pohdittiin kannabiksen kriminalisointiin liittyviä ongelmia.

... kannabista on luonnehdittu lievästi riippuvuutta luovana päihdyttävänä aineena, todennäköisesti vähemmän medisiinisiä haittoja aiheuttavana kuin alkoholi... Käytön kovaotteinen kriminalisointi on epäonnistunut toimenpide, sitä osoittavat olosuhteet USA:ssa, jossa yksinomaan Kaliforniassa tuhansia muuten ei-kriminellejä teini-ikäisiä ja 20–30-vuotiaita istuu vankilassa jotakuinkin banaalien marihuanarikomusten vuoksi.¹⁸

Kihlbomin artikkeli tukee Marraskuun liikkeeseen marraskuussa 1968 perustetun huumausainetyöryhmän näkökantoja. Sen tarkoituksena oli erottaa kovat ja pehmeät aineet. Työryhmä myös vaati kannabiksen kriminalisoinnin kieltämistä. Huumausainetyöryhmä aiheutti Marraskuun liikkeen sisällä eripuraa, eikä ryhmä nauttanut liikkeen hallituksen luottamuksesta.¹⁹

Rankin marraskuulaisuus näkyi *Medisiinarin* muisakin numeroissa. Alkoholi ja huumausaineet saivat yksittäisinä asioina suhteellisesti eniten palstatilaa *Medisiinarissa* Rankin toimittamissa lehdissä. Alkoholia ja huumausaineita käsiteltiin lehdessä tieteellisestä, joskaan ei monesti kovin lääketieteellisestä näkökulmasta. Näiden asioiden käsitteleminen muusta kuin lääketieteellisestä näkökulmasta selittyä todennäköisesti sillä,

etteivät kaikki kirjoittajat suinkaan olleet lääkäreitä tai lääketieteen opiskelijoita. Esimerkiksi toisessa Rankin toimittamassa *Medisiinarissa* sosiologi ja Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen johtajan Kettil Bruunin artikkeli ”Alkoholi, huumausaineet ja lääkkeet”, ei noudattanut tiukasti lääketieteellistä näkökulmaa.²⁰

Myös kolmas ja seitsemäs Rankin toimittamista lehdistä käsittelivät alkoholia ja huumausaineita. Numerossa 3/1968 esiteltiin aistiharjoja, narkomaniaa ja psykedeliaa, kun taas 7/1968 lehden teemana oli köyhyys Suomessa. Martti Kuokkanen, *Medisiinarin* toimitussihteeri ja myös Marraskuun liikkeen jäsen²¹, käsitteli pääkirjoituksessaan sitä, miten ennätyksellisen suuri osa alkoholia säännöllisesti käyttävistä suomalaisista muuttuu alkoholisteiksi. Syyt suomalaisten suureen alkoholismiriskiin Kuokkanen näkee epätasaarvoisessa alkoholipoliitikassa ja raittiusaatteessa, joka on pyrkinyt koko Suomen historian ajan tekemään Suomesta täysraittiin kansan. Kuokkasen mukaan nykyinen alkoholipoliittikka on aikansaelänyt ja varattomia ihmisiä syrjivä politiikka.²²

Numerossa 3/1968 haastateltiin lääkkeistä ja huumeista sekä niiden väärinkäytöksistä kahta lääketieteen lisensiaattia Claes Anderssonia ja Achilles Westlingiä sekä kahta dosenttia Kettil Bruunia ja Mauri Mattilaa. Andersson ja Bruun olivat Marraskuun liikkeen jäseniä, mutta heidän linjansa ei ollut niin radikaali kuin Rankin, mikä käy ilmi haastattelusta. Haastattelussa käsitellään eri lääkeaineiden väärinkäyttäjiiä, joissa usein hoitomuotona on pakkohoito. Andersson ja Bruun vastustivat Marraskuun liikkeen linjan mukaisesti huumausaineriippuvuudesta kärsivien vapaudenriistoa hoitomuotona, kun taas Westling ja Mattila eivät näh-

neet muita hoitovaihtoehtoja riippuvuudesta kärsiville. Haastateltavat pohtivat myös sitä miten marihuanaan pitäisi suhtautua ja miten siitä pitäisi puhua, jotta sen käyttäjämäärät eivät kasvaisi entisestään. Mattilan mukaan nihkeä vaiteliasuus marihuanasta olisi ehkä kaikista tehokkain tapa välttää aineen leviämistä kovin laajalle, sillä ylenmääräinen aineen demonisoiminen saa sille lisää huomiota, kun taas aineen laillistaminen ei myöskään tunnu haastateltavista hyvältä ratkaisulta.²³ Ranki on valinnut toimittamiinsa lehtiin huolellisesti haastateltavat, jotta lehden linja pysyy Rankin luotsaamalla tiellä. Myös aiheet koskettelevat ajankohtaisia aiheita, joihin *Medisiinarissa* otetaan kantaa Rankin vetämän linjan mukaisesti.

1960-luvun tiedepoliittikka ja sen näkyminen *Medisiinarissa*

Yliopiston tiedepoliittikka vilkastui ja sai enemmän vaikutusvaltaa 1960-luvulla. 1950- ja 1960-lukua on usein kutsuttu yhteiskuntatieteen imperialismin kaudeksi, mikä näkyy yhteiskunnallisten alojen kasvuna.²⁴ Suomessa yliopistopoliittikka ei saanut 1960-luvulla yhtä radikaaleja muotoja kuin esimerkiksi Ranskassa ja Länsi-Saksassa, koska täällä yliopistojen epäkohdat olivat pienempiä, eikä niistä saatu kunnollista konfliktia aikaan.²⁵ Kuitenkin marraskuussa 1968 ylioppilaat valtasivat Vanhan ylioppilastalon Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan satavuotisjuhlan aattona. Vanha ylioppilastalo vallattiin kritiikiksi professorivaltaa kohtaan, mikä opiskelijoille tarkoitti erityisesti opetuksen asenteellisuutta. Opiskelijat halusivat vaikuttaa itse opetettaviin aiheisiin

ja tieteellisen tiedon käyttöön. Opiskelijat kyseenalaisivat tutkimuksen arvon, jos sen nähtiin palvelevan kapitalististen rahoittajien ideologisia tai materiaalisia tarpeita.²⁶

Tiedon subjektiivisuutta ja luotettavuutta käsiteltiin myös *Medisiinarissa*. 6/1968 numero käsitteli tieteen vapautta ja tieteen demokraattisuutta lääketieteen tutkimuslaitoksissa. Ranki kirjoitti pääkirjoituksessa siitä, mihin tutkimustuloksiin lääkäriopiskelijat tai lääkärit voivat luottaa. Ranki kritisoi sitä, kuinka näennäisesti tietoa tuottavien ”positiivisten” tutkimustulosten julkaisu ja suosiminen teki tutkimuksista epäluotettavia. Rankin mukaan tutkimuksen tuloksissa pitäisi kiinnittää enemmän huomiota siihen, millaisella aineistolla ja tuloksilla voidaan tehdä tilastollisia todennäköisyyslaskelmia. Ranki esitti pääkirjoituksessaan, että myös sellaisia tutkimuksia pitäisi julkaista, joiden alkuperäinen hypoteesi on jäänyt täyttämättä.²⁷

Medisiinarin sisäsivuilla tiedettä, sen vapautta ja professorien valtaa lääkäriyhteisöissä pohdittiin lisää. Psykologian professori Martti Takalaa haastateltiin tieteen vapaudesta ja yhteiskunnan odotuksista. Takalan haastattelussa nousi esiin nuorien ja vanhojen tieteen tekijöiden suhde, jossa nuoremmat saattavat monesti kokea epätasa-arvoisuutta. Vanhemmat tieteen tekijät saattavat sanella tutkittavat aiheet, jolloin yksittäisen tutkijan vapaus tutkia omien intressien mukaisia aiheita rajoittuu. Myös yhteiskunnan suunnittelu ja tavoitetutkimus asettaa tutkimuksen vapauden kyseenalaiseksi. Takala nostaa esiin 1960-luvun nuorisoa askarruttaneen kysymyksen tilatuista tutkimuksista ja niiden luotettavuudesta. Takalan mukaan tavoitetutkimuksessa on vähäisen ja puutteellisen informaation pohjalta uskalletta-

va tehdä mahdollisimman hyviä suosituksia siitä, miten toimia. Takalan haastattelussa tulee ilmi myös tutkijan oma moraalinen ja velvollisuus niissä tapauksissa, kun tutkimustulokset saattavat olla kohtalokkaita vallitsevalle yhteiskunnalle. Takala nostaa haastattelussaan esille lääkäriyhteisön epäkohdan, kun virkojen täyttämisen kriteerinä on artikkelien lukumäärä. Tällöin samasta primäriaineistosta tehdään mahdollisimman suuri määrä julkaisuja, koska se lisää näennäistä ansioituneisuutta.²⁸ *Medisiinarissa* otettiin Takalan haastattelun muodossa kantaa tieteen epäluotettavuuteen ja siihen, että tieteen teenteossa ei pitäisi tuijottaa ainoastaan tutkimusten määrään vaan myös niiden laatuun. Takalan haastattelu myötäili Vanhan ylioppilastalon vallanneiden opiskelijoiden vaatimuksia tieteen uudistamisesta.

Takalan haastattelussa tulivat esiin maltillisesti 1960-luvun nuorison Vanhan ylioppilastalon valtauksessa esiin nostamat tieteen ongelmat. Seuraava *Medisiinarin* artikkeli käsitteli samaa asiaa Markku Hyypän artikkelissa *Teho ja demokratia tutkimuslaitoksissamme*. Hyypä oli vastavalmistunut lääketieteen lisensiaatti, jonka näkemys lääketieteen tilasta oli radikaalimpi kuin Takalan.

Totean heti alussa, että suomalaisissa tutkimuslaitoksissa vallitsee epädemokraattisuus. Seurauksena on tutkimuksen tason lasku.²⁹

Hyypän mukaan tutkimusten tehottomuus johtuu professorien iäkkydestä ja siitä että ”tiedämme tieteellisen luomisvoiman heikkenevän ajan funktiona.” Vanhojen professorien ongelma on myös se, että he kangistuvat vanhoihin tutkimusprojekteihinsa jaksamatta kehittää niitä. Myös Hyypä tuo artikkelissaan esille sen, kuinka

tutkimustyötä tehdään vain meritoitumisen ja vakinaisen lääkärin toimen vuoksi. Tällöin tutkimuksen taso laskee, kun sitä ei tehdä tutkimuksen itsensä vuoksi, vaan virkapaikan saavuttamiseksi. Hyyppä kritisoi lääketieteellistä tutkimustyötä, jota hänen mukaansa voi kuvata sanoilla ”tehdään tiedettä.” Lääkäreiden tieteellisessä epädemokratiassa suuressa roolissa ovat myös tiedeyhteisöjen epätasa-arvoisuus ja epädemokraattisuus. Assistentteja ei perehdytetä kunnolla tutkimukseen eikä tutkimustyötä tehdä tiiminä, vaan hierarkkisesti, mikä Hyyppän mukaan johtuu taas suurelta osin vanhenevasta professorikunnasta. Hyyppän mukaan ainoa todellinen ratkaisu tieteenteon parantamiseksi on se, että tutkimuslaitoksia hallitsee professoreista, opettajista ja opiskelijoista koottu collegio.

Miksi professorien yksin pitäisi kantaa vastuu kapeilla harteillaan? Yhtä hyvin voisimme ajatella, että opiskelijat, joita Suomessa koulutetaan tutkijavoimilla, ottaisivat osaa päätöksentekoon. Eikä vain päätöksentekoon omista, opintoihin suoranaisesti liittyvistä kysymyksistä, vaan vastuullisesti kaikesta, myös tieteen tason kohentamiseen tähtäävistä toimenpiteistä. Mutta sitä ennen: barrikadit kutsuvat teitä.³⁰

Hyyppän artikkeli käsittelee juuri niitä asioita, joita Vanhaa vallanneet opiskelijat esittivät valtauksen yhteydessä. Opiskelijat halusivat professorivallan vähenemistä, demokraattisempaa opiskelija- ja tiedepolitiikkaa sekä laadukkaampaa tutkimusta.

Radikalisoituva lehti ja yhteiskunnalliset teemanumerot

Rankin Marraskuun liikkeen jäsenyys näkyi *Medisiinarin* numerossa 4/1968, jossa koko lehti käsitteli itse liikettä ja monia sille tärkeitä asioita. Lehti esitteli suljettujen laitosten olosuhteita, niiden asukkaita, joita liike kutsui ”pakkoautetuiksi”, ja heidän oikeuksiaan. Se kritisoi kontrollipolitiikkaa ja totaalisia laitoksia. Pääkirjoituksessaan Ranki kirjoitti kuinka yhteiskunnan poikkeaviin kohdistuneet kontrollitoimenpiteet ovat hallinneet keskustelua, joka on Rankin mukaan ollut kaksijakoista. Toisaalta on vedottu arvostuksiin, kuten vankien ja alkoholistien ihmisarvoon ja toisaalta on pyritty tukeutumaan käyttäytymistieteissä saavutettuihin tutkimustuloksiin, joista jotkut ovat vaatineet poikkeavien yksilöiden kohdistetun kontrollin tehostamista.³¹

Marraskuun liikkeen teemanumerossa suurin osa opiskelijoiden kirjoituksista koski totaalisten laitosten kritisointia. Berkeleyn yliopiston sosiologian professori Erving Goffman kehitti ilmaisun ’totaalinen laitos’ kuvaamaan vankiloita, mielisairaloita, koulukoteja, alkoholistihuoltolaitoksia, armeijaa ja työlaitoksia.³² Erityisesti kritisoinnin kohteena olivat vankilat sekä psykiatriset vankisairaalat tai, kuten Marraskuun liike niitä 1960-luvulla kutsui, vankimielisairaalat. Suuri määrä vankilakirjoituksia *Medisiinarissa* osui hyvin yhteen Marraskuun liikkeen järjestämän vankilateemaviikon kanssa (31.3–6.4.1968).³³ Marraskuun liikkeen teemanumerossa oli myös kirjoituksia psykiatrisista sairaaloista, kuten Marraskuun liikkeen yhden ehkä näkyvimmän jäsenen, Ilkka Taipaleen, kirjoittama ”Heijaa, heijaa mielisairaalat.”³⁴

Taipale pohtii artikkelissaan sitä, kuinka lääkärit ja psykiatrit dominoivat vallitsevia käsityksiä psykiatrisista sairaaloista ja niiden hoidettavista. Taipale nostaa artikkelissaan esille myös Erving Goffmannin, jonka teoksen *Minuuden riistäjät -tutkielma totaalisista laitoksista* Marraskuun liike kustansi vuonna 1969. Taipaleen artikkeli käsittelee ensimmäistä lukua *Minuuden riistäjät* teeman pohjalta. Kuten Taipaleen artikkelista käy ilmi, Goffman oli tehnyt kenttätutkimusta St. Elizabethin sairaalassa, voidakseen selvittää potilaiden maailman rakennetta.³⁵ Taipale on vakuuttunut Goffmannin oppien hyödyistä niin psykologian opiskelijoille kuin mielisairaaloiissa työskenteleville ihmisille, sillä vaikka tutkimustulokset ovat peräisin yhdysvaltalaisesta sairaalasta, niitä voi soveltaa myös Suomen mielisairaloihin.³⁶

Lähes kaikki 1960-luvulla aktiivisesti Marraskuun liikkeeseen osallistuneet olivat mukana myös muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa.³⁷ Myös Rankin kiinnostus moniin ajankohtaisiin aiheisiin näkyy *Medisiinarissa*, sillä hän ei keskittynyt päätoimittajan urallaan ainoastaan Marraskuun liikkeen kantojen esiin nostamiseen, vaan ylipäätään kaikkien yhteiskunnallisiin epäkohtiin puuttumiseen, kuten hän oli ensimmäisessä pääkirjoituksessaan luvannut. Alkoholin, alkoholismin ja Marraskuun liikkeen teemanumeroiden jälkeen Ranki otti esille Kehitysmaat ja niiden hädän³⁸, suomalaisen köyhyyden³⁹ ja viimeisessä Rankin toimittamassa numerossa käsiteltiin Yhdysvaltojen harjoittamaa imperialismia, Vietnamin sotaa ja marxismia⁴⁰. Vuoden 1969 ensimmäinen lehti oli viimeinen Rankin toimittama numero. Tämän jälkeen lääketieteen kandidaattiseura oli saanut tarpeekseen Rankin yhteiskunnallisesti suuntautuneesta linjasta ja päätti erottaa hänet.

Lukijoiden vaikeneminen *Medisiinarin* linjasta

Rankin vetämä linja lehdessä ei saanut kovin paljon huomiota *Kirjeitä toimitukselle* -palstalla. Niitemaan mukaan ainakin Turun Lääketieteenkandidaattiseuran julkaisun *Kollegan* toimitukseen, valituskirjeitä lehden linjasta tuli, mutta niitä ei usein painettu.⁴¹ Niin on todennäköisesti tapahtunut myös *Medisiinarissa*, sillä lehdessä ei ollut ainuttakaan lehden linjaa kritisoivaa kirjoitusta koko Rankin toimituskauden aikana.

Medisiinarin mittakaavassa valtavan kirjeryöpyn sai aikaiseksi Ilkka Taipaleen ja Esko Kärhän kirjoitus lääketeollisuudesta ja kaupan omistuksesta.⁴² Taipale ja Kärhä tuovat kirjoituksessaan esiin sen, kuinka vähän keskustelua on ollut lääketehaiden ja kaupan omistussuhteista Suomessa. Taipale ja Kärhä kritisoivat lääketeollisuutta siitä, ettei suurin osa isoista lääketuottajista ollut halukas luovuttamaan artikkeliin tarvittavia tietoja. Tällöin keskustelu ei ole Taipaleen ja Kärhän mukaan avointa, vaikka avoimuus ja keskustelu ovat demokraattisena pidetyn yhteiskunnan perusarvoja. Artikkelinsa lopussa Taipale ja Kärhä pahoittelevat osin puutteellisia artikkelissa esitettyjä tietoja, mikä johtui lääketeollisuuden nihkeästä suhtautumisesta artikkelin tekijöiden selvityksiin. Taipale ja Kärhä haluavat saada tietoonsa myös yhteisöt ja yhdistykset, jotka omistavat osakkeita. Aivan artikkelinsa lopussa Kärhä ja Taipale pyytävät avoimuuden ja keskustelun ideaa seuraten lukijoilta tietoja ja korjauksia.⁴³

Medisiinarin lukijat närkästyivät Taipaleen ja Kärhän kirjoituksesta, sillä *Medisiinarissa* 8/1968 toimitukselle tuli paljon kirjeitä Taipaleen ja Kärhän kirjoituksen johdosta. Suurin osa vastanneista oli lääkeyhtiöitä, joiden

mukaan esitetyt artikkelin tiedot eivät pitäneet paikkaansa. Kirjeitä tuli yhteensä neljä, mikä *Medisiinarin* mittakaavassa on suorastaan valtava kirjeryöppy. Vieläkään lehden varsinainen kohderyhmä, lääkäriopiskelijat, eivät puuttuneet artikkeleihin, vaan vastaajat olivat lääkeyhtiöiden edustajia, jotka halusivat korjata lehden päässeitä virheellisiä tietoja.⁴⁴

Matti Rankin erottaminen ja spekulointia erottamisen syistä

Vuonna 1969 Matti Ranki toimitti vielä ensimmäisen numeron, joka käsitteli Yhdysvaltojen imperialismia, Vietnamin sotaa ja marxismia.⁴⁵ Toisessa vuonna 1969 ilmestyneessä *Medisiinarissa* ilmoitettiin pääkirjoituksessa Rankin erottamisesta ja sen syistä.

Viime vuosina päätoimittajat ovat aktiivisina yksilöinä käyttäneet lehden propagandistiset mahdollisuudet oman poliittisen ideologian ajamiseksi.

Kirjoituksessa korostetaan sitä kuinka lehden linja on muuttunut yksipuoliseksi yhteiskuntakriittiseksi julkaisuksi, jonka esittämät mielipiteet eivät vastaa Lääketieteenkandidaattiseuran yleistä kantaa. Tämän vuoksi Lääketieteenkandidaattiseura ilmoittaa tehostavansa otettaan lehden julkaisijana. Pääkirjoituksessa korostetaan, ettei seuran interventio tarkoita sananvapauden supistamista. Seura haluaa että *Medisiinari* jatkossa käsittelee eri aiheita tasa- ja monipuolisesti.⁴⁶ Pääkirjoituksen kirjoitti Lääketieteenkandidaattiseuran puheenjohtaja Timo Telaranta. Hän korosti sitä, että lähtien *Medisiinari* edustaa Lääketieteenkandidaattiseuran näkökantaja.⁴⁷ Matti Ranki ei ollut ainoa *Medisiinarin* pää-

toimittaja, joka joutui eroamaan näkemystensä takia.⁴⁸ Tähän Telarantakin viittaa pääkirjoituksessaan, kun hän kirjoittaa vuosista, joina päätoimittajat ovat käyttäneet lehteä omiin tarkoituksiinsa.⁴⁹ Rankin näkemys omasta erottamisestaan näkyy pääkirjoituksen yllä julkaistussa tekstissä, jossa hän korostaa, että pääkirjoituksessa annetut tiedot ovat väärää ja ne tullaan oikaisemaan ehkä myöhemmin *Medisiinarissa*.⁵⁰

Ilkka Taipale, Marraskuun liikkeen promoottori ja aktiivinen kirjoittaja, otti kantaa Rankin erottamiseen *Suomen Sosiaalidemokratissa*. Taipale uskoi Rankin erottamisen liittyvän siihen, että Suomen oikeisto kaappaa lehtiä, jolloin Rankin erottaminen olisi osa oikeiston puoluepolitiikkaa. Taipale kirjoitti kuinka *Medisiinari* on ollut yksi johtavista opiskelijalehdistä jo neljä vuotta, mutta tämä johtoasema näyttää nyt päättyneen Rankin erottamisen myötä. Taipale yhdistää Rankin erottamisen lääketehaita kritisoivaan artikkeleihin, jonka hän itse Kärhän kanssa oli kirjoittanut. Taipale näki tämän lääketehaita käsittelevän kirjoituksen ja viimeisen *Medisiinarin* marxismia, leninismia, kapitalismia ja imperialismia käsittelevän numeron olleen liikaa Lääketieteenkandidaattiseuran ”taantumuksellisille” jäsenille.⁵¹

Taipale vihjaa erottamisen johtuneen myös lääkeyhtiöiden närkästyksestä, sillä tällöin ”tehtaiden ja maahantuojien edustajat esittivät erilaisissa juominkitilaisuuksissa tyytymättömyytensä lehden linjaan.”⁵² Kun kritiikkiä alkoi kuulua Lääketieteenkandidaattiseuran rahoittajilta, oli sen pakko vastata syytöksiin jotenkin, ja seura päätti vastata erottamalla Matti Rankin päätoimittajan paikalta. Lääketieteenkandidaattiseura päätti perustaa myös toimikunnan, joka luki lehden tulevat artikkelit etukäteen, ettei toista Matti Rankin tapaista

erottamista enää tulisi, eikä lehdessä julkaistaisi seuran linjaa vastaamattomia juttuja. Ilkka Taipale kritisoi erottamistapaa ja toimikunnan perustamista seuraavasti:

Oikein 30-luvun malliin saatiin asiat päätökseen. Nyt on LKS taas taannut lääketehaiden edut ja siten ”omatkin etunsa”. Medisiinari kuivettuu mitänsanomattomaksi Lääkäriliiton oikeistosiiven konventtilehdeksi ja käsittelee samoja ongelmia kuin muutkin lääkärilehdet, mutta omissa pikkupiireissään vähän vaatimattomammin.⁵³

Medisiinarin pääkirjoituksessa kritisoitiin Taipaleen kirjoitusta, jossa Rankin erottamisesta oli tehty ”puoluepoliittisista syistä tehty kaappaus”.⁵⁴ Paloheimo esitti vastineessaan oman näkemyksensä erottamisesta, jonka mukaan edellisenä vuonna Rankin päätoimittamassa lehdessä esitetyt kärjistetyt mielipiteet menivät liian kauas *Medisiinarin* lukijakunnan mielenkiinnon kohteista. Paloheimon mielestä ärtymystä eivät herättäneet niinkään lehden esittämät ajatukset, vaan ennemminkin se, että ne esitettiin seuran julkaisussa. Ranki oli Paloheimon mukaan niin päämäärätietoinen, että Kandidaattiseura lamaantui saamattomaksi.

Lääketieteenkandidaattiseuran hallitus perusti Rankin toimien hillitsemiseksi toimikunnan, jonka tulisi keskustella lehden linjasta toimituksen kanssa. Ranki ei hyväksynyt tätä, sillä hänen päätoimittajan sopimuksessaan ei ollut lukanut, että Kandidaattiseuran hallitus sensuroisi hänen tekstejään. Paloheimo pahoittelee pääkirjoituksessaan sitä repivää tapaa, jolla Ranki loppujenlopuksi erotettiin, sillä tämä tapa saattoi lehden suuriin vaikeuksiin. Paloheimo ei ole edes varma pysytäänkö kaikkia *Medisiinarin* numeroita toimittamaan vuonna 1969.⁵⁵

Rankin erottaminen noteerattiin myös *Ylioppilaslehdessä*, jossa Maunu Harjo *Vielä lehdistä* -palstalla kritisoi Lääketieteenkandidaattiseuran toimintaa. Harmon mukaan *Medisiinari* oli yksi parhaimpia, pirteimpiä ja ärsyttävimpiä ylioppilaslehtiä. Harjo perustelee imperfektin käyttöä tekstissään sillä, ettei hän usko *Medisiinarin* enää pystyvän siihen, nyt kun Ranki oli erotettu. Harmon mukaan *Medisiinari* on voitokkaasti riistäytynyt irti omasta lukijakunnastaan.⁵⁶ Omasta lukijakunnasta riistäytyminen ei näyttänyt yhtä voitokkaalta asialta Lääketieteenkandidaattiseuran hallituksen mielestä, sillä juuri näihin syihin vedoten hallitus erotti Rankin.⁵⁷ Harmon mukaan *Medisiinari* on ansiokkaasti käsitellyt marxismia, leninismia, kapitalismia ja imperialismia. Myös Harjo viittaa tekstissään Taipaleen ja Kärhän juttuun Lääkeyhtiöistä ja kaupasta⁵⁸, joka sai ”lääketehtaita nuoleskelevat kandidaattiseuran johtohenkilöt liikkeelle”⁵⁹. Taipale ja Harjo näyttävät molemmat liittävän yhdeksi erottamisen syyksi Taipaleen ja Kärhän kirjoituksen lääkeyhtiöiden omistussuhteista.

Harmon mukaan Rankin erottaminen liittyi kiellettyjen aiheiden käsittelyyn, jolloin Lääketieteenkandidaattiseura erotti päätoimittajan ja ennennäkemätön sensuuri lehden toimittamisessa alkoi. Harjo luokittelee tällaisen toiminnan fasismiksi, jollaista näkyy itäeurooppalaisessa, espanjalaisessa ja portugalilaisessa lehdistössä, mutta jollaista Suomessa ei ainakaan pitäisi olla.

Kun joku tai jokin pyrkii suomalaisessa yhteiskunnassa avaamaan silmiä, paljastamaan valtakenteita, uudistamaan ajatuksia ja asenteita sekä tekemään ylipäätään jotakin, pannaan turpa tukkoon ja ovi lukkoon. Ja kaikki säilyy sievästi.

Tämä oli Harmon näkemys Rankin erottamisesta. Har-
mo heittää kirjoituksessaan hyvästit ”kollegalleen” *Medisiinarille*, sillä nyt Harmosta on selvää että *Medisiinari*
tulee taas lääketehaiden hännystelijä.⁶⁰

Lopulta Matti Rankin erottaminen aiheutti melko
pienen myrskyn *Medisiinarissa*. Kahdessa pääkirjoituk-
sessa kosketeltiin eroa, mutta toimitukselle lähetettyi-
hin kirjeisiin ei tullut ainuttakaan selitystä tai vihaista
kommenttia Rankin kannattajilta. Toinen vaihtoehto on
se että kirjeitä ei julkaistu tai sitten Rankin kannattajat
kirjoittivat erottamisesta muihin julkaisuihin, kuten Ilkka
Taipale teki kirjoittaessaan *Suomen Sosialidemokraat-
tiin*. Vuoden 1969 *Medisiinarin* viimeisessä numerossa
kosketeltiin vielä hieman vuotta 1969 *Medisiinarissa*.
Siinä kuluvan vuoden kolmas päätoimittaja Ilkka Var-
tiovaara kirjoittaa, ettei *Medisiinarissa* koskaan aikai-
semmin ole ollut kolmea päätoimittajaa yhden vuoden
aikana. Vartiovaara tulkitsee päätoimittajien vaihtumi-
sen syyksi sen, että *Medisiinari* on kiinnostanut, mutta
toisaalta myös ärsyttänyt lukijoita. Vartiovaara kirjoittaa
kuinka lehden toimittamisen työ vaikeutuu, kun vuoden
sisällä päätoimittaja vaihtuu kolme kertaa, jokaisen on
uudestaan opeteltava lehden tekemistä ja toimittamis-
ta. Menneen vuoden katsauksessa Vartiovaara kiittää
lehteen tulleita kirjeitä. Kirjeiden määrä oli kasvanut ja
lukijat saivat kirjoittaa mistä asioista halusivat.⁶¹

Propagandaa vai edistystä?

Alun perin konservatiivinen ja vasemmistoradikaal-
eihin opiskelijoihin varauksella suhtautuva Lääketie-
teenkandidaattiseura valisti lehtensä päätoimittajaksi

Marraskuun liikkeen jäsenen ja vasemmistoideologi-
an kannattajan Matti Rankin. Rankin linja lehdessä oli
sekä lääketieteellinen, että yhteiskunnallinen ja monia
yhteiskunnallisia aiheita käsitellään lehdessä myös lää-
ketieteellisestä näkökulmasta. Lääketieteenkandidaat-
tiseuralle lehden linja oli liian radikaali eikä se tyydyt-
tänyt lukijakunnan tarpeita, joten seura erotti Matti
Rankin, kun tämä oli toiminut vuoden *Medisiinarin* pää-
toimittajana. Lehden palstoilla Rankin linjaa ei kritisoitu
lainkaan, joten lehden lukijalle erotus tuli todennäköi-
sesti yllätyksenä, varsinkin kun Ranki oli saanut jatkaa
valitsemallaan linjalla yli vuoden verran. Rankin linjasta
oli kuitenkin keskusteltu Lääketieteenkandidaattiseuran
hallituksen ja valtuuskunnan kokouksissa, joten Rankille
erottaminen ei varmasti tullut aivan yllättäen.⁶²

Rankin erottamista spekulointiin *Medisiinarissa* vain
lehden kahdessa pääkirjoituksessa. Muissa julkaisuissa
Rankin erottaminen huomattiin ja sille annettiin erilai-
sia merkityksiä. Ylioppilaslehdessä, Rankin erottaminen
kytkettiin ennen kaikkea vaientamiseen, sillä Ranki oli
päästänyt lehden linjan kritisoimaan lääketehaita ja
kauppojen omistussuhteita.⁶³ Ylioppilaslehdessä ei us-
kottu että Rankin vasemmistoradikaalilinja olisi ollut
syytä erottamiseen vaan syytä oli Lääketieteenkandi-
daattiseuran silmille hyppiminen julkaisemalla artikke-
lin lääkeyhtiöiden omistusoikeuksista. Erottaminen oli
kriittisen äänen vaientamista.

Rankin toimittamassa *Medisiinarissa* ei voi havai-
ta kovin lääketieteellistä linjaa, vaan Ranki käsittelee
1960-luvun nuorille radikaaleille tärkeitä ja ajankohtai-
sia aiheita. Näiden teemojen valitseminen lehteen oli
Lääketieteenkandidaattiseuran hallituksen näkökulmas-
ta propagandistista. Jokaisessa Rankin toimittamassa

lehdessä käsiteltiin myös lääketieteellisiä aiheita, joten lehteä ei voida pitää ainoastaan Rankin omien näkemysten levittäjänä, vaan myös Lääketieteenkandidaattiseuran linjaa jossain määrin kunnioittavana. Olivatko Rankin toimittamat *Medisiinarit* sitten edistystä vai vasemmistoidelloginen vallankaappaus? Molemmat näkökulmat ovat tulleet esille tutkiessani eri puolien näkökantoja Matti Rankin päätoimittajan urasta ja erottamisesta. 1960-luvun aktiiviopiskelijoiden mielestä lehti oli loistava edistyksen uranuurtaja. *Medisiinari* pystyi levittämään vasemmistoaatetta myös niihin piireihin, missä se ei muuten välttämättä olisi jalansijaa saanut. Lääketieteenkandidaattiseuran hallituksen mukaan lehteä käytettiin hyväksi oman ideologian esiin tuomiseen ja tämä ideologia ei ollut tarpeeksi lähellä Seuran ideologiaa, jolloin erottaminen oli luontevin ratkaisu ongelman poistamiseksi. Vastaus siihen pidettiinkö *Medisiinaria* edistyksen airuena vai vasemmistopropagandan levittäjänä, riippui siitä kenen joukoissa seisoi.

Viitteet

- 1 Tarvainen 1993, 10.
- 2 Marwick 1998, 584.
- 3 Marwick 1998, 585–642.
- 4 Tarvainen 1993, 10.
- 5 von Bonsdorff, 1986, 9.
- 6 Niitemaan haastattelu 29.5.2013.
- 7 Tuominen 1991, 229.
- 8 Pajuoja 1997, 77.
- 9 Tuominen 1991, 231.
- 10 Ylioppilaslehti 10.1.1969, 7 Vapaa Sana.
- 11 Ylioppilaslehti 10.1.1969, 7.
- 12 Niitemaan haastattelu 29.5.2013.
- 13 Medisiinari 2/1969, 9, pääkirjoitus.
- 14 Medisiinari 1/1968, 9, pääkirjoitus.
- 15 Medisiinari 1/1969, 51.
- 16 Medisiinari 3/1968.
- 17 Tuominen 1991, 357–359.
- 18 Medisiinari 2/1968, 59–66.
- 19 von Bonsdorff 1986, 174.
- 20 Medisiinari 2/1968.
- 21 von Bonsdorff 1986, 171.
- 22 Medisiinari 3/1968, 9, pääkirjoitus.
- 23 Medisiinari 3/1968, 35–44.
- 24 Tuominen 1991, 90.
- 25 Tuominen 1991, 300.
- 26 Tuominen 1991, 318.
- 27 Medisiinari 6/1968, pääkirjoitus, 9.
- 28 Medisiinari 6/1968, 10–18.
- 29 Medisiinari 6/1968, 19.
- 30 Medisiinari 6/1968, 22.
- 31 Medisiinari 4/1968, 9, pääkirjoitus.
- 32 Sosiaali- ja terveysministeriö 2012, 17.
- 33 ML tiedote 3/68. ML 1967–70, 1F9, KA.
- 34 Medisiinari 4/1968.
- 35 Medisiinari 4/1968.
- 36 Medisiinari 4/1968, 77.
- 37 Niitemaan haastattelu 29.5.2013.
- 38 Medisiinari 5/1968
- 39 Medisiinari 7/1968
- 40 Medisiinari 1/1969.
- 41 Niitemaan haastattelu 29.5.2013.
- 42 Medisiinari 6/1968, 65–69.
- 43 Medisiinari 6/1968, 65–69.
- 44 Medisiinari 8/1968, 71–74.
- 45 Medisiinari 1/1969 Lehden alussa korostettiin, että lehden on toimittanut edellisen vuoden toimituskunta.
- 46 Medisiinari 2/1969, 9, pääkirjoitus Timo Telaranta LKS:n puheenjohtaja.
- 47 Medisiinari 2/1969, 9, pääkirjoitus.
- 48 Matti Ponteva erotettiin *Medisiinarin* päätoimittajan paikalta kesken kauden vuonna 1964. Ponteva painostettiin eroamaan liian isänmaallisen linjan takia. Kare 1967, 173–174.
- 49 Medisiinari 2/1969, 9, pääkirjoitus Timo Telaranta LKS:n puheenjohtaja.
- 50 Medisiinari 2/1969.
- 51 Suomen Sosialidemokraatti 29.4.1969.
- 52 Suomen Sosialidemokraatti 29.4.1969.
- 53 Suomen Sosialidemokraatti 29.4.1969.
- 54 Medisiinari 3/1969, 9, pääkirjoitus Markku Paloheimo.
- 55 Medisiinari 3/1969, 9, pääkirjoitus Markku Paloheimo.
- 56 Ylioppilaslehti 2.5.1969, 8, Vielä lehdistä -palstalla.
- 57 Medisiinari 2/1969, 9, pääkirjoitus Timo Telaranta.
- 58 Medisiinari 6/1968, 65–69.
- 59 Ylioppilaslehti 2.5.1969, 8.
- 60 Ylioppilaslehti 2.5.1969, 8.
- 61 Medisiinari 9/1969, 48.
- 62 Medisiinari 3/1969, 9, pääkirjoitus.
- 63 Ylioppilaslehti 2.5.1969, 8.

Lähdeluettelo

Arkistolähteet

Kansanarkisto (KA)
Marraskuun liikkeen kansio (1F9)
Nidottu kokoelma Marraskuun liike 1967–70, 1F9
Julkilausumat, tiedotteet, raportit Da, 1F9

Haastattelu

Raija Niitemaan haastattelu 29.5.2013

Internet-lähteet

Sosiaali- ja terveysministeriö, Kehitysvammaisten asumisohjelman valtakunnallisen toimeenpanon ohjausryhmä: *Laitoksista yksilölliseen asumiseen. Valtakunnallinen suunnitelmapalvelujen kehittämiseksi lähiyhteisöön.* Helsinki 2012. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=5065240&name=DLFE-24202.pdf, haettu 30.5.2013.

Lehdet

Kollega 1968

Medisiinari 1967–1972

Suomen Sosialidemokraatti 29.4.1969

Ylioppilaslehti 1967

Tutkimuskirjallisuus

Bonsdorff, Johan von: *Kun vanha vallattiin.* Tammi, Helsinki 1986.

Kare, Kauko: *Tähän on tultu Paasikiven linjalta K-rintamaan.* Oy Länsi-Savon kirjapaino, Mikkeli 1967.

Marwick, Arthur: *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy, and the United States, c.1958 c.1974.* Oxford University Press, New York 1998.

Pajuoja, Jussi: *Marraskuun liike seuraavan sukupolven silmin.* Artikkelit Vankeinhoidon koulutuskeskuksen ja Timo Saukonon

jan toimittamassa teoksessa: *Jotain sellaista radikaalia aikoinaan. Suomalaisen kontrollipolitiikan arviointia Marraskuun liikkeen täyttäessä 30 vuotta.* Tietosanoma Oy, Vantaa 1997.

Tarvainen, Veikko: *60-luvun kapina.* Like, Helsinki 1993.

Tuominen, Marja: *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”. Suku-polvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa.* Otava, Helsinki 1991.

PISTE JANALLA, PISARA MERESSÄ

Historian opiskelijoiden käsityksiä ajasta ja historiasta

Marjaana Penttinen

Historiaa ei ole ilman aikaa, eikä aikaa ole ilman historiaa. Näiden kahden käsitteen monimutkainen suhde muodostaa yhden historiantutkimuksen keskeisimmistä kysymyksistä. Tämä artikkeli pyrkii selvittämään, miten käsitys ajan ja historian suhteesta näyttäytyy historian asiantuntijuuden kehittymisen alkutaipaleella.

Artikkelia varten pyydettiin 23 historia-aineiden opiskelijaa kuvaamaan tapaansa määritellä ja visualisoida ”historia”.¹ Historia-alojen opiskelijat muodostavat historiakäsitysten tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostavan ryhmän, sillä he ovat oman oppimisensa ja ajattelunsa suhteen taitekohdassa.² Taitekohdan taustalla on ristiriita yliopisto-opintoja edeltävien historiakokemusten ja yliopiston välittämän historiatieteen välillä. Alan opiskelijalle on ennen yliopisto-opintoja välitetty kahdeksan vuoden ajan usein lineaarisuutta korostavaa ja yksitulkintaisuuteen perustuvaa peruskoulun ja lukion historian opetuksen välittämää käsitystä historiasta.³ Tämän lisäksi etenkin 2010-luvun opiskelijoiden *historiatietoisuuteen*⁴ ovat vaikuttaneet lisääntyneet historian populaarin esittämisen muodot, jotka ovat samalla haastaneet akateemisen historiakäsityksen valta-asemaa.⁵ Historiatietoisuuden ja akateemisen historiakäsityksen suhde ei ole aivan ongelmaton, sillä

esimerkiksi kronologiaa korostavassa koulun historian opetuksessa kytkökset akateemisen historiankäsityksen ja laajemman historiatietoisuuden välillä saattavat jäädä oppilaille epäselviksi.⁶ Nuori aikuinen on siis saattanut kokea kaksi historiaa: toisaalta kirjapainotteisen oppiaineen, toisaalta viihdyttävän ”populaarihistorian”. Yhteistä näille kahdelle on usein historian ongelmaton esittäminen ja ajan ja historian yksiolotteisen suhteen korostaminen.

Jotkut nuoret aikuiset ovat näiden muodollisten ja epämuodollisten oppimiskokemustensa perusteella kokeneet tämän ”historiaksi” mieltämänsä alan niin kiinnostavaksi, että he ovat hakeutuneet ja päässeet opiskelemaan historiatieteitä yliopistossa. Yliopistossa he kuitenkin kohtaavat monitulkintaisemman ja ongelmallisemman historian kuin mihin he kenties ovat koulukokemustensa ja populaarien historian esittämistapojen kautta tottuneet.⁷ Näkökulmat lisääntyvät, ja kouluopetuksen korostama yksiolotteinen aikakäsitys haastetaan esimerkiksi arkipäivän tai mikrohistorian tutkimussuuntausten tuomien näkökulmien sekä historiatieteen itsensä historiaan ja luonteeseen perehtymisen kautta. Voisi olettaa, että opintojen edetessä oman tieteenalan asiantuntijuuden kehittyminen ja sitä kautta aiempien ajatusmallien kyseenalaistuminen olisivat vaikuttamassa opiskelijoiden käsityksiin historiasta. Toisaalta monilla oppijoilla voi olla omiin historiakäsityksiinsä henkilökohtainen ja jopa tunnepitoinen side, minkä vuoksi omia käsityksiä voi olla vaikea muuttaa.

Mahdollinen ristiriita aikaisempien historiakokemusten ja yliopiston historiatieteen välillä näyttäytyy ehkä erityisen vahvasti juuri ajan ja historian abstraktin suhteen hahmottamisessa. Näiden kahden käsitteen

välistä suhdetta voidaan lähestyä kielitieteestä omaksettujen *diakronisuuden* ja *synkronisuuden* käsitteiden avulla.⁸ Diakronisuus viittaa pidempiin ajanjaksoihin ja kuvaa aikaa laajana, horisontaalisena kokonaisuutena. Synkronisuus – tai vertikaalisuus – sen sijaan korostaa ajan ja tapahtumien yhtäaikaaisuutta. Historian tutkimuksen näkökulmasta molemmat näkemykset ovat kie-toutuneet toisiinsa, sillä diakronisuus sisältää aina synkronisuutta ja päinvastoin.⁹ Kuitenkin käsitys historian ja ajan suhteesta saattaa painottaa toista näistä näkemyksistä: esimerkiksi koulun historian opetuksessa perinteinen tapa esittää historiaa on korostaa sen diakronisuutta esittelemällä laajoja ajanjaksoja tapahtumaketjuina. Sen sijaan viime vuosikymmenten aikana laajentuneen akateemisen historian tutkimuksen uudehkot lähestymistavat korostavat toisinaan historian kerroksellisuutta tai synkronisuutta.

Miten historianopiskelijat sitten käsittävät ajan ja historian? Tämän artikkelin pohjana toimineen haastatteluaineiston teemoittelu nosti esiin neljä erilaista käsitystä ajan ja historian suhteesta. Teemoista kaksi ensimmäistä korostaa historian ja ajan diakronista ja kaksi jälkimmäistä näiden synkronista suhdetta. Teemojen laadullisten erojen takia niitä ei voi pitää hierarkkisine, eikä tässä artikkelissa pyritäkään osoittamaan tällaista jatkumoa. Kytköksiä historiakäsitysten välillä kuitenkin on, ja myös haastateltavat itse nostivat esiin tällaisia yhteyksiä teemojen välillä. Näitä käsityksiä ei voi myöskään arvottaa, sillä erilaiset käsitykset voivat palvella eri tarkoituksia: tavoitteenahan voi olla tilanteesta riippuen yksinkertaistaa, herättää tunteita tai osoittaa ilmiön monimutkaisuus, jolloin eri tilanteissa voidaan hyödyntää erilaisia tapoja käsittää ja esittää historiaa. Seuraa-

vissa luvuissa esitellään nämä historianopiskelijoiden vastauksista esiin nousseet neljä erilaista käsitystä ajan ja historian suhteesta.

Eletty ja opittu aikajana

Suurimmassa osassa vastauksia (10 kappaletta) korostui diakroninen näkemys historiasta tapahtumina lineaarisesti etenevällä aikajanalla. Tämän käsityksen mukaan aika etenee, ja historiaa sijoitetaan tälle ajan jatkumolle: siispä historiakin etenee yhdellä (aika)tasolla ja yhtenä kokonaisuutena. Tällaisia kuvauksia antaneiden haastateltavien vastaukset kysymykseen ”mitä historia on” olivat tyypillisesti lyhyitä. Vastaukset kuvasivat historian menneisyytenä, nykypäivän selittäjänä tai korostivat yleisesti omaksuttua määritelmää kirjallisista lähteistä historian määrittämisessä.

Historia on [--] noin ihmisten, kulttuurin tutkimusta kirjoitetulla ajalla. [--] No, mä varmaan [visualisoisin sen] aikajanalla. [--] varmasti se on sit selvin [--] no, ehkä tapahtumienkin, mut siis vuosikulujen ja aikakausien kannalta. (H14 / 23 v / 2008)¹⁰

Historia on menneisyyden tapahtumia, ilmiöitä ja tota historian avulla niinkun voidaan ymmärtää nykypäivää. Ja tietää [--] mitä on tapahtunut omaa ennen omaa syntymäänsä. (H1 / 24 v / 2006)

Tota, se on oikeestaan ihan kaikki, mitä on tapahtunu meit ennen ja mitä tapahtuu nyt ja se miten se vaikuttaa nykyisyyteen ja tai et ehkä oikein määritellen sit se aika, milt on kirjallisiin lähteitä. [--] Varmaan semmoisena aikajanamaisena. [--] No, ehkä sen on ite oppinu hahmottamaan sen [--] niin kuin tapahtumia toistensa perään. (H20 / 20 v / 2011)

Vastauksissa ei otettu riskejä, vaan turvaututtiin siihen mitä jo varmasti osattiin. Yhtenä selittäjänä käsitykselle historiasta janalle sijoitettavina menneisyyden tapahtumina mainittiin luonnollisesti peruskoulun ja lukion historianopetus.

Mennyttä aikaa. [--] Näin mä sen tiivistäisin. [--] Klassinen lineaarinen aikakäsitys sitten pistäisin suoran viivan ja [--] ruvettais pistämään vuosilukuja tai [--] klassinen oppikirjamainen periodisointi [--] koulun tota historiajäsennys tulis varmaan niinku meikäläisen piirroksista. (H6 / 27 v / 2005)

No, mitäs se [historia] nyt sitten on? [--] varmaan mennyttä aikaa ja sen tutkimista. [--] Koska alasteelta asti on opetettu, et se on semmoinen viiva aikajanana aina piirretty, niin kyllä sen silleen kuvais varmaan itsekin. (H3 / 20 v / 2011)

Kaksi haastateltavista oli suuntaamassa historian opettajan ammattiin, ja molemmat heistä korostivat aikajanän merkitystä opetusmetodinä. Tämä konkreettinen esimerkki historian visualisoinnin konventioiden säilymisestä ja säilyttämisestä on läheisesti yhteydessä historiatietoisuuden normatiivisuuteen¹¹: nämä tulevat historianopettajat kertoivat haastattelussa käyttäneensä omasta kouluhistoriastaan tuttuja historian jäsentämisen ja esittämisen työkaluja opetustyössään, eivätkä he haastattelussa kertoneet löytäneensä tai edes pohtineensa muita esitystapoja. Heidän valitsemansa työkalu tukee ja toisintaa heidän omaa historiakäsitystään, noudattelee oppikirjojen linjaa eikä riko käytössä olevaa, yleisesti hyväksyttyä mallia historian jäsentämisestä koulukontekstissa.

Opettajan kova opas on se aikajana mikä tehdään silloin kun jakso alkaa, mut mun mielestä se on niinku

historian kannalt aikajana on toimiva [--] Just se selkeys [--] siihen on helppo just jos mä nyt mietin niinku oppimisen ja tämmöisen ymmärryksen kannalt, niin jos siihen on sit helppo lisätä [--] niitä asioita [--] se on silleen joustava kuitenkin. (H8 / 23 v / 2011)

Kun itekin varmaan sitten historiaa ryhtyy opettamaan tässä valmistumisen jälkeen [--] kun on opettanu niinku tähän mennessä ja tehnyt sijaisuuksia ja näin niin on semmoinen tietynlainen jäsenystapa sitten löytynyt. (H6 / 27 v / 2005)

Lähes puolelle haastatelluista historia siis näyttäytyi nykyhetkeä edeltävänä, diakronisena tapahtumien sarjana – menneisyytenä, jonka yhtenä ominaisuutena on järjestys. Historia voi vastaajien mukaan vaikuttaa nykypäivään, mutta historia ei tunnu ulottuvan nykyhetkeen asti. Toisaalta historian ajalliseen hahmottamiseen liittyvät arjen esimerkit osoittivat, että samaa ajattelumallia voidaan soveltaa myös mikrotasolla, kokijan itsensä kohdalla. On siis muistettava, että tämä yksiolotteiselta vaikuttava aikakäsitys ei ole vain opittu, vaan myös kulttuurisesti koettu ja eletty.¹² Tätä pohti myös osa haastateltavista: janamainen historiakäsitys ei siis ole pelkästään valmiina annettu ja otettu, vaan sillekin on vastaajien mukaan perustelunsa.

Must tuntuu et muutenkin ihmiset ajattelee aikaa pitkälti niinku samantyyppisesti et on kyse sit niinku just vuosisatojen välisistä aicasuhteista tai sit niinku ihan viikkojen ajan et onhan kalenterissakin sivut silleen et tässä on viikko ja sunnuntai ja täällä maanantai. (H23 / 21 v / 2010)

Aikajanana [--] No [--] aika menee eteenpäin. Ihmiset niinku jaottaa sitä tavallaan, et milloin ne on syntynyt, milloin ne on niinku tyyliin täyttäny kaheksantoista

niinkun et sillon hirveen kätevä [--] paaluttaa niinku tavallaan oman elämänsä niinku merkittäviä juttuja, niin mä sit [--] käyttäisin, koska se ehkä ois kaikista kätevin tapa. (H12 /sv puuttuu / 2005)

Päätös kuvata historiaa lineaarisena aikajanana voi siis olla myös tietoinen ratkaisu. Kahdessa vastauksessa välittyikin haastateltavien viesti siitä, että he ovat tietoisia sekä omasta käsityksestään että käsitysten moninaisuudesta.

Mä tiedän, et ei ehkä sais piirtää janana, mut ehkä automaattisesti kuitenkin tekisin niin. Tykkään ajatella asioita itte henkilökohtaisesti jossain viivana, vaik sit vois ajatella et [--] vaikuttaa asiat moneen suuntaan, ettei se niinku oo pelkästään yhteen suuntaan etenevää, mut luultavasti jotenkin jollakin taval lineaarisel muodolla kuvaisin. (H23 / 21 v / 2010)

Historiakäsitykset totta kai niinku subjektiivisi [--] et ei tää oo niinku mikään [--] yksi ja ainoa [--] oikee tämä millä tavalla sen ite mieltää ja mikä on tosi jännää sen takia, et monet muut ihmiset voi nähdä asiat ihan toisella tavalla. (H6 / 27 v / 2005)

Aika on siis yllä esitellyissä kuvauksissa historian lähtökohta, se, mihin varsinaisen ”historia” kytkeytyy. Haastateltavien omien selitysten mukaan käsitys oli omaksuttu pääosin heidän omasta kouluhistoriastaan, mutta sille löydettiin selityksiä myös arjen tavoista esittää aikaa ja sitä kautta historiaa. Aikajana kuvattiin käytännölliseksi ja toimivaksi tavaksi jäsentää historiaa, mutta yllättävää kyllä, esitystapaa ei juurikaan haastettu, vaan sen valinnalle etsittiin oikeutusta ja perusteluja. Tämä näkemys toisintaa sekä populaarissa että toisinaan myös akateemisessa historian esittämisessä ilmenevää ideaalia faktuaalisesta tiedosta ja totuudellisuudesta

– kenties haastateltavat edelleen halusivat pitää kiinni illuusiosta historian ongelmattomuudesta.¹³ Osa haastateltavista tosin kyseenalaisti tällaisen yhden totuuden näkökulman, ja ehkä keskustelun jatkuessa ja näkemyksiä suoraan haastamalla muutkin olisivat päätyneet samaan lopputulokseen. Tämän haastattelun tavoitteena oli kuitenkin selvittää vastaajien intuitiivisia, ensimmäisenä mieleen tulevia käsityksiä ajasta ja historiasta.

Laaja historia, etenevä aika

Kolme haastateltavaa kuvasi historiaa tavalla, joka erosi edellisestä, yksiulotteisesta aikajanasta kuvausten liisääntyneen monitahoisuuden takia. Haastateltavat itse korostivat vastauksissaan eroa aikaisemman ja nykyisen historiakäsityksensä välillä ja käyttivät ilmeisen tietoisesti vastauksissaan yliopistossa oppimaansa terminologiaa. Vastausten perusteella yliopisto-opinnot olivat tarjonneet historiakäsityksille uuden viitekehyksen, jota nämä haastateltavat pyrkivät hyödyntämään.¹⁴

No, mulle tuli mieleen, että tässä nyt ehkä sais eniten irti, jos vastaa tälleen historiakäsitysten kautta ja no, ei nyt oikein deterministinen eikä tällainen syklinenkään uponnut itselleni, niin ehkä tällainen [--] mä en muista sitä termiä, mut [--] että historia jatkuu, eikä sillä välttämättä ole mikään mitään päämäärää eikä välttämättä taattua kehitystäkään. (H16 / 25 v / 2011)

Kaikki se mitä oma oleminen oikeestaan on niin se on enemmän ja vähemmän erilaisten historiallisten prosessien kautta, vaik ei sitä niinku oo ehkä sillä näin analyttisesti ajatellu tässä ennen kuin nyt vast tän syksyn aikana, kun on aloittanut opinnot ja tavallaan laittanu itsensä niinku miettimään asioita. [--] Ainakin tällä hetkellä nää rupee vaikuttan nää opin-

not siihen, mut jos sen niinku ajattelee aikaisempaa, niin se tapa millä tavalla se on koulussa esitetty. (H9 / 41 v / 2011)

Näissä kuvauksissa aika etenee edelleen yksiuolotteisesti ja historia on lujasti kytköksissä aikaan, mutta nämä kaksi käsitettä eivät ole täysin yhteismitalliset. Historiassa on syklejä ja kerroksia, jotka täytyy suhteuttaa etenevään aikaan abstraktilla tasolla. Haastateltavat myös tiedostivat eron oman kuvauksensa ja yksiuolotteisen aikajanan välillä ja korostivat puheessaan irtautumistaan ”pelkästä kronologiasta”. Visualisoinneissa välittyvä käsitys siitä, että koska ajalla ei ole alkua eikä loppua, niitä ei ole myöskään historialla. Yhteistä näillä ja edellisessä luvussa esitellyillä historiakäsityksillä on se, että molempien käsitysten mukaan sekä ajalla että historialla on suunta – viivat tai monikerroksiset janat ovat aina menossa *jonnekin*. Aika on molemmissa vastaustyypeissä se perusta, jonka varaan historia jäsentyy.

Mä ehkä tekisin sellaisen viivana, joka on jana [--] jatkumo, mutta sitten sen janan päälle semmosii syklejä et siel niinku menee limittäin ne asiat ja kertaantuu [--] ettei se oo pelkästään sellainen kronologia, vaan siellä tapahtuu päällekkäisesti asioita ja [--] et siin tulee se kerroksellisuus näkyviin. (H7 / 25 v / 2006)

Aikaisemmin se on ollu sitten semmoinen niinkun enemmän semmoinen lineaarinen viiva, jossa on niinku [--] kuoppia tai syöksyjä [--] Mut tota se on varmaan niinku muuttumassa, et miten sitä niinku visualisoi. [--] monimuotoisuuden siihen saisi mukaan [--] ja sen sykliisyyden, mikä sit on ihmisten käsityksissä aikaisemmin ollu, niin enemmän tulee mukaan sen suoraviivaisuuden rinnalle. (H9 / 41 v / 2011)

Piirtäisin tai visualisaisin historian [--] en varmasti-kaan suorana linjana vaan [--] viivana [--] ei suorana vaan sellaisena, joka kiemurtelee [--] sen ei voida käsittää koskaan loppuvan. [--] Aika kulkee eteenpäin ja se on ainoa niinku mistä voidaan olla varmoja. (H16 / 25 v / 2011)

Nämä kolme haastateltavaa, jotka olivat omien sanojensa mukaan alkaneet muokata arjen ja peruskoulun tuottamaan aikajanamielikuvaa yliopisto-opintojen käynnistyttyä, vaikuttivat olevan historiakäsityksensä suhteen murroskohdassa.¹⁵ Haastateltavat tekivät tietoisesti eroa aiempien ja nykyisten historiakäsitystensä välille, ja historian visualisointiin pyrittiin sisällyttämään yliopistossa opittuja määritelmiä historian luonteesta. Näin ainakin haastattelussa todetaan – se, miten he arkielämässään jäsentävät historiaa, on tämän tutkimuksen tavoittamattomissa. Haastateltavat olivat siis tiedostaneet ja kenties hyväksyneet vaihtoehtoiset tulkinnot diakronisuutta korostavalle historiakäsitykselle, mutta näiden uusien historiakäsitysten omaksumisen aste jäi vielä haastattelujen perusteella avoimeksi.

Tunteita ja ymmärrystä

Kuusi haastateltavista korosti vastauksissaan henkilökohtaisia mieli- ja muistikuvia historiaan liittyen. Historia edusti näille henkilöille voimakkaasti ihmisen ja ihmiskunnan historiaa ja sisälsi sekä menneen että myös tulevan. Historia ja ymmärtäminen kulkivat vastauksissa käsi kädessä: historian ymmärtäminen on toisaalta (ihmisen) menneisyyden ymmärtämistä, toisaalta historia auttaa ymmärtämään nykyihmistä.

Se on niin kuin mennyttä aikaa, mutta me tavallaan tehdään sitä joka päivä ja jokainen päivä tavallaan siirtyy historiaan ja kaikki mitä nytkin on tapahtunu on niinkun tyyliin ne kaksoistornit ja tämmöiset, niin ne hän on jo tavallaan historiaa ja historian avulla pystyy ymmärtään niinku tulevaisuutta ja tätä nykypäivää. (H15 / sv puuttuu / 2008)

Se on maailmanpsykologiaa. [naurahtaa] Historiaa niinku tutkimalla ja historiaa ymmärtämällä ymmärtää nykyihmistä [--] ymmärtää miksi joissain maissa on tietynlaisia tapoja [--] eli jotta voi ymmärtää maailmaa, pitää ymmärtää historiaa. (H18 / 29 v / 2011)

Kuvaukset historian visualisoinnista olivat voimakkaan assosiativisia. Ne eivät pyrkineet esittämään historiaa yleispätevästi, vaan haastateltavat kuvailivat sitä, miten historia näyttäytyy juuri heille. Kuvaukset erottuvat muista teemaryhmistä kahdella tavalla. Ensinnäkin ne ovat vastaajille hyvin henkilökohtaisia, sillä esiin nostettiin mieli- ja muistikuvia omassa lapsuudessa kohdatuista historian esittämisen muodoista. Toisin kuin edellä kuvatuissa käsityksissä, näihin vastauksiin heijastuu laajempi historiatietoisuus akateemista historiakäsitystä enemmän. Visualisoinnit liittyvät myös vahvasti ihmiseen historian toimijana, sillä niissä näkyy korostuneesti ihmisen kädenjälki.

Luultavasti ensimmäisenä mitä tulee mieleen on joku ritariaika, joku ehkä linna, ritari tai joku viikinki tai tämmöinen [--] niinkun lapsetkin on oppinu tämmöisen, mikä tavallaan käsitetään **vanhaks** [--] Oikeestaan kaikki tavallaan tietää vähintään jonkun tv:n tai satujen ja tämmöisten kautta [--]. Ehkä tää visualisointi ja kaikki tämmöinen on jo ala-asteelta peräisin, että mitä itte on silloin piirrelly [--] esihistoriallista tyrannosauruksen metsästäjää [--], niin siitä on ehkä

jäänyt se, et mä edelleenkin esittäisin sen jonain linna tai tämmösenä. (H15 / sv puuttuu / 2008)

Mä piirtäisin [--] ehkä goottilaisen kirkon, jonka alapuolella mekastaa luolamiehet. [--] Sen takia, et ihminen on ollut hyvin taipuvainen uskomaan johonkin yliluonnolliseen [--] No, se niinku visuaalinen mielikuva tulee varmaan tällasesta [--] osin populaarikulttuurista ja osin vaan niinku siit, mitä mä oon opiskellu. (H18 / 29 v / 2011)

Mä vähän kaikilta niinkun mulle läheisiltä aikakausilta ottaisin jonkun elementin ja pistäisin ne jotenkin samaan kuvaan sillain, et näkyis just eri aikakausi [--] et ehkä niistä ymmärtäis myös sen niinkun, et historia ei välttämättä oo vaan se hetki vaan et sitä on aika monesta hetkestä. (H19 / 23 v / 2007)

Koska nämä mielikuvat tai assosiaatiot on järjestettävissä ajallisesti, historia näyttäytyy kuvauksissa pieninä kertomuksina, jotka rakentuvat välähdyksenomaisten kuvien varaan. Keskeisenä aiheena näyttää olevan ihmisen ja ihmiskunnan muutos, jota kuvataan siirtymillä tyrannosauruksen metsästäjistä ritareihin, luolamiehistä goottilaiseen kirkkoon tai tärkeästä yksittäisestä tapahtumasta toiseen. Muutoksissa voi havaita kehitysnäkökulmaakin, ja yksi vastaajista problematisoi itse oman ”edistysuskonsa” selittäen sen kouluhistorian painotuksen kautta.

Et sitä helposti piirtäis tavallaan semmoinen niinku yhteiskunnan edistys, siis silleen et mitä kaikkii hienoi keksintöjä on tullu [--]. Sit heti rupes aattelehen, et kauheet, oonks mä kasvanu tämmöiseen edistysuskoon [naurahtaa] [--] **Vaikka totta kai** koulussakin opetetaan kaikki sodat ja kaikki hirmuteot ja näin, mut et on siin mun mielestä kuitenkin semmoinen positiivisävytteinen ja halutaan nähdä se just

historia semmoisena et miten yhteiskunta kehittyi [--] niin ehkä se tulee sieltä. (H10 / 25 v / 2007)

Historiaa siis tulee ymmärtää ja se auttaa ymmärtämään. Historia visualisoituu ikään kuin valokuviksi: nämä välähdykset ovat laajoja ja monitahoisia kokonaisuuksia, joten ne sisältävät elementtejä ajan ja historian synkronisesta suhteesta – esimerkiksi mainittu goottilainen katedraali on vahva aikansa symboli, joka pitää sisällään monen tason kytköksiä poliittisesta historiasta uskontoon ja taidehistoriaan. Toisaalta mukana on vahva narratiivinen elementti, sillä historia koetaan romantisoituina, nostalgisina ja kaukaisina kertomuksina.¹⁶ Kuvaillut assosiaatiot ovat myös voimakkaan tunnepitoisia, sillä kertoja on kokenut juuri tietyn asian niin voimakkaasti, että se nousee hänelle päällimmäisenä mieleen historiaa määriteltäessä. Huomattavaa on, että nämä kokemukset ja positiiviset mielikuvat kumpuavat haastateltavien lapsuudesta eikä heidän tuoreista yliopisto-opinnoistaan.

Assosiativisten visuaalisten aiheiden ja niiden yhdistelmien monikerroksisuudesta huolimatta aika kummittelee yhä historian taustalla, sillä kaikki mainitut kuvat voidaan periaatteessa asettaa aikajärjestykseen. Tällä kertaa aika ei kuitenkaan määritä historiaa toisin kuin yllä olevissa aikajantyyppisissä kuvauksissa. Haastateltavien mainitsemat kuvat historiasta eivät välttämättä liity mihinkään tiettyyn hetkeen, vaan asioiden järjestys ja niiden väliset suhteet vaikuttavat olevan tärkeämpiä historian jäsentäjiä kuin täsmälliset tapahtumahetket. Tässä historiakäsityksessä aika näyttäytyy siis ilmiöiden välisinä suhteina, etäisyyksinä ja välimatkoina, ja diakronisuuden rinnalle nousee synkronisuuden elementtejä yllä esiteltyjä vastaustyyppisiä vahvemmin.

Abstrakti aika, kompleksi historia

Neljä haastateltavaa kuvasi historian äärimmäisen abstraktina ilmiönä. Myöskään tässä teemassa aika ei määritä historiaa. Erotuksena edelliseen teemaryhmään historialla ja ajalla ei ensi näkemältä tunnu olevan minkäänlaista suhdetta, vaan haastateltavat mieltävät historian jonain muuna, itsenäisenä ja kaikenkattavana abstraktiona.

Ehkä joku kertomus menneistä tapahtuneista asioista. Tulkintoja niistä. [--] Visualisoisin varmaan semmoiseksi [--] tietynlaiseksi struktuuriksi [--] en osaa ajatella sitä ajallisella tasolla. (H4 / 22 v / 2008)

Historia on ihmisen menneisyyden kuvaamista ja siitä oppimista [--] Se on monta eri aikaulottuvuutta käsittävä kokonaisuus. En mä osaa piirtää sitä. (H17 / 28 v / 2005)

Ehkä mulle historia on perspektiiviä asioihin [--]. Se on menneisyyden tutkimusta, mut ihan yhtä paljon sitä, et jokaiseen asiaan on monta näkökulmaa ja niit kaikiki näkökulmia ei [voi] ikinä tavoittaa ja aina katsoo asiaa jonkun [--] näkökulman kautta ja jonkun jättää silloin [--] pois [--] Ehkä mä voisin ajatella, et historia on niinkun joku meri [--] niin valtava ja niin muuttuva ja semmoinen, et sitä ei tosiaan niinku kokonaisuutena pysty ikinä millään tavalla näkemään tai kokemaan tai tuntemaan. (H2 / 23 v / 2007)

Historia ei näiden vastaajien mukaan selitä itseään, vaan tulkitsijan rooli on keskeinen tämän abstraktin ilmiön jäsentäjänä. Vastauksissa on havaittavissa piirteitä postmodernista relativismista: historian merkitykset eivät sijaitse maailmassa, vaan tuotetaan tulkinnoissa.¹⁷ Näkemystä on kritisoitu siitä, että se tekee historiasta ”kadonneen maailman”, maailman, joka on olemassa

vain historioitsijan mielikuvituksessa.¹⁸ On ehkä kuitenkin ymmärrettävää, että osa historia-alan opiskelijoista etsii oikeutusta omalle kehityksensä olevalle asiantuntijuudelleen korostamalla historioitsijan roolia historiallisen tiedon rakentamisessa ja jäsentämisessä.

Siis tavallaan missä ois näkökulmia eri aikaan [--]. Se täytyy kuitenkin sitten rakentaa, siitä täytyy tehdä se kertomus... (H4 / 22 v / 2008)

Yhdessä kuvauksessa historia näyttää syinä ja seurauksina, eikä haastateltava suoraan mainitse tulkitsijan roolia syy-seuraus-suhteiden näkyväksi tekemisessä. Toisaalta hän pyrkii myös historian abstraktiin esittämiseen, vaikka abstrahoinnin pohjana on edelleen tuttu viiva. Yhteistä muihin kuvauksiin on myös historian visualisoinnin problematisointi, sillä toisin kuin kuvaukset muissa teemaryhmissä, nämä neljä vastaajaa korostivat sitä, miten vaikealta historian visuaalinen esittäminen heistä tuntuu.

Se [historia] on nykypäivään johtaneita syy-seuraus-suhteita [--]. Semmoinen karu ja yksinkertainen teos, josta sais tosi paljon, jos ois kuuluisa. Ottaa viivottimen ja piirtää lyijykynällä viivan keskelle paperia [--] aihe on liian laaja, että sitä vois kiteyttää. Vois kai jonkun kudelmannkin tehdä. (H22 / 21 v / 2011)

Tämän teemaryhmän kuvauksissa historia on siis aivan jotain muuta kuin sarja perättäisiä tapahtumia. Yhdellä historian tapauksella, pisaralla historian meressä, on ääretön määrä kiinnekohtia. Kuvauksista välittyy hämmennys siitä, miten historian edes voisi kuvata visuaalisella tasolla. Aika näyttää jollain tasolla kokonaan erillisenä historiasta, eikä näitä saa mahtumaan samaan kuvaan. Historiantutkimus on kuitenkin mahdol-

lista, sillä historian merestä voidaan irrottaa vaikkapa vain yksi pisara tarkastelua varten. Tämä pisara on osa kokonaisuutta, mutta sen täydellinen hahmottaminen on tosiasiaa mahdotonta. Kuvaukset historiasta ovat äärimmäisen synkronisia, mutta historian diakronisuuttakaan ei kielletä – diakronisuus on tässä tapauksessa vain näkökulman tuotos ja tulkitsijan käsissä, ei historian varsinainen ominaisuus.

Miten historia pitäisi käsittää?

Yllä esiteltyjä teemoja tulkitsemalla voi nostaa esiin kaksi laajaa muutoslinjaa historian opiskelijoiden käsityksissä ajasta ja historiasta.¹⁹ Ensinnäkin on nähtävissä muutos historiasta menneenä todellisuutena kohti lisääntyvää monitasoisuutta ja historian tulkitsijan roolin korostamista. Toisaalta teemoissa näkyy muutos opitusta historiakäsityksestä kohti henkilökohtaisemmalta vaikuttavaa, itse omaksuttua ja koettua historiakäsitystä. Näistä jälkimmäinen saa elementtejä luultavasti myös laajemmin opiskelijan historiatietoisuudesta, kun taas opitua käsitystä korostavissa kuvauksissa haastateltavien havainnot historian esittämisen ja jäsentämisen tavoista toisintavat koulussa ja populaarikulttuurissa vallalla olevaa tapaa esittää aikaa ja historiaa.

Historioitsijan historiakäsityksen pitää mahdollistaa eri näkökulmat tiettyyn ilmiöön. Tässä mielessä aikajanatyypistä käsitystä voisi pitää rajoituneimpana, koska merkityksellisimpiä nähdään pääasiassa ilmiötä edeltävät seikat. Lineaarinen historian esittäminen on kuitenkin käytännöllinen työkalu historiallisten ilmiöiden jäsentämiseen, ajoittamiseen ja ilmiöiden mak-

rotason hahmottamiseen. Abstraktina ja äärettömän määrän erilaisia rajauksia käsittävänä tieteenalana historiatiede tarvitsee tällaisia apuvälineitä. Yksinkertaistamalla voi havaita jotain sellaista, joka muuten hukkuisi vaihtoehtojen mereen muiden pisaroiden joukkoon. Myöskään äärimmäinen samanaikaisuuden korostaminen ei tuota sen parempia tulkintoja – eihän kahden ilmiön absoluuttinen samanaikaisuus edellytä, että niillä olisi merkitystä toisilleen.²⁰

Kyse ei olekaan siitä, onko tietynlainen tapa hahmottaa historiaa ”väärin” ja jokin toinen ”oikein”. Tärkeintä olisi pohtia, ohjaako *ajattelu* välineen valintaa vai *väline* ajattelua, ja voiko tutussa ja turvallisessa diakronisuutta painottavassa tai äärimmäisen kompleksissa, synkronisuutta korostavassa käsityksessä pitäytymisellä olla *hyviä tai huonoja seurauksia*. Erityisesti historia-alan asiantuntijuuden alkuvaiheessa olisi syytä tietoisesti pysähtyä pohtimaan omia historiakäsityksiään sekä tiedostaa ne rajoitteet, joihin oma käsitys saattaa esimerkiksi tieteen tekemisen kannalta johtaa. Tästä huolimatta niin peruskoulu-, lukio kuin yliopistopinnoissakin kiinnitetään yhä valitettavan vähän huomiota opiskelijoiden *käsitysten moninaisuuteen*. **Opiskelijoiden tulevaisuuden** uria ajatellessa yksi ammattinousee erityisesti mieleen: historia-aineiden opettaja on väistämättä siirtämässä omia käsityksiään tieteenalastaan oppilailleen, ja kyseenalaistamaton ajan ja historian esittäminen vain toisintaa tässäkin artikkelissa esiteltyjä historiakäsityksiä.

Viitteet

1 Haastattelu suoritettiin osana tutkimustilannetta, jossa osallistuja antoi otsikoita historia-aiheisista kuvista koostuville kuvasarjoille. Tämän artikkelin aineisto koostuu noin puoli tuntia kestäneen tutkimustilanteen päätteeksi käydystä haastattelusta. Haastateltavilta kysyttiin mitä historia on. Sen jälkeen heitä pyydettiin kuvailemaan, miten he piirtäisivät tai visualisoisivat historian. Lisäksi pyrittiin selvittämään populaarin esittämisen, koulun historian opetuksen ja yliopisto-opintojen merkitystä historiakäsityksen muotoutumisessa kysymällä haasteltavien näkemystä siitä, mistä heidän käsityksensä historiasta ja sen visualisoinnista on peräisin. Tavoitteena oli kuulla kunkin vastaajan ensimmäinen ja intuitiivisin kuvaus historiasta ja sen luonteesta, ja sen jälkeen antaa vastaajalle mahdollisuus pohtia omaa vastaustaan ja sen syitä. Aineisto kerättiin osana tutkimusprojektia, jonka muut jäsenet ovat prof. Arja Virta ja KM Markus Nivala Turun yliopiston opettajankoulutuslaitoksen Turun yksiköstä.

2 Virta (2011) havaitsi tutkimuksessaan, miten tulevat historian opettajat tiedostivat – ja osin myös kokivat hankalaksi – eron peruskoulun ja lukion opettaman historian oppiaineen ja yliopistossa opiskellun historiatieteen välillä.

3 Ks. esim. Virta 2002, 51.

4 Historioitsijan akateemiseen historiakäsitykseen liittyy väistämättä myös yksilön historiatietoisuus, jonka Pihlainen (2011) määrittelee akateemisen historiantutkimuksen rinnalla toimivaksi, yleisemmäksi menneisyyttä koskevaksi ajatteluksi merkityksineen.

5 Ks. esim. Pihlainen 2011.

6 Ks. Virta 2011.

7 Virta 2011.

8 Ks. esim. Itkonen 1966.

9 Corfield 2007, xv.

10 Tässä artikkelissa sitaattien yhteyteen merkitään haastateltavasta seuraavat tiedot: haastateltavan koodi, ikä ja historia-aineen opintojen aloitusvuosi. Kaksi haastateltavista opiskeli historia-aineita sivuaineenaan.

11 Pihlainen 2011.

12 Ks. Virta 2011.

13 Pihlainen 2011.

14 Ks. Virta 2011.

15 Vrt. Virta 2011.

16 Ks. esim. Pihlainen 2008. Pihlainen käsittelee artikkelissaan Hayden Whiten näkemyksiä mm. historiantutkimuksesta koettavana narratiivina.

17 Pihlainen 2011.

18 Bentley 2006.

19 ”Muutoksella” ei tarkoiteta tässä ”kehitystä”.

20 Panofsky 1927 (2004).

Lähdeluettelo

Alkuperäisaineisto

Turun yliopiston historianopiskelijoiden haastattelut (23 kpl).
Haastattelijoina Marjaana Penttinen ja Markus Nivala. Lokakuu
2011.

Tutkimuskirjallisuus

Bentley, Michael: Past and “Presence”: Revisiting Historical
Ontology. *History and Theory* Vol. 45, 2006, 349–361.

Corfield, Penelope: *Time and the Shape of History of History*.
Yale University Press, New Haven & London 2007.

Itkonen, Erkki: *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki 1966.

Panofsky, Erwin: Reflections on Historical Time. Epilogue to
“Über die vier Meister von Reims”. Translated by Johanna Bau-
man. *Critical Inquiry* Vol. 30, No. 4, 2004 (1927), 691–701.

Pihlainen, Kalle: History in the World: Hayden White and the
Consumer of History. *Rethinking History* Vol. 12, No. 1, 2008,
23–39.

Pihlainen, Kalle: Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden
käyttö. *Kasvatus & Aika* Vol. 5, No. 3, 2011, 5–17.

Virta, Arja: Harrastuksesta ammatiksi: historian opettajaksi
opiskelevien suhde historiaan. *Kasvatus & Aika* Vol. 5, Nro. 3,
2011, 68–81.

Virta, Arja: Kohti aktiivista ja tutkivaa historian ja yhteiskun-
tatedon oppimista. Lähtökohdat puntarissa. *Kohti tulevaa
menneisyyttä. Historiallis-yhteiskunnallinen kasvatus uudella
vuosituhannella*. Toim. Jan Löfström. PS-kustannus, Jyväskylä
2002, 35–65.

HALUN JA JÄRJEN TAISTELUKENTILLÄ

Sosiaalihygieenisen seksuaalimoraalin vaatimukset
Max von Gruberin luennossa *Die Prostitution vom
Standpunkte der Sozialhygiene aus betrachtet*
(1900)

Mari Tanninen

Wenn es mir gelungen sein sollte, Ihnen an einem Beispiele klar zu machen, wie unlöslich Moral und Hygiene zusammenhängen, so würde ich sehr zufrieden sein.¹

Tähän, oman todistelunsa onnistuneisuutta toivoaan, lausahdukseen päättää vuonna 1900 pitämänsä luennon *Die Prostitution vom Standpunkte der Sozialhygiene aus betrachtet* ² Wienin yliopiston hygienian instituutin johtaja, professori Max von Gruber (1853–1927). Myöhemmin pamflettina julkaistussa luennossaan Gruber pohtii prostituution viranomaisääätelyn seurauksia sekä oikeanlaisen seksuaalimoraalin merkitystä kansakunnan tulevaisuudelle. Hänen oletuksensa moraalin ja hygienian välisestä yhteydestä heijastaa aikakaudelle tyypillistä tapaa ymmärtää hygieniä laaja-alaisena opina kaikista ihmisen terveyteen vaikuttavista ehdoista, olivat ne sitten fyysisistä tai henkisiä.³ Sosiaalihygienian nimissä nämä periaatteet laajennettiin yksilöiden elämänhallinnan alueelta koskettamaan koko yhteiskuntaa. Tässä artikkelissa tartun moraalin ja terveyden liittoon ja pyrin osaltani toteuttamaan Gruberin yllä esittämän toiveen. Tarkoituksenani on tarkastella hä-

nen prostituutioluennossaan esittämänsä argumentaatiota sukupuolimoraalin, yhteiskunnallisen kehityksen, terveyden ja perinnöllisyyden välisistä yhteyksistä. Millaisille taustaotetuksille ihmisen perusolemuksesta, ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta sekä yksilön asemasta Gruberin sosiaalihygieeninen seksuaalioppi rakentui? Entä miten oikeita toimintatapoja kuvaava siiveellisyys käsite määrittyi näiden oletusten pohjalta? Sosiaalihygieniä antoi lääketieteen asiantuntijoille mahdollisuuden vaatia laajoja valtuuksia puuttua sekä yksilöiden elämäntapoihin että väestö- ja terveystalouden suunnitteluun.⁴ Kysynkin, millaisin eduin ja uhkakuvin Gruber perustelee kuulijoilleen muutoksen tarvetta, ja millaisia vaatimuksia sosiaalihygieenisen sukupuolimoraalin periaatteet asettivat yksilöiden elämänvalinnoille.

Max von Gruber oli omalla aikakaudellaan kuuluisa lääketieteilijä sekä aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistunut kansanterveystyön vaikuttaja, jonka ajatukset tarjoavat otollisen kurkistusaukon sosiaalihygieeniin tapoihin käsitellä ihmisen seksuaalisuutta. Lavantautia koskeneesta työstään tunnettu Gruber kirjoitti uransa aikana useita teoksia bakteriologiasta, immunologiasta, tartuntataudeista ja hygieniasta. Hänen erityinen mielenkiintonsa kohdistui seksuaalilämän moraaliiin ja hygieniaan sekä perinnöllisyyteen ja eugeniikkaan.⁵ Artikkelissani tutkittava luento julkaistiin tekstinä heti vuonna 1900 sekä uudestaan vuonna 1905.⁶ Sosiaalitieteelliselle koulutusseuralle lääketieteen saralla kuuluisassa Wienin yliopistossa pidetyn luennon ensisijaisena tarkoituksena oli osoittaa Wienissä vuonna 1873 käyttöönotetun prostituution säätelyjärjestelmän tehottomuus sukupuolitauditartuntojen ehkäisijänä.⁷ Gruber ei suinkaan ollut ainut aihepiiriä

kommentoanut tieteentekijä. Prostituutioon kohdistetut viranomaistoimet olivat Wienissä koko 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon toistuva kirjoitusten ja luentojen aihe. Keskusteluun osallistuivat niin viranomaiset, eri tieteenalojen asiantuntijat, feministit, kirkonmiehet kuin sosialistitkin. Vuosisadanvaihteessa eurooppalaiset prostituutiodebatit saivat uutta tuulta siipiensä alle lääketieteellisten tutkimusten voimistamista syfilispelesta. Kiinnostusta teemaa kohtaan lisäsivät myös kaupungistuminen, ei-aviollisten suhteiden yleistyminen sekä pohdinnat ihmisen seksuaalisuudesta ja sukupuolten rooleista.⁸

Gruberin prostituutioluento on rakenteeltaan kaksijakoinen. Sen ensimmäisessä osassa tarkastellaan sukupuolitautilien levinneisyyttä ja prostituution säätelyn tehottomuutta tilasto- ja tutkimustiedon valossa. Artikkelissani keskeisemmän roolin saa luennon jälkimmäinen puolisko, joka nykylukijasta saattaa vaikuttaa tyystin lääketieteen maailmaan kuulumattomalta. Siinä Gruber pohtii keinoja oman aikansa siveellisen ja terveydellisen rappion pysäyttämiseksi sekä kansallisen elinvoiman uudistamiseksi päätyen tuomitsemaan eiviolliset sukupuolisuhteet kaikissa muodoissaan. Hänen hahmottelemassaan moraalireformissa ei ollut kyse pelkästä prostituution tai sukupuolitautilien torjumisesta vaan koko kansan, rodun ja kulttuurin tulevaisuudesta. Kansalla ja rodulla Gruber tarkoittaa luultavasti Euroopan saksankielisiä. Poliittisesti hänestä oli vuosisadanvaihteeseen mennessä kuoriutunut oikeistolainen, konservatiivinen ja pangermanismiin taipuvainen ajattelija. Perinnöllisyydelle paljon painoarvoa antaneena Gruber oli monien muiden aikansa kansallismielisten tieteentekijöiden ja yhteiskunnallisten vaikuttajien tapaan

kiinnostunut rotuopeista. Itse hän puhui esimerkiksi saksalaisesta tai pohjoisesta rodusta⁹ sekä rotuominaisuuksien eriarvoisuudesta, mutta torjui toisaalta liian tiukkarajaiset rotumäärittelyt ja perimäaineksen laadulliset jaottelut moraalisesti kyseenalaisina.¹⁰

Kuten Gruberin luennon otsikossa todetaan, on hänen tarkoituksenaan lähestyä aihettaan sosiaalihygienian näkökulmasta. Vuosisadanvaihteessa sosiaalihygienia oli käsitteenä kiteytynyt viittaamaan laaja-alaiseen kansanterveydelliseen ajatteluun, joka tavoitteli koko yhteiskunnan järjestämistä terveysopillisten periaatteiden pohjalta. Hygienian huomion yksilötasolta koko kansan terveyteen kohdistivat kaupungistumisen mukanaan tuomat sosiaaliset ongelmat, armeijan ja teollisuuden vaatimus jaksavasta ja terveestä työvoimasta sekä näihin liittynyt, nationalismin sävyttämä huoli väestön koosta ja laadusta. Bakteriologian läpimurrot varhaisempiin elinympäristöjen avoimuutta ja puhtautta korostaneisiin julkisen terveyden strategioihin yhdistänyt sosiaalihygienia pyrki puuttumaan terveydelle haitallisiin tapoihin ja toimintamalleihin sekä yksilö- että yhteisötasolla. Terveyttä pidettiin sen piirissä yksilöiden ja yhteiskunnan jaettuna velvollisuutena, jonka viime käden toteutus oli valtion vastuulla. Perustelunsa sosiaalihygienia haki yleensä bakteeriopista – tosin vuosisadan vaihteessa alalla kiinnostuttiin monien muiden lääketieteellisten ja antropologisten tutkimuskenttien tapaan myös perimän vaikutuksista. Huoli väestön tilasta lähensi sosiaalihygieniaa sekä Wienissä vahvasti vaikuttaneeseen seksologian nuoreen tutkimusalaan että eugeniikkaan eli rotuhygieniaan.¹¹ Eryteisesti jälkimmäisellä oli keskeinen sija Gruberin ajattelussa.

Siveellisyys yhteisön elämän ehtona

Hygienia-ajattelu korosti 1800-luvulla oikeiden elämäntapojen ratkaisevaa merkitystä ihmisen terveydelle. Sen peruslähtökohtiin kuului terveyttä edistävien sekä sille haitallisten käytäntöjen erottaminen toisistaan. Luennoissaan Gruber soveltaa samaa jaottelua seksuaalisuuden alueelle tavoitteenaan kuulijoidensa vakuuttaminen sukupuolielämän valintoja ohjaavien moraalisuhteiden tiukentamisen välttämättömyydestä. Seksuaalisuhteen hyväksyttävyyttä tässä erottelussa määrittävä siveellisyden käsite ei hänen mukaansa perustu uskontoon, perinteeseen tai luonnollisena pidetystä järjestyksestä johdettuihin periaatteisiin.¹² Sen sijaan siveellisyys oli ihmisen omiin tarkoituksiinsa luoma kategoria, jota Gruber kuvaa luonnonlakeihin verrattavaksi, yksilöiden ja yhteisön tarpeisiin perustuvaksi säännönmukaisuudeksi:

...sondern dass sie das Naturgesetz der menschlichen Gesellschaft ist, das unausrottbar immer wieder emporwachsen muss, aus der Wurzel des tiefsten und stärksten Lebensbedürfnisses des Individuums wie der Gemeinschaft!¹³

Tämän rinnastuksen voi tulkita ilmaukseksi 1800-lukulaisesta tavasta etsiä yhteiskunnallisiin kysymyksiin vastauksia luonnontieteellisistä malleista. Esimerkiksi sosiaaliset ja terveydelliset ongelmat saatettiin ymmärtää häiriöiksi orgaanisena kokonaisuutena ymmärretyn yhteiskunnan oletetuissa lainalaisuuksissa.¹⁴ Vertaus luonnonlakeihin ei toisaalta ole sosiaalihygienian osalta täysin toimiva. Vanhaan palaamisen sijaan sen piirissä tavoiteltiin uuden, paremman ja terveellisemmän järjestyksen luomista. Sellaisena hygienian saattoi ajatella

toimivan myös sairauksia tuottavaa luonnonjärjestystä vastaan. Gruber myöntääkin sukupuolivietin olevan osa ihmisluontoa, mutta toteaa, ettei tästä vielä voida vetää siveellisyttä koskevia johtopäätöksiä.¹⁵

Gruberin luennoissa ainoaksi siveelliseksi sukupuolisen kanssakäymisen muodoksi määritetty aviollinen, suvunjatkamiseen tähtäävä seksi, jonka vaaralliseksi vastakohtaksi hän nimeää henkilökohtaisen, seksuaalisen nautinnon tavoittelemisen. Hänen sukupuolimoraalinsa vaatimus seksuaalisesta pidättäytyvyydestä perustuu tälle erotukselle. Uuden ajattelutavan edistäminen kuului Gruberin mukaan sosiaalihygieenisessä hengessä sekä valtiolle että yksilöille edellisen toimiessa siveellisenä suunnannäyttäjänä ja ohjaajana.¹⁶ Toisaalta seksuaalisuus ja sukupuolisuhteet olivat yksilöiden oman päätösvallan alaisia asioita, joiden kontrollointiin viranomaisilla oli vain rajalliset mahdollisuudet. Todelliseen muutokseen tarvittiin uudenlaisen seksuaalimoraalin ja siveellisyyskäsitteiden sekä hygieenisten käytäntöjen sisäistämistä yksilötasolla.¹⁷ Juuri tähän Gruber pyrkii prostituutioluennon jälkimmäisessä osassa. Vakuutukseen kuulijansa aiheen ajankohtaisuudesta hän kuvailee ensin siveellisen rappion laaja-alaisia vaaroja. Gruberin mukaan mielihyvän korostaminen seksin tarkoituksena johti historiallisten esimerkkien valossa väistämättömään tuhoon sekä yksilöt että kokonaiset kansat. Yksittäisistä ihmisistä se toi esiin heidän alhaisimmat vaistonsa, yhteisöä se uhkasi horjuttamalla avioliittoinstituutiota.¹⁸ Omassa ajassa Gruber näkee huolestuttavia merkkejä molemmista kehityskuluista:

...dass Jeder nur nach Liebesgenuss begehrt [--] und kein Modernster von Gatten-, Vater-, Mutter-Pflichten

etwas wissen will, das bildet eines der düstersten Zeichen drohenden Kultur- und Volksverfalles!¹⁹

Gruberin moraalipaniikin voi tulkita heijastavan elämäntapojen ja asenteiden murrosta vuosisadanvaihteessa nopeasti modernisoituneessa ja kasvaneessa kaupungissa. Prostituutio ja homokahvilat sekä toisaalta ylempien yhteiskuntaluokkien tiukat, katolilaisen uskon sävyttämät siveyskäsitteet kukoistivat hänen Wienissään rintarinnan.²⁰ Tuhoa enteilevien lausahdusten yhteydessä on myös muistettava vuosisadanvaihteen tienoilla yleistyneet pohdinnat länsimaisen kulttuurin lakastumisesta ja rappiosta. Gruber ei ollut ainoa, joka teollisuuskaupunkien massoihin liitettyjen ongelmien sekä kiristyvän kansainvälisen kilpailun puristuksissa, pelkäsi kansallisen elinvoiman kuihtumista. Menneen vuosisadan tieteis- ja järkeisuskon vastapainona monet 1800-luvun lopun ajatusvirtauksista kiinnittivät huomiota myytteihin, tiedostamattomaan ja irrationaaliin. Wienissä keisarikunnan sosiaalisille ongelmille selkänsä kääntäneet taiteilijat ja kirjailijat pohtivat ihmisen psyykettä, unia ja seksuaalisuutta.²¹ Gruber pitääkin luennoissaan juuri taidepiirien ja muiden vapaa-ajattelijoiksi kuvaamiensa henkilöiden ajattelutapojen leviämistä laajojen kansanjoukkojen keskuuteen yhtenä rappion aiheuttajista.²² Toisaalta vieteillä ja ihmisessä piilevällä luonnolla oli roolinsa myös hänen omassa argumentaatiossaan hygieenisen järjen vastavoimina.

Seksuaalinen pidättäytyväisyys velvollisuutena ja taistelutantereena

Max von Gruberin vastaus aikansa siveelliseen rappioon piili seksuaalisen kanssakäymisen rajaamisessa pelkästään avioliittoon kuuluvaksi, suvun jatkamiseen tähtääväksi toiminnaksi. Niille, joille avioituminen syystä tai toisesta ei ollut mahdollista, Gruberilla on luennoissaan tarjota vain laiha lohtu seksuaalisen pidättäytyväisyyden helpottumisesta ajan kuluessa.²³ Hänen vaatimuksensa herättivät arvostelua. Esimerkiksi prostituution säätelyn puolesta argumentoinut wieniläinen lääkäri Heinrich Grün syyttää vuonna 1907 julkaistussa kirjassaan *Prostitution in Theorie und Wirklichkeit* Gruberia utopismista ja totaalisen käytännön ymmärryksen puutteesta.²⁴ Syy kritiikkiin oli Gruberin ajattelun syvä ristiriita prostituution viranomaiskontrollin perusteena käytetyn, miesten seksuaalivietin pakottavuutta koskevien yleisen oletuksen kanssa: hänen mukaansa miehillä ei lääketieteen valossa ollut minkäänlaista tarvetta säännöllisille seksuaalisille kontakteille.²⁵ Selibaatti ei ollut terveydelle haitallinen - päinvastoin. Sukupuolisuhteista pidättäytymisen suorituskykyä nostavan vaikutuksen tunsivat Gruberin mukaan sekä antiikin että nykypäivän urheilijat, nerokkaat tutkijat ja luovat taiteilijat:

...wie sehr Enthaltbarkeit ihren Schwung, ihre allerpersönliche Leistungsfähigkeit erhöht. Dass wussten die Athleten des Alterthums und wissen unsere Sportsmänner, das wissen die genialen Forscher wie die schöpferische Künstler.²⁶

Selibaatti tuki suuria suorituksia. Niiden vastakohtaksi Gruber asettaa vietin vapaasta toteuttamisesta seu-

raavan hillittömän käytöksen. Kiinnostus ihmismielen tiedostamattomia puolia sekä seksuaaliviettiä kohtaan ilmeni vuosisadan vaihteessa sekä periytyviä refleksejä ja vaistoja koskeissa pohdinnoissa että hienostuneeman muodon ottaneena psykoanalyysissa ja uusissa seksuaaliteorioissa.²⁷ Myös Gruberin kuvauksessa ihmisen mielessä taistelevat järjen ja vietteihin yhdistyvän luonnon kilpailevat voimat.²⁸ Niistä jälkimmäiselle antautuminen tekee miehestä itsekkään petoeläimen, jonka uhreiksi joutuvat sekä puolustuskyvyttömät naiset että mahdollinen jälkikasvu. Edistys, uroteot ja siveellisyys taasen seuraavat järjen nostamisesta elämän ohjenuoraksi.²⁹ Siveellisyys yhteiskunnallisen järjestyksen takaavana periaatteena ei Gruberin silmissä näin ollut vain luonnosta erillinen, vaan myös sille vastakkainen, järjen kanssa yhtenevä voima. Toisaalta siveellisyyden vaatimus kasvoi yksilön ja yhteisön elämän syvimmistä ja vahvimista perustarpeista, siis ihmisen ominaisluonnosta. Suomalaisia vuosisadanvaihteen terveydenhoitolehtiä tutkineen Turo-Kimmo Lehtosen kuvaama hygienikkojen kaksitahoinen suhtautuminen sekä luontoon että kulttuuriin onkin tunnistettavissa Gruberin ajattelusta.³⁰ Luontaisten impulssien ohella viettäjä hänen mukaansa villitsivät esimerkiksi pornografia sekä sivistyneiden ihmisten laiska elämäntapa.³¹

Gruberin usko järjen luontoa hallitsevaan voimaan ja ihmisen kehittymisen mahdollisuuksiin on 1800-luvulle tyypillisen edistysuskon sekä ihmisen ja tieteen herruutta luonnon ylitse korostavan ajatustradition värittämä. Tämä edistysajattelu ei koskenut ainoastaan jatkuvaa tieteellistä ja teknistä kehitystä, vaan saattoi sisältää myös toivomuksen ihmisen moraalista ja kulttuurisesta kasvusta.³² Prostituutioluennossaan Gruber

luottaa ihmisjärjen mahdollisuuksiin selvitä voittajana kamppailusta viettejä vastaan, vaikka myöntää taistelun olevan vaikea. Toisaalta ponnistelujen raskaus vain korostaa seksuaalisuuden kentällä tehtyjen uhrausten arvoa. Seksuaalinen pidättäytyväisyys onkin Gruberin mukaan vahvin vaatimus, jonka ihminen kulttuuriolentona voi itsessään piilevälle luonnolle asettaa.³³ Toisaalta se oli myös yksilöiden velvollisuus yhteisöä kohtaan. Gruber vaatii ihmisiä tiedostamaan asemansa suuremman kokonaisuuden osina ja torjumaan itsekkäät, eläimelliset vaistonsa sen edun puolesta. Tätä kautta he voivat myös itse löytää vapauden ja sisäisen onnen:

...dann muss das Individuum seine stärksten thierischen Instinkte zurückdrängen, erkennen, dass es nur als dienendes Glied des Ganzen gedeihen kann, dann muss es sich mit Bewusstsein der Gesamtheit unterordnen, und so sich zu Freiheit und innerem Glück emporringen.³⁴

Yksilöiden tarkastelun kokonaisuuden tiedostavina osina voi tulkita heijastavan sekä Gruberin poliittisia kantoja että ajan sosiaalihygieenistä ajattelua. Vuosisadanvaihteen pangermaanisessa nationalismissa yhdistyivät toisiinsa romantiikan *völkisch*-ajattelun piirtämä kuva ainutlaatuisesta kielen, kulttuurin ja myyttien yhteen sitomasta kansasta sekä hegeliläinen ajatus valtios- ta ylimpänä eettisenä olentona, johon samaistumalla myös yksilöt saavuttivat korkeimman olemuksensa.³⁵ Sosiaalihygieeninen näkemys terveydestä yhteiskunnan ja yksilöiden jaettuna vastuuna taasen johti yksilön velvollisuuteen muuttaa haitalliset tapansa yleisen hyvän sekä oman terveytensä takia. Hygieenisestä näkökulmasta seksuaalisuus ja sukupuolisuhteet eivät olleet

pelkästään yksityiselämän asioita vaan myös koko yhteiskuntaa koskevia kysymyksiä.³⁶

Oikea sukupuolimoraali rodun jalostajana ja terveyden takeena

Gruberin esittelemät, seksuaalisen pidättäytyväisyyden periaatteet olivat vuoden 1900 luennossa yleisen siveellisyuden, ehjien perheiden sekä urheilukenttien ja hengenelämän suurten saavutusten tuki. Tiukkojen siveellisyysstandardien tavoitteena ei kuitenkaan ollut vain kulttuurinen kukoistus tai moraalinen ryhtiliike. Reformia ohjaava hygieeninen rationaliteetti paljastuu koko mitassaan vasta tarkasteltaessa uudistusten terveysvaikutuksia. Niiden myötä oikean sukupuolimoraalin edut ulottuvat pitkälle tulevaisuuteen.

Uransa edetessä entistä enemmän perinnöllisyydestä kiinnostuneen Gruberin luento motivoi kauttaaltaan huoli tulevasta sukupolvista. Vaikka aihepiiriä sivutaan luennossa vain lyhyesti, on selvää, että eugeniikaksi tai rotuhygieniaksi (*Rassenhygiene*³⁷) kutsuttu, ihmisen jalostamiseen valikoivalla suvunjatkamisella pyrkinyt ohjelma oli osa Gruberin yhteiskuntavisiota. Tutkimusalana eugeniikka oli muotoutunut 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla vastauksena degeneraation, fyysisen ja psyykkisen rappeutumisen, pelkoon. Degeneraatioteoria ammensi luonnonvalintaa moderniin yhteiskuntaan soveltaneesta sosiaalidarwinismista sekä evoluutiopsykologiasta yhdistyen 1800-luvun loppupuolella eri aloilla vaikuttaneeseen pyrkimykseen etsiä käyttäytymisen ja luonteen määrääviä tekijöitä perimästä ja ihmisen biologiasta. Hyvin erilaisiin poliittisiin

tahoihin vedonnut eugeeninen liike taasen nousi suurempaan suosioon 1900-luvun alussa, jolloin se kilpaili bakteeriopin sekä ympäristö- ja elämäntapaselitysten kanssa saksankielisen alueen sosiaalihygieenikkojen suosiosta.³⁸ Myös Gruber painotti perimäaineksen terveyttä hygienian tärkeimpänä tavoitteena. Siirryttyään Münchenin yliopistoon vuonna 1902 hän toimi Saksalaisen rotuhygieenisen seuran (*Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene*) paikallisosaston puheenjohtajana kirjoittaen ja luennoiden aktiivisesti eugeniikan sisäpoliittisesta roolista ja merkityksestä Saksan tulevaisuudelle.³⁹

Eugeniikan piirissä tarvetta lisääntymisen säätelyyn perusteltiin usein modernin yhteiskunnan perimään ja luonnonvalintaan kohdistuvilla, haitallisilla vaikutuksilla. Reaktiona teollistumisen mukanaan tuomiin sosiaaliin ongelmiin huonolaatuisen väestön nähtiin lisääntyvän huolestuttavalla tahdilla, varsinkin suurissa kaupungeissa.⁴⁰ Myös Gruber toteaa olemassaolokamppailun kiihtyvän kontrolloimattoman väestönkasvun myötä. Hänen myöhemmässä tuotannossaan korostunut, saksalaisen (rotu)nationalismin ja sosiaalidarwinismin värittämä ajatus uuden elintilan⁴¹ ja viljelysmaan tarpeesta ei kuitenkaan saa sijaa prostituutioluennossa. Siinä bakteriologian, sosiaalipoliittikan ja rotuhygieenisten näkökulmien yhdistämiseen pyrkinyt Gruber kuvaa eugeniikan terveyden ja hyvinvoinnin palvelijana.⁴² Paremmän ja terveemmän ihmistyypin luomisen ohella perinnöllisyshygieenian tarvetta perusteli olemassaolotaistelun kauhujen ja kärsimyksen poistaminen. Vastakain asettuvat jälleen kipua, hätää ja tuhlausta täynnä oleva, sokea ja mekanistinen luonto sekä ihmisen järjestykseen pyrkivä järki:

Entweder ungezügelte Befriedigung unserer Triebe, ungezügelte Vermehrung dann aber auch grausamster Kampf ums Dasein, Massenuntergang der Erzeugten, natürliche Auslese des Passendsten, Schmerz und Noth ohne Ende! Oder: wir wollen wenigstens innerhalb der einzelnen Nation, des einzelnen Staates einen vernunftgemässen Zustand herbeizuführen...⁴³

Yksilöiden omien valintojen ohella hygieenisen järki piti näin Gruberista olla toimintaa ohjaava voima myös yhteiskunnallisella tasolla. Hänen avioliitolle antamansa painoarvo ei selitykään pelkällä moraalaisella paheksunnalla. Ei-avioliittiset suhteet olivat Gruberista siveettämiä, koska seksuaalisen kanssakäymisen tuli tähdätä avioliiton mahdollistamaan, kontrolloituun lisääntymiseen. Luennossaan hän ei suoraan mainitse perinnöllisyshygieenian ja avioliittojen välistä yhteyttä. Ajatus on silti mahdollista tavoittaa rivien välistä. Gruber esimerkiksi painottaa kansan terveyden ja elämän säilyvän ainoastaan tiukasti säädellyn sukupuolielämän myötä. Todetessaan seksin olevan siveellistä vain lisääntymistarkoituksessa hän liittää sen tavoitteisiin terveen, kunnollisen ja ylevän rodun tuottamisen ja kasvatuksen:

...das ihm [Volk] wieder zum Bewusstsein komme, dass der Geschlechtsverkehr dann, aber nur dann sittlich ist, wenn er im Dienste der Fortpflanzung, der Erzeugung und Aufzucht einer gesunden, tüchtigen, edlen Rasse steht.⁴⁴

Gruberin käyttämien, eläinten kasvatukseen yhdistyvien sanojen voi tulkita viittaavan eugeniikkaan ihmisten jalostajana. Ihannetapauksessa seksuaalivietille vallan antanut mies käyttäytyisi hänen mukaansa kuin jalori, jonka tehtävänä on parantaa yhteistä rotua. Kuten luonnon pedoksi muuttaman miehen kohdalla, näytetään ihmisen seksuaalisuus myös näiden vertausten

ja sanavalintojen valossa eläinmaailmaan kuuluvana voimana. Kesytettyjen eläinten tavoin sen hyödyntäminen vaati ihmisjärjen ohjausta.⁴⁵ Niinpä Gruber pitää tarpeellisena lisääntymisen kieltämistä perimältään vähempiarvoisilta.⁴⁶ Tulevien sukupolvien elämän kannalta avioliiton merkitys oli toisaalta kriittinen muutoinkin kuin terveen perimän kannalta: katolilainen avioliitto ilman eron mahdollisuutta estää isä hylkäämästä jälkeläisiään suojellen kansan tulevaisuuden takaavia, naisia ja lapsia.⁴⁷

Huoli tulevien sukupolvien terveydestä on vahvasti läsnä myös Gruberin puhuessa prostituution terveysriskeistä. Prostituutiodebattia lietsoi 1800- ja 1900-lukujen taitteessa uusi tieto syfiliksen ominaisuuksista.⁴⁸ Erytyistä huolta herätti 1870-luvulla lääketieteellisen huomion kohteeksi tullut, myös Gruberin esille nostama, ajatus taudin periytyvyydestä. Perinnöllisenä syfiliksen katsottiin aiheuttavan sukupolvesta toiseen siirtyvää degeneraatiota ja näin vaarantavan Gruberin korostaman perimäaineksen hygieenian. Stereotyyppinen perinnöllisen syfiliksen uhri kuvattiin infantiilina, fyysisesti heikkona ja rumana. Sairauden aiheuttamalla moraalaisella rappiolla taasen selitettiin yhteiskunnan marginaali-ilmioita, kuten rikollisuutta ja prostituutiota. Yleisellä tasolla perinnöllistä syfilistä voi tarkastella laaja-alaisen väestöhuolen osana sekä keskiluokan seksuaalisen ahdistuksen ja kaksinaismoralismin ilmentäjä.⁴⁹ Vuosisadanvaihteen lääketieteilijöiden silmissä sukupuolitaudit olivat toisaalta vakava kansanterveydellinen ongelma myös ilman perinnöllisiä vaikutuksia.⁵⁰ Gruberin luennossa niiden laaja levinneisyys toimii yhtenä pidättäytyväisyyden perusteista. Hänen mukaansa riski ei rajoittunut seksuaaliseen kanssakäymiseen prostitu-

oitujen tai alempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien henkilöiden kanssa. Kukaan useamman ihmisen kanssa sukupuoliyhteistyksen lankeava ei ollut taudeilta turvassa:

Jeder aussereheliche Geschlechtsverkehr ist gefährlich und jede Person, Mann oder Frau, die mit mehreren Personen geschlechtlich verkehrt oder verkehrt hat, ist von vorneherein verdächtig...⁵¹

Gruberin ehdottama, seksuaalisen kanssakäymisen avioliittoon rajaava siveellinen ryhtiliike olisi näin muiden vaikutustensa ohella ollut jokaisen oman (seksuaali)terveyden takaaja. Vastaavasti Gruberin siveettöminä pitämät tavat näyttäytyvät taudinaiheuttajille altistavina. Terveiden moraaliset ja fyysiset ehdot kietoutuivat näin toisiinsa.

Avioliitto elämänlaadun avaimena

Max von Gruberin perustelee prostituutioluennossaan uuden seksuaalimoraalin tarvetta yhteiskunnallisen järjestyksen takaamisella, tulevien sukupolvien terveydellä sekä sukupuolitautien torjunnalla. Lisäksi reformilla tuli hänen mukaansa olemaan yksilöiden elämänhallinnan kannalta myönteisiä vaikutuksia. Luennossaan Gruber ei puhu avioliitosta pelkkänä suuremman kokonaisuuden ja yleisen hyvinvoinnin eteen tehtynä uhrauksena tai rodunjalostukseen tarkoitettuna instituutiona vaan myös avaimena hyvään elämään. Avioituneiden ja yksin eläneiden miesten elämäntavat ovat hänen kuvauksessaan kovin erilaiset. Poikamiehen osaan kuuluvat eläimellisen ja itsekkään käytöksen ohella sukupuolitaudit sekä riski päätyä hulluuteen tai itsemurhaan. Epäsiveelliset elämäntavat johtavat näin

fyysisten ohella henkisiin sairauksiin.⁵² Naimattomiin miehiin rinnastettavan ryhmän muodostavat Gruberin luennossa prostituoidut, joiden hän toteaa sukupuoliyhteistyksiin sairastumisen ohella rappioituvan täysin epä-säännöllisen elämän, alkoholin väärinkäytön sekä vankilajaksojen seurauksena:

Denn fast alle professionsgemässigen Prostituierten werden tipperkrank und syphilitisch, und auch abgesehen davon, werden die meisten durch das unregelmässige Leben, durch Alkoholmissbrauch und Aufenthalt im Gefängnis, allmählig ruiniert.⁵³

Hulluus, syfilis ja epä-säännöllinen, keskiluokkaisista normeista poikennut, elämäntapa liittyivät toisiinsa aikalaisten mielikuvissa. Syfilikseen erikoistuneet lääketieteilijät, ranskalainen Alfred Fournier (1832–1914) etunenässä kiistelivät 1800-luvun viimeiset vuosikymmenet psykiatrien kanssa taudin yhteydestä henkisten kykyjen murenemisena ja halvaantumisena ilmenevään hermostolliseen rappioon. Sukupuolitauteja myös pidettiin pitkään siveettömyyden ansaittuna rangaistuksena.⁵⁴ Vaikka ajatus syfiliksestä synnin palkkana oli karissut vuosisadan vaihteen wieniläisten lääketieteilijöiden⁵⁵ puheista, oli tauti silti mahdollista käsittää seuraukseksi hygienian moraalisten periaatteiden rikkomisesta.

Jos avioitumattomien miesten ja prostituoitujen elämä oli ylilyöntien värittämää, leimasivat Gruberin mukaan avioliittoa rauhallisuus, tasapainoisuus, järjestys sekä äärimmäisyyksien puuttuminen. Myös Turo-Kimmo Lehtonen nimeää tasapainon ja kohtuuden 1800-luvun sosiaalhygienisessä kirjallisuudessa toistuneiksi ihanteiksi. Tasapaino merkitsi häiriöiden, sairauden, poissaoloa. Se määrittä niin henkisessä kuin

fyysisessä mielessä tervettä ja kunnollista elämää, joka lopulta oli tärkein tekijä bakteerien vastustamisessa.⁵⁶ Seesteisen elämän ohella Gruberin kuvaama, ”pakkovioliitto” tarjoaa ihmiselle vanhuuteen asti jatkuvaa apua ja tukea, kokemuksen taistelutoveruudesta sekä tilaisuuden sellaiseen syvälliseen ajatusten vaihtoon, joka muutoin ei olisi mahdollista keskivertomiehen ja -naisen välillä:

Die Zwangsehe verbürgt gegenseitige Hilfe und Beistand bis in's Alter hinein, entwickelt Gefühle der Waffenbrüderschaft, des wechselseitigen Antheils, der Freundschaft, führt zu einem Austausch der Gedanken, wie sie ohne sie zwischen Durchschnittsmann und Durchschnittsfrau nie entstehen würden.⁵⁷

Gruber mainitsee myös mielihyvän avioliitossa, mutta kiirehti sitten luennon painettuun versioon lisätyssä alaviitteessä toteamaan ylikorostaneensa lemmentuon merkitystä. Kenties tasapainoa horjuttavan liiallisuuden piiriin kuuluvana se hänen mukaansa tuottaa usein vain onnettomuutta. Paljon rakkaudenpaloa arvokkaampana ja harvinaisempana hän pitää puolisoitten toveruutta työssä ihmiskunnan jalostamiseksi.⁵⁸ Avioliiton yksilöille tarjoamasta tasapainosta huolimatta sen välttämättömyyden lopullinen perustelu näyttäisi näin löytyvän kokonaisuuden edusta. Voidaankin todeta, etteivät perhe ja koti sosiaalihygieenisestä ja eugeenisesta näkökulmasta katsottuna olleet vain yksityisasiota vaan ratkaisevia paikkoja kansankunnan uudelleentuottamisessa. Säilyttääkseen perheen perustehtävän Gruber tulee torjuneeksi keskiluokan keskuudessa 1800-luvulla yleistyneen romanttisen rakkauden ihanteen sekä seksuaalisuuden henkilökohtaiset ulottuvuudet. Hän huomauttaa, että onnettomina pidetyt,

horjumattomien rakkauden siteiden runolliseen ideaaliin perustumattomat avioliitot vahingoittavat kansaa huomattavasti vapaata rakkautta vähemmän.⁵⁹ Jos romanttisen rakkauden ihanne oli perheen ja omaisuuden säilyttämisen vaatimuksista vapautuneen individualismin seurausta, korvasi Gruberin sosiaalihygieniä tämän yksilökeskeisyyden uudella kollektivismin, joka perheen ja suvun sijaan korosti avioliiton merkitystä kansan ja rodun orgaaniselle kokonaisuudelle.⁶⁰ Yksilön velvollisuus oli tyytyä osaansa ja ammentaa hyvinvointia aviollisesta toveruudesta.

Vastakkainasettelujen tietä hygieeniseen huomiseen

Max von Gruberin seksuaalimoraalin ja sukupuolielämän käytäntöjen vaikutuksia koskeneen esityksen pohjalta valittavissa näyttäisi olleen kaksi kehityssuuntaa: hänen viittoilemansa avioliittoihin ja seksuaaliseen pidättäytyväisyyteen perustuva hygienian tie tai varmaan tuhoon vievä seksuaalinen vapaamielisyys. Kilpailevien tulevaisuudenkuvien taustalta on tunnistettavissa toinen, ihmisen järjen ja luonnon välinen, perustavanlaatuisen vastakkainasettelu. Gruber ei suinkaan nähnyt terveyttä tukevia periaatteita suorina johdoksina ihmisen luonnonmukaisista tavoista ja vaistoista. Sen sijaan hygieniä ja lääketiede olivat hänelle järjen ilmauksina luonnon vastavoimia tai parantajia, jotka saattoivat ottaa käyttöönsä tarjolla olevat rakennusaineet ja luoda niistä uuden, kohti parempaa huomista pyrkivän järjestyksen. Myös se, mitä pidettiin siveellisenä, oli ilmaisu ihmisyhteiskunnan tarpeista, ei luonnollisesta moraa-

lista - tosin siveyden vaatimuksen voisi argumentoida nousevan ihmisen kaksitahoisesta perusolemuksesta kulttuuriolentona ja osana luontoa. Oikea moraalinen järki olivat joka tapauksessa Gruberin ajattelussa yhteensopivat. Hygienian taasen sisälsi molemmat. Siveyden ja hygienian nimissä järki tuli hänestä nostaa hallitsevaksi periaatteeksi sekä yksilöiden sisäisessä kamppailussa että yhteiskuntapolitiikassa.

Järjen ohella Gruberin hahmottelemaa hygieenistä utopiaa määrittivät prostituutioluennossa järjestys, edistys, terveys, kulttuuri, rauha ja tasapaino sekä perimäainekseen asti ulottuva kontrolli, joiden vastavoimiksi epäjärjestys, nautinto, elämellisyys, viihteellisyys, olemassaolotaistelu, sairaus ja hulluus asettuvat. Artikkelini alussa lainatun toivomuksen mukaisesti Gruberin esitys onkin omiaan osoittamaan, kuinka erottamattomia hygienian ja moraalinäkökohdat olivat 1800- ja 1900-luvun taitteen sosiaalihygieenisessä ajattelussa. Käytännön tasolla moraalireformi näyttäytyy keinona toteuttaa sosiaalihygienian tavoitteleva yhteiskunnan sekä yksilöiden elämäntapojen uudelleenjärjestäminen terveyttä tukevien periaatteiden pohjalta. Toisaalta oikea moraalinen oli jo itsessään terveyden ehto, josta luistaminen saattoi suistaa ihmisen äärimmäisyyksien kautta sairauteen ja hulluuteen. Onkin hyvä huomata, että ohjeina oikeista ja väärinä elämäntavoista ja toimintatavoista terveydelliset opit ovat aina jo peruslähtökohdiltaan normatiivisia.

Viitteet

1 Gruber 1905, 47. ”Jos olen onnistunut osoittamaan teille esimerkin valossa, miten erottamattomasti moraalilla ja hygienialla liittyvät toisiinsa, olen erittäin tyytyväinen.” (Kaikki suomennokset kirjoittajan. Suomennoksisissa on pyritty ennen muuta sisällön välittymiseen, ei sanatarkkuuteen.)

2 Gruber, Max von: *Die Prostitution vom Standpunkte der Sozialhygiene aus betrachtet*. Vortrag gehalten im sozialwissenschaftlichen Bildungsvereine an der Wiener Universität am 9. Mai 1900. Zweite verbesserte, mit Anmerkungen versehene Ausgabe. Commissions-Verlag von Franz Deuticke. Wien 1905. (Prostituutio sosiaalhygienian näkökulmasta tarkasteltuna.)

3 Lehtonen 1995, 13–14, 40–44; Mikkeli 1995, 17–18. Ks. myös Barnes 2006, 2–4, 92–96.

4 Kehitystä tuki lääketieteen aiempaa tiukempi sidos kansallisvaltion ja viranomaisten toimintaan; Lehtonen 1995, 67; Stauter-Halsted 2011, 271–274. Ks. myös Gruber 1905, 5.

5 Kudlien 1982, 373, 376; Weindling 1989, 142, 226; Österreichisches Biographisches Lexikon (ÖBL) 1815–1950, Online-Edition, nide 2, 83.

6 Käytössäni on painoksista jälkimmäinen. Esipuheen mukaan toinen painos on sisällöltään lähes yhtenevä ensimmäisen kanssa, lisäykset ja korjaukset on tehty lähinnä alaviitteeseen. Mahdolliset muutokset tekstissä on tarkoitettu virheiden korjaamiseksi ja ilmaisun terävöittämiseksi. Tosin samalla toidaan tekstistä poistetun joitakin pahennusta herättäneitä lauseita ja fraaseja. Gruber 1905, 1–2.

7 Prostitutiota säätelevillä viitataan prostituoitujen säännöllisiin lääkärintarkastuksiin, poliisirekistereihin sekä asumisen ja liikkumisen valvontaan perustuneisiin järjestelmiin, joita Euroopan kaupungeissa luotiin 1800-luvulla julkisen siveyden valvomiseksi sekä sukupuolitautiin leviämisen ehkäisemiseksi; ks. esim. Baldwin 1999, 357–363, 367–369. Sääntelyn mallimaana toimi usein Ranska; ks. esim. Corbin 1990.

8 Corbin 1990, 246–250, 262–264; Baldwin 1999, 419–430, Maderthaler & Musner 2008, 63. Wieniläisestä prostituutiokeskusteluista ja sääteilyjärjestelmästä ks. Juřek 1989 ja 1994; Zimmermann 1999.

9 Pohjoisesta rodusta, arjalaismyytistä ja muista rotuteorioista ks. esim. Burrow 2000, 102–108; Isaksson & Jokisalo 2005, 92–189.

10 Nuoruudessaan Gruber oli ollut maltillisesti vasemmistolainen. Rotujen sekoittumista hän ei pitänyt väistämättömästi

huonona asiana, eikä häntä myöskään voida kuvata rotuantiseemiitiksi. Kudlien 1982, 374–376, 384–388; Weindling 1989, 187, 220. Ks. myös Mattila 1999, 76.

11 Weindling 1989, 102–106; 163, 170–173, 214–215, 220, 223, 226, 241, 268–269; Helén 1995, 324; Lehtonen 1995, 6–9, 17, 24, 31–38, 93; Porter 1999, 165; Burrow 2000, 95–96; Barnes 2006, 2–4, 257–259; Stauter-Halsted & Wingfield 2011, 215–216. Terveystieteiden muuttamiseen julkiseksi kysymykseksi vaikuttivat myös laboratoriovallankumouksen synnyttämä lääketieteellinen tutkimus sekä lääkärin ammattikunnan professionalisaatio ja nopea eriytyminen; Mikkeli 1995, 21; Bynum 2006, 111–113, 229–230.

12 Gruber 1905, 34, 46–47.

13 Gruber 1905, 47. ”...vaan, että se on inhimillisen yhteiskunnan luonnonlaki, jonka täytyy yhä uudelleen kasvaa tuhoamattomana yksilön ja yhteisön syvimmistä ja vahvimista elämän tarpeista.”

14 Ks. esim. Frängsmyr 1980, 166–167, 170; Porter 2006, 65–66, 73–74.

15 Gruber 1905, 34.

16 Gruber 1905, 33–36, 40.

17 Gruber 1905, 14, 44. Ks. myös esim. Lehtonen 1995, 11.

18 Gruber 1905, 33–34.

19 Gruber 1905, 37. ”...se, että jokainen himoitsee vain rakauden nautintoa [–], eikä kukaan nykyajan ihmisestä tahdo tietää mitään puolison, isän tai äidin velvollisuuksista, muodostaa yhden synkeimmistä, uhkaavasta kulttuurin ja kansanrappiosta kertovista merkeistä.”

20 Johnston 1972, 117; Zimmermann 1999, 186; Stauter-Halsted & Wingfield 2011, 217.

21 Hanák 1998, xxiii, 63–64, 66–68; Burrow 2000, passim.; Salmi 2008, 124.

22 Gruber 1905, 38–39, 43.

23 Gruber 1905, 33–34, 37, 40, 43.

24 Grün 1907, 29.

25 Gruber 1905, 41, 43. Ks. myös Mattila 1999, 75.

26 Gruber 1905, 43. ”...miten suuresti pidättäytyväisyys nostaa heidän tarmoaan, heidän kaikkein henkilökohtaisinta suorituskykyään. Tämän tiesivät antiikin atleetit ja sen tietävät meidän urheilijamme, sen tietävät nerokkaat tutkijat sekä luovat taitelijat.”

27 Hélen 1995, 328–330; Burrow 2000, 164–169.

28 Gruberin kuvaukset pedoksi muuttuvasta ihmisestä näyttäisivät koskevan lähinnä miehiä. Naiset hän esittää pääasiassa äiteinä sekä miesten itsekkyyden hyväsydämisinä uhreina, vaikka juuri Wienissä vaikuttaneet psykoanalyysi, seksologia ja viettiteoriat olivat vuosisadanvaihteessa haastaneet vanhan käsityksen terveen naisen seksuaalisesta haluttomuudesta. Kunniallisten naisten ja prostituoitujen väliseen erontekoon tähänneen tutkimuksen hengessä Gruber kuvaa prostituoituiden näiden hyveellisten äitien vastakohtana. Heillä ei joko synynnäisesti tai elämäntavan myötä ollut hänen mukaansa lainkaan *Geschlechterē*, sukupuolikunnia. Viallisina ja epänormaalina naisina prostituoituidet edustivat puhtaasti ihmissielusta järjen kanssa taistelevaa luontoa. Kuten viettiensä vietäväksi antautuvia miehiä, vertaa Gruber heitä suoraan eläimiin. Gruber 1905, 8–9, 31, 37–38, 42. Tutkimuksesta ks. esim. Jušek 1989, 123, 129–130; Weindling 1989, 102, 105–106; Corbin 1990, 16–17, 53–54; Hakosalo 1991, 174–175, 180; Bell 1994, 40–43; Helén 1995, 327–334; Stauter-halsted & Wingfield 2011, 215–217, 221. *Geschlechtereh*n käsitteestä ks. Jušek 1989, 125–126. Synnynnäisyyttä koskevalla kommentillaan Gruberin voi tulkita tukevan italialaisten kriminaaliantropologien Cesare Lombrosin (1835–1909) ja Giulielmo Ferreron (1871–1943) teoriaa perinnöllisen degeneraation aiheuttamasta prostituutiosta; ks. esim. Corbin 1990, 298; 300–303, 306; Hakosalo 1991, 196–201; Spongberg 1997, 166–169.

29 Gruber 1905, 38–39.

30 Lehtonen 1995, 64–66.

31 Gruber 1905, 42–43.

32 Frängsmyr 1980, 222–225, ks. myös esim. 165–180, 194–197; Nisbet 1994, 171, 175; Liedman 1997, 26–30, 52–53.

33 Gruber 1905, 43–45.

34 Gruber 1905, 44. "...silloin yksilön on työnnettävä syrjään vahvimmat eläimelliset vaistonsa ja myönnettävä, että hän voi menestyä vain kokonaisuuden palvelevana osana, että hänen on alistuttava tietoisuudelle kokonaisuudesta ja sitä kautta kiuttava vapauteen ja sisäiseen onneen."

35 Burrow 2000, 87–88, 132–136.

36 Ks. esim. Weindling 1989, 106; Helén 1995, 324; Lehtonen 1995, 24.

37 Rotuhygienia ei nimestään huolimatta suoraan liittynyt biologisiin rotuteorioihin, vaan kantoi huolta väestön henkisestä ja fyysisestä suorituskyvystä. Monet rotuhygienian parissa toimineista olivat kuitenkin kiinnostuneita rotuopeista ja rodullisesta imperialismista. Erotusta rotuideologian ja rotuhygie-

nian tieteenalan välillä olikin vaikea pitää yllä; Weindling 1989, 135–138; Mattila 1999, 15–16; Burrow 2000, 102–103.

38 Weindling 1989, 81–84, 90, 173, 220–221; Paul 1995, 1–6; 19–22, 30–32; Liedman 1997, 179, 181–182; Mattila 1999, 11–18, 27–34; Porter 1999, 165–169; Burrow 2000, 96–100.

39 Kudlien 1982, 374–376, Weindling 1989, 142, 186, 220, 226.

40 Paul 1995, 4–6, 8; Porter 1999, 169; Burrow 2000, 100–101. Gruberista, seksuaalimoraalista ja eugeniikasta ks. myös Mattila 1999, 75–76.

41 *Lebensraum*-ajatuksista ks. esim. Burrow 2000, 91–92.

42 Gruber 1905, 40, 44. Myöhemmästä poliittisesta ajattelusta Kudlien 1982, 374.

43 Gruber 1905, 44. "Joko valjastamaton viettiemme tyydyttäminen, valjastamaton lisääntyminen, mutta silloin myös hirtittävä olemassaoloaistelu, syntyneiden massatuho, sopivien luonnollinen valikoituminen, kipua ja hättää ilman loppua! Tai: me haluamme ainakin joidenkin kansakuntien sisällä, joissakin valtioissa luoda järjenmukaisen tilanteen..."

44 Gruber 1905, 33–34. "...jotta kansa tulee jälleen tietoiseksi siitä, että sukupuolinen kansa käyminen on siveellistä silloin, mutta vain silloin, kun se on suvunjatkamisen, terveen, kunnollisen ja ylevän rodun tuottamisen ja kasvattamisen palveluksessa." Eugeniikasta, avioliitoista ja perheestä ks. myös esim. Lehtonen 1995, 92–96; Paul 1995, 50–54, 57–58; Mattila 1999, 255–273.

45 Gruber 1905, 38. Gruber mainitsee kotieläimet myös puhuessaan seksuaalisesta kanssakäymisestä pidättäytymisen vaarattomuudesta ja suorituskykyä nostavasta voimasta; Gruber 1905, 41.

46 Gruber 1905, 44. Gruber vaatii vähempiarvoisten lisääntymisen estämistä myös *Sukupuolielämän terveysopissaan* (*Hygiene des Geschlechtslebens*, 1903). Hän ei kuitenkaan kannata pakkokeinoja, vaan usko ihmisten kykyyn sisäistää hygienian tavoitteet; Mattila 1999, 74. Paul Weindlingin mukaan Gruber oli yksi ensimmäisistä rotuhygienian keskeiseen sanastoon kuuluneen *minderwertig* (vähempiarvoinen) -käsitteen käyttäjästä; Weindling 1989, 187.

47 Ks. esim. Gruber 1905, 37.

48 Vuosisadanvaihteen syfiliskeskustelua tarkasteltaessa on muistettava epävarmuudet taudin diagnosoinnissa ja hoidossa; Gruber 1905, 6–7, 24–29. Ensimmäinen luotettava testi syfiliksen tunnistamiseen tuli käyttöön vasta vuonna 1906. Hoitoina toimivat ennen vuonna 1909 kehitettyä arseniamiini Salvarsania lähinnä vaaralliset elohopeakuurit; Quérel 1990,

11, 116–117, 140–143; Bynum 2006, 183. Syfiliksen ohella Gruber kiinnittää huomioita vaarattomampana tautina pidettyyn tippuriin, joka hoitamattomana aiheuttaa hedelmättömyyttä; Gruber 1905, 8–9.

49 Corbin 1990, 262–263; Quéтел 1990, 165–170; Hakosalo 1991, 191–192; Corbin 1995, 112, 114–119, 121–122; Sponberg 1997, 148–155.

50 Gruber esittelee huolestuttavia lukuja sukupuolitautilaitartunnoista eri Euroopan kaupungeissa; Gruber 1905, 10–13. Ks. myös Grün 1907 ja Finger&Baumgarten 1909. Tutkimuksessa ks. esim. Weindling 1989, 181–182, 186; Quéтел 1990, 106–175.

51 Gruber 1905, 12. ”Kaikki avioliiton ulkopuolinen seksuaalinen kanssakäyminen on vaarallista ja jokainen, mies tai nainen, joka on tai on ollut seksuaalisessa kanssakäymisessä useamman henkilön kanssa on siitä asti epäilyksenalainen.”

52 Gruber 1905, 42.

53 Gruber 1905, 30. ”Sillä lähes kaikki ammattiprostituoituidut sairastuvat sekä tippuriin että syfilikseen, ja siitä riippumattakin rappioituu suurin osa heistä täysin epäsäännöllisen elämän, alkoholin väärinkäytön ja vankilajaksojen seurauksena.”

54 Quéтел 1990, 145, 162–164; Baldwin 1999, 356; Bynum 2006, 179, 184. Syfiliksen ja prostituoitujen välisestä yhteydestä ks. esim. Sponberg 1997, 6, 45.

55 Ks. esim. Grün 1907; Finger&Baumgarten 1909.

56 Lehtonen 1995, 38. Ajatus tasapainotilasta terveyden edellytyksenä ilmensi jatkuvuutta suhteessa varhaisempaan, antiikista periytyvään, humoraalipatologiaksi nimettyynoppiin, joka tarkasteli yksilön terveydentilaa kehossa vaikuttavien perustavien voimien keskinäisen suhteen avulla; Mikkeli 1995, 18–20. Ks. myös Joutsivuo, Timo: Kehon tilojen moninaisuus. Terveys yksilöllisenä tasapainotilana Galenoksesta renessanssiin. Teoksessa *Terveyden lähteillä - länsimaisten terveyskäsitusten kulttuurihistoriaa*. Historiallinen arkisto 106. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1995, 31–58.

57 Gruber 1905, 39–40. ”Pakkoavioliitto takaa molemminpuolista apua ja tukea vanhuuteen asti, kehittää aseveljeyden, molemminpuolisen osallisuuden tunteen, ystävyden, joka johtaa sellaiseen ajatusten vaihtoon, jota muuten ei syntyisi keskivertomiehen ja keskivertonaisen välille.”

58 Gruber 1905, 40.

59 Gruber 1905, 37–38.

60 Luhmann 1986, 129–154.

Lähdeluettelo

Alkuperäisaineisto

Finger, Ernst & Baumgarten, A: *Referat über die Regelung der Prostitution in Österreich*. Wien 1909.

Gruber, Max von: *Die Prostitution vom Standpunkte der Sozialhygiene aus betrachtet. Vortrag gehalten im sozialwissenschaftlichen Bildungsverein an der Wiener Universität am 9. Mai 1900. Zweite verbesserte, mit Anmerkungen versehene Ausgabe*. Sarjassa Vorträge und Abhandlungen herausgegeben vom Sozialwissenschaftlichen Bildungsverein in Wien. Comissions-Verlag von Franz Deuticke. Wien 1905.

Grün, Heinrich: *Prostitution in Theorie und Wirklichkeit*. J. Deublers Verlag. Wien und Leipzig 1907.

Tutkimuskirjallisuus

Baldwin, Peter: *Contagion and the State in Europe, 1830–1930*. Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Barnes, David S.: *The Great Stink of Paris and the Nineteenth-Century Struggle against Filth and Germs*. John Hopkins University Press, Baltimore 2006.

Burrow, J. W.: *The Crisis of Reason - European Thought 1848-1914*. Yale Intellectual History of the West. Yale University Press, New Haven 2000.

Bynum, W. F.: *The Rise of Science in Medicine, 1850-1913. The Western Medical Tradition 1800 to 2000*. Ed. W. F. Bynum, Anne Hardy, Stephen Jacyna, Christopher Lawrence & E. M. (Tilli) Tansey. Cambridge University Press, New York 2006, 111–247.

Corbin, Alain: *Time, Desire and Horror - Towards a History of the Senses*. Orig. Le Temps, le Désir et l'Horreur (1991). Transl. Jean Birrell. Polity Press, Bodmin 1995.

Corbin, Alain: *Women for Hire - Prostitution and Sexuality in France after 1850*. Orig. Les filles de nocé: Misère sexuelle et prostitution aux 19e et 20e siècles (1978). Transl. Alan Sheridan. Harvard University Press, Cambridge 1990.

Frängsmyr, Tore: *Framsteg eller förfall. Framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*. LiberFörlag, Stockholm 1980.

Hakosalo, Heini: *Bio-Power and Pathology - Science and power in the Foucauldian histories of medicine, psychiatry and sexuality*. Oulun yliopiston historian laitoksen julkaisuja, Oulu 1991.

Hanák, Péter: *The Garden and the Workshop. Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1998.

Hélen, Ilpo: Kainous ja kylmyys. Naisellisen nautinnon ongelma. *Terveyden lähteillä - länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Historiallinen arkisto 106. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 315–372.

Johnston, William M.: *The Austrian Mind - An Intellectual and Social History 1848-1938*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1972.

Jušek, Karin: *Auf der Suche nach der Verlorenen. Die Prostitutionsdebatten im Wien der Jahrhundertwende*. Löcker Verlag, Wien 1994.

Jušek, Karin: Sexual morality and the meaning of prostitution in fin-de-siècle Vienna. *From Sappho to de Sade - Moments in the History of Sexuality*. Ed. Jan Bremmer. Routledge, London 1989, 123–142.

Kudlien, Fridolf: Max von Gruber und die frühe Hitlerbewegung. *Medizinhistorisches Journal* 17:4 (1982), 373–389.

Lehtonen, Turo-Kimmo: *Puhtaan elämän jäljillä. Huoli hygieniasta suomalaisissa terveydenhoitolehdissä 1889–1900*. Kulltatautitutkimuskeskus, Helsinki 1995.

Liedman, Sven-Eric: *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Bonnier, [Stockholm] 1997.

Mattila, Markku: *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomesa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. SHS, Helsinki 1999.

Mikkeli, Heikki: Terveys ihanteena – terveys elämäntapana. *Terveyden lähteillä - länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Historiallinen arkisto 106. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 9–27.

Paul, Diana B.: *Controlling Human Heredity: 1865 to the Present*. Humanities Press 1995.

Porter, Dorothy: *Health, civilization and the state. A history of public health from ancient to modern times*. Routledge, Londono 1999.

Quétel, Claude: *History of Syphilis. Orig, Le Mal de Naples: Histoire de la syphilis* 1986. Transl. Judith Braddeck & Brian Pike. Polity Press, Cambridge 1992.

Salmi, Hannu: *Nineteenth-century Europe: a Cultural History*. Polity Press, Cambridge 2008.

Sponberg, Mary: *Feminizing Venereal Disease. The Body of the Prostitute in Nineteenth-Century Medical Discourse*. New York University Press, New York 1997.

Stauter-Halsted, Keely: The Physician and the Fallen Woman: Medicalizing Prostitution in the Polish Lands. *Journal of the History of Sexuality* 2/2011, 270-290.

Stauter-Halsted, Keely & Wingfield, Nancy M.: The Construction of Sexual Deviance in Late Imperial Eastern Europe. *Journal of the History of Sexuality* 2/ 2011, 215-224.

Weindling, Paul: *Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism, 1870-1945*. Cambridge History of Medicine. Cambridge University Press, Cambridge 1989.

Zimmermann, Susan: Making a Living from Disgrace: The Politics of Prostitution, Female Poverty and Urban Gender Codes in Budapest and Vienna, 1860s-1930s. *The City in Central Europe: Culture and Society from 1800 to the Present*. Ed. Malcolm Gee, Tim Kirk & Jill Steward. Ashgate, Aldershot 1999, 175-193.

Muu kirjallisuus

Isaksson, Pekka; Jokisalo, Jouko: *Kallonmittaajia ja skinejä - rasismien aatehistoriaa*. Like, Helsinki 2005.

Moderni lääketieteen sanasto. Recallmed 1988.

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950, Online-Edition. Muokattu viimeksi: lokakuu 2011. Viitattu 8.2.2013. <http://www.biographien.ac.at/oebl?frames=yes>

KIRJOITTAJAT

Meri Fager, yleisen historian maisterivaiheen opiskelija

Leila Koivunen, FT, yleisen historian yliopistonlehtori

Virpi Luoma, HuK, yleisen historian opiskelija

Anniina Miettunen, VTK, poliittisen historian opiskelija

Marjaana Penttinen, KT, kasvatustieteen postdoc-tutkija

Johanna Skurnik, FM, yleisen historian jatko-opiskelija

Mari Tanninen, FM, yleisen historian jatko-opiskelija

Janne Tunturi, FT, tutkijatohtori, Suomen Akatemia

Kia Vainiomäki, HuK, yleisen historian opiskelija

Veli Virmajoki, VTK, filosofian opiskelija

